

Világnak világa

EGYHÁZAK A KÖRÖSÖK VIDÉKÉN

GYULAI
KATALÓGUSOK
8.

*Világnak világa,
Virágnak virága,
Keserűen kínzatul,
Vos szegekkel veretül!*
(Ómagyar Mária-siralom)

Sorozatszerkesztő
HAVASSY PÉTER

A kiállítás megrendezését és a katalógus kiadását támogatták

A MAGYAR MILLENNIUM KORMÁNYBIZTOS HIVATALA,
GYULA VÁROS ÖNKORMÁNYZATA,
BÉKÉS MEGYE KÉPVISELŐ-TESTÜLETE
MILLENNIUMI EMLÉKBIZOTTSÁGA,
A BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA,
A BÉKÉS MEGYEI MŰVELŐDÉSI KÖZPONT,
AZ ERKEL FERENC MÚZEUM BARÁTAINAK EGYESÜLETE,
A BEREZNAI ÉS TÁRSA NYOMDAIPARI KFT. (BÉKÉSCSABA),
A VAGYONVILL KFT. (GYULA),
A BÉKÉS MEGYEI LEVÉLTÁR,
A DÉRI MÚZEUM,
A MUNKÁCSY MIHÁLY MÚZEUM
ÉS A SZEGED-CSANÁDI PÜSPÖKSÉG
EGYHÁZMEGYEI MÚZEUMA ÉS KINCSTÁRA

MAGYAR MILLENNIUM
KORMÁNYBIZTOS
HIVATALA

BÉKÉS MEGYE
KÉPVISELŐ-TESTÜLETE
MILLENNIUMI
EMLÉKBIZOTTSÁGA

GYULAI KATALÓGUSOK 8.

Világnak világa

EGYHÁZAK A KÖRÖSÖK VIDÉKÉN

GYULA

Erkel Ferenc Múzeum–Dürer Terem

2000. október 20.–2001. szeptember 16.

Gyula, 2000.

A katalógus és a kiállítás anyagának összeállításában közreműködtek:
BÁTOVSZKY GÁBOR, BOLDOG SÁNDORNÉ, KERESKÉNYINÉ CSEH EDIT, KISS ANIKÓ,
KOC SIS ATTILA, KONDOR PÉTER, KOVÁCS PÁL, KRUSZLITZ ILONA, KUCHTA KARIN,
LÁZÁR ZSOLT, LISKÁ ANDRÁS, NAGYNÉ MARTYIN EMÍLIA, NÉMETH CSABA,
NÉMETH MIHÁLY, NOBIK ERZSÉBET, P. SZALAI EMŐKE, SÜDY ISTVÁN,
SZATHMÁRY SÁNDORNÉ, TERNYÁK FERENC, ZOMBORI ISTVÁN

Fotók: NAGY IMRE
Grafika: GYARMATI GABRIELLA
Restaurátorok: OLÁH ÉVA, PETROVSZKI ZOLTÁN

A kötetet tervezte: BEREZNAI MIKLÓS, BEREZNAI PÉTER

A kiállítást kivitelezte
a BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA KIÁLLÍTÁSRENDEZŐ CSOPORTJA,
a VERES ÉS VERES KFT. (Gyula),
VARGA ISTVÁN és az ERKEL FERENC MÚZEUM MUNKATÁRSAI

A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette:
HAVASSY PÉTER

HU-ISSN 1219-3763
HU-ISBN 963 00 3829 3

Kiadja: az Erkel Ferenc Múzeum
Felelős kiadó: Havassy Péter múzeumigazgató

Készült a Bereznai és Társa Nyomdaipari Kft. gondozásában

TARTALOMJEGYZÉK

Kovács József: Adatok a Gyulai Római Katolikus Esperesi Kerület történetéhez	7
Táborszky László: Evangelikusok a Körösök vidékén	25
Németh Csaba: Az evangélikus egyház oktatási, kulturális és szociális tevékenysége Békés megyében – Az evangélikus egyház szervezetének változásai	41
Nagy László–Cs. Szabó István: A Békési Református Egyházmegye múltja és jelene	51
Nagyné Martyin Emília: Adatok a magyarországi román ortodox egyház történetéhez	67
Kereskényiné Cseh Edit: Adatok a Békés megyei zsidó hitközségek történetéhez	79
Gyarmati Gabriella–Havassy Péter–Kereskényiné Cseh Edit –Kiss Anikó–Liska András–Nagyné Martyin Emília–Németh Csaba: Katalógus	99
Irodalom- és rövidítésjegyzék	150

10

20

30

40

50

Kovács József

ADATOK A GYULAI RÓMAI KATOLIKUS
ESPERESI KERÜLET TÖRTÉNETÉHEZ

ELŐSZÓ

A Gyulai Esperesi kerülethez tartozó plébániák néhány kivételtől eltekintve, kezdettől fogva a váradi püspökség területéhez tartoztak. A püspökség területe hat főesperességre volt fölosztva. A főesperességek pedig több alesperességre. Kerületünk jelenlegi területe az egyházmegye középkori öt főesperességének, a Bihari, a Szeghalmi, a Békési, a Homorogi és a Köleséri találkozásánál helyezkedik el, továbbá hozzá csatlakozott még dél felől a Pankotai Főesperesség területéből – mely az egri egyházmegyéhez tartozott – Gyula vára és a városnak a Fehér-Körös menti bal parti része, valamint Kígyós község, a XV. században (1. kép).

A tatárjárásig a falvak nagy sűrűségben álltak egymás mellett. Egy falu kb. 20–30 családból állott. Szent István rendelete alapján minden 10 falunak építeni kellett egy templomot, melyeket kezdetben fából emelték. A későbbiekben minden faluban elkészültek a kőből vagy téglából épített egyszerű templomok. A templomok keletelve voltak. A szentélyük keletre nézett, abba az irányba, ahol az illető templom védőszentjének ünnepén a nap felkelt. Az Árpád-korból több féle templom forma alapjai kerültek elő. Jellemző rájuk a román kori építészeti stílus. Zömök falak, keskeny ablakok, többnyire torony nélküliek. Voltak kerek templomok, ún. rotundák is, melyben a szentély kis bemélyedést kapott keleti irányban. Voltak egyenes, félköríves és patkóíves szentély-záródású templomok. A falusi templomok hossz mérete általában a hajóban 10 méter volt, a szentélyben három, négy méter. Oltárként négyszög alakú kő szolgált. A keleti és déli oldalon ablakok világították meg. Az északi oldalon általában nem voltak ablakok. A tetőzetet faoszlopok tartották. Bútor nem volt bennük. A templom bekerített kertje egyben temetőül szolgált. Az elhunytakat csak ebben a

1. kép. A Bihar megye területén lévő esperességek az Árpád-korban
(GYÖRFFY I. 525.)

2. kép. A nagykopáncsi középkori templom

megszentelt földben volt szabad eltemetni. A városokban azonban már a kezdetben is nagyobb és díszesebb templomok épültek. A későbbiekben már festették a falakat, különböző bibliai jelene-teket ábrázolva, mely egyben „Biblia pauperum”-ként (a nép Bibliája) szolgált a hívek tanítására (2. kép).

Szent István törvénye szerint egyházi ruhákat a király adott, papot és könyvet a püspök. Ebben a korban a templomot is egyháznak nevezték. Az elnevezés az idv házból, az üdvösség háza kifejezésből származik. Az egyház és a lelkész fenntartására Szent István törvénye szerint két jobbágyot kellett adni, telekkel, továbbá egy

lovat, melyen a lelkész a környékbeli hozzá tartozó lelkész és templom nélküli falvakba kijárt. Ezen felül két tehenet és 34 birkát kapott. A plébániák fenntartását a későbbiekben egy-egy földbirtokos család vette át. Ők gondoskodtak az egyház fenntartásáról. Ezt a gondoskodási formát kegyuraságnak nevezték.¹

Kerületünkre vonatkozóan a kezdetekről igen kevés okleveles adat maradt fenn. Ennek csak részben oka a tatárjárás, de ebben az időszakban még nem volt olyan fokú írásbeliség mint a későbbiekben például a XIII. században. Fontosabbnak tartották a szóbeli, tanúk jelenlétében létrehozott adás-vételeket, vagy adományozásokat. Rómában ekkor indul be a központosító törekvés, III. Ince megválasztásával, 1198-tól. Ettől kezdve kezdenek megszorodni a különböző oklevelek, akár világi, akár egyházi témában. Mivel a plébániák nagyobbik része nem volt a nagypolitika középpontjában – kivéve a nagyobb városokat – ezért igen kevés adat maradt fenn róluk a török világ előtti időből.²

A mai Gyulai Esperesi Kerülethez tartozó plébániák és szerzetesi intézmények középkori adatait gyűjtöttük egybe a fellelhető dokumentumok alapján. Ezt követően pedig az újratelepüléstől követően napjainkig kísértük figyelemmel az Esperesi Kerület területi és személyi állományának alakulását.

A KEZDETEKTŐL AZ ÚJRATELEPÜLÉSIG

A Szeghalmi Főesperesi Kerületből

BUCSA – 1552-ben van említve, mikor papja, 2 forintot fizetett a tridenti zsinatra indulók részére.³

BÉLMEGYER – 1373-ban egyháza már megvolt, mert kegyuraságán már osztoztak. 1552-ben papja 3 forintot volt köteles fizetni a zsinatra indulók számára.⁴

FÜZESGYARMAT – János nevű papja a pápai tizedszedőknek 1332–1333-ig 12 garast fizetett, az ezt követő négy évben már csak ötöt.⁵ 1552-ben urasági kápolnája Szent János tiszteletére van szentelve,⁶ egyhajós félkörív záródású szentéllyel. 1782-ben bontották szét. 1552-ben papja 2 forintot fizetett a zsinatra indulók javára.⁷

MÁGOR – A csolti monostor megszűnése után a plébános végezte a lelkesítő teendőket. Plébánosa 1552-ben három forintot fizetett a pápai tizedszedőknek.⁸

SZEGHALOM – A százdi apátság alapítólevelében 1067-ben fordul elő a neve, amikor az apátság birtokaként szerepel.⁹ 1222-ben Benjamin (Beliamin) a plébánosa. Esperesét, Tamás váradi kanonokot 1319-ben említik először. A pápai tizedjegyzék szerint 1332-ben Gergely, 1333–35-ben Bálint, 1336–37-ig Gergely plébános 3–7 garast fizet. Ez idő tájt Jakab nevű esperesét említik.¹⁰ 1492 előtt a váradi káptalan megkapta a falu mintegy negyed részét. 1552-ban az ismeretlen nevű plébános 5 forintot ad a tridenti zsinatra utazók részére.¹¹

A Békési Főesperesi Kerületből

BÉKÉS – Békés első esperese, István 1229-ben, maga az esperesség pedig 1236-ban tűnik fel először forrásainkban (3. kép). 1284-ben Othmár, 1310-ben Jakab, 1328-ban Márton a főesperes. A pápai tizedjegyzékben a vidék leggazdagabb plébániája, mert papjai, Péter 1332–1335, István 1336-ban, ismét Péter 1337-ben 15 garast, ugyanakkor Miklós nevű főesperese 1334-ben egy fertót, 1336-ban pedig 37 garas fizet. 1393-ban Jánosnak hívják a plébánost. 1524-ban tűnik föl Buda Ferber János békési lelkészként, mikor Brandenburg György kegyura előtt esküt tesz, hogy a nevezett egyházban az istentiszteleteket és a szükséges szertartásokat a régi bevett szokás szerint végzi. Volt egy kápolna is a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelve, melynek fönntartására Békés városának egyik utcája volt rendelve, a Hosszúaszó. Ez 1564-ben 17 kapuval bírt. Ezen felül hozzá tartozott még Murony falu nagyobbik része is.¹² 1523-ban Brandenburg György és Scardonai Sadobrych Péter az igazgatója, 1561-ben Kamonczy Gergely. 1526-ban 2 forint hadiadót fizetett mindkét kápolna igazgatója.¹³ A másik kápolna védőszentjét nem ismerjük, de az igazgatója 1526-ban Benedek volt. 1552-ben egyik pap még megfizeti a zsinatra indulók részére a 3 forintot, de a másik már adós maradt.

CSABA – A pápai tizedjegyzék szerint Pál 1332-ben 6, Miklós plébános 1337-ben 4 garast fizettek.¹⁴ 1552-ben a csabai lelkésznek három forintot kellett volna fizetnie a zsinatra indulók javára, de adós maradt.

DOBOZ – 1075-ben I. Géza király a garamszentbenedeki apátságnak 3 háznép szolgát adott, azzal a kikötéssel, hogy a monostor dísznait a király sertéseivel együtt le-

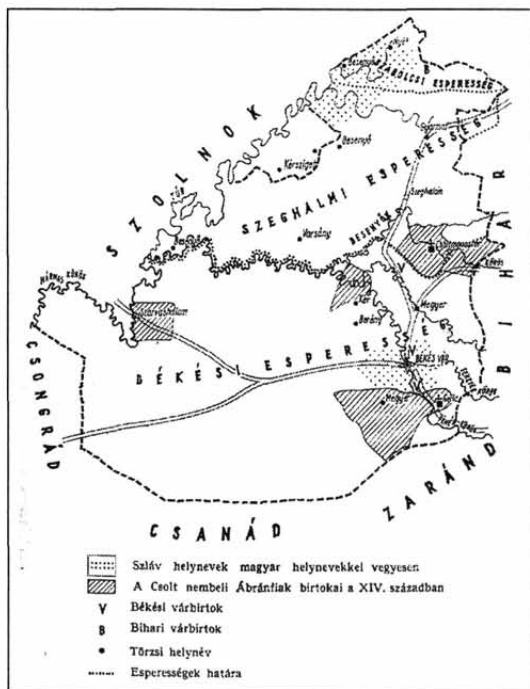
geltessék. 1138-ban II. Béla – megerősítve apja, Álmos akaratát – 9 háznép kenyeret adó szolgát adományozott a dömösi prépostságnak. 1273-ban a váradi püspök a királyi sertésekből kapott tizedének harmadát a káptalanjának adományozta.¹⁵ 1295-ben említik Szent Márton tiszteletére szentelt templomát. 1332–37-ben János papja

8 garast fizetett a pápai tizedszedőknek.¹⁶ 1511-ben a doboziak kötelesek voltak a gyulai plébánia két malmának gátjait javítani, melyek közül az egyik a Fokon, másik a Fekete-Körösön állt. 1552-ben papja 1 forintot adott a zsinatra indulóknak.

GERLA – A Csolt nemzetség monostora állott itt, melynek apátját 1259-ben említik először. Egyházának papja, András 1337-ben a pápai tizedbe hat garast fizetett. Plébánia temploma Szent Miklós tiszteletére volt szentelve.¹⁷

GYÚR – 1295-ben említik Szent Márton tiszteletére szentelt templomát. 1332–1337-ig János volt a lelkésze, aki évente 8 garast adott tizedbe. 1552-ben papja 3 forintot fizetett a zsinatra indulóknak. Az egykori falu 1295-ben Murony határosa, tehát Békéstől nyugatra helyezkedett el.¹⁸

KAMUT 1515-ben említik Szent Margit tiszteletére szentelt templomát, melynek falai 1733-ban még lát-

3. kép. A Békés megye területén lévő esperességek az Árpád-korban (GYÖRFFY I. 495.)

szottak. 1552-ben papjára 3 forint adót vetettek ki a zsinatra indulók javára.¹⁹

KÉTSOPRONY (MEZŐKÉTSOPRON) – 1986-ban tárták föl templomának alapfalaikat, melynek két építési periódusa volt. Az első Árpád-kori, 10,7 méter hosszú, 5,9 méter széles egyhajós, döngölt agyag alapozású, félköríves szentélyű templom. A XV. század közepe előtt azonban újat építettek, a szentélyt lebontották, a templomot kelet felé megnyújtották, melynek hossza így 17,7, szélessége 7,6 méter lett. Mindkét periódus építő anyaga téglavolt.²⁰ Papja 1555-ben a rá kivetett 3 forintot nem fizette meg.²¹

KÖRÖSTARCSA – 1552-ben említik plébániáját és plébánosát, aki azonban a 3 forint adót nem tudta megfizetni.²²

MEZŐBERÉNY – 1347-ben Acsai Benedek fiainak osztozásakor két faluból áll, melyben kőtemplom is található. Két plébániája volt. 1552-ben a berényi plébánosnak három forintot, a balberényinek két forintot kellett volna fizetnie a tridenti zsinatra indulóknak.²³

MEZŐMEGYER – Egyházára 1383-ban találunk említést. 1552-ben még kivetik papjára a 3 forintot a zsinatra indulók javára.²⁴

MURONY – Templomának elpusztult alapjait 1988-ban tárták föl. A döngölt

alapozású, téglából készült, patkóíves szentélyű templom hosszúsága 10, szélessége 5,5 méter volt. 1295-ben Szent Miklós tiszteletére szentelt templomát említik.²⁵

VESZE – Gyula és Békéscsaba között feküdt. Ma már csak a veszei híd őrzi emlékét. Az egri káptalan birtokán alakult, így a káptalannak is fizette az adót. 1552-ben papjára még kivetették a 3 forint adót a zsinatra indulók javára.²⁶

A Köleséri Főesperesi Kerületből

GYULA – Péter nevű plébánosa 1332–1337-ben 20 garast fizetett a pápai tized-szedőknek.²⁷ A plébániatemplom alapjait 1971-ban találták meg a Törökzugi lakótelep építéskor. A románkori templom hosszúsága 22,5, szélessége 8,8 méter. A gótika korában a templomot átépítették az előző lebontásával, így a hossza 50, a szélessége 18,5 méter lett.

1398-ban IX. Bonifác pápa Losonczy Lászlónak, a gyulai uradalom birtokosának kérésére a gyulai plébániatemplom látogatóinak, mely Szűz Mária tiszteletére van szentelve, száz napi búcsút engedélyez.²⁸ 1422-ben István gyulai plébános egy telket vásárol a templom részére, mely a plébánia épülete mellett helyezkedik el.²⁹

Gyula városa ebben az időben két püspökség határán állott. A Fehér-Körös jobb partja a váradi, míg bal partja az egri egyházmegye területéhez tartozott. Így a vár kápolnáját Miklós egri címzetes püspök szenteli fel az apostolok tiszteletére 1445-ben.³⁰ Ebben a században épít föl egy kápolnát Deák István Nagyboldogasszony mennybemenetelének tiszteletére. A plébániatemplomban volt egy köztiszteletben álló Mária kép, melyhez a környékbeliek zarándokoltak, valamint egy szintén nagy tiszteletben álló feszület. Erre a feszületre hagyta 1510-ben Ajtósi Mihályné aranyos keszkenőjét. 1518-ban Mátyás gyulai plébános mielőtt eltávozna, rendbe hozatja a plébániához tartozó fürdőházat, malmot és iskolát (4. kép).

1520-ban egy horvát származású plébános „archipresbiteralis ecclesia”-nak nevezi a gyulai plébánia egyházat, ahol több pap él, és élükön egy prépost féle szolgál.³¹ 1528-ban a Szent Móric kápolna igazgatója Szőke János. 1553-ban még két igazgatóját említik. 1532-ben Szapolyai János három napot töltött a gyulai plébánián a plébános vendégeként. Ebben az évben említés történik egy orgona készítőről, aki Gyulán lakik, és egy Gergely nevű organistáról.³² A kórház, mely egyben az öregek és az elszegényedettek részére menedékház is volt, a Szent Elek tiszteletére szentelt kápolna mellett állott. Volt még a városban egy Szent Miklós tiszteletére szentelt kápolna is.

1559-ben a török előrenyomulása miatt a gyulaiak eladták a plébánia kincseit és hadiszereket vásároltak rajta. 1561-ben még fenn állt a plébánia, mert a plébános

4. kép. 1454-ben Imre gyulai plébános által írt zsolozsmás könyv kezdő sorai (KARÁCSONYI I. 196.)

még bírta Apátit, a plébánia régi birtokát. 1566-ban a törökök elfoglalják a várat. 1583-ban Possevino Antal jezsuita azt írja, hogy a gyulai katolikus hívek Váradra járnak misére a nagy ünnepeken. 1585–87. években Ladó Bálint jezsuita látogatta a gyulai katolikusokat.³³ Papjai: Péter 1332–37, Márton 1339–1400, Temesközi Demeter István 1422–27, Imre 1445–58, János 1469, Antal 1492, Mátyás 1508–18, Vinográdi Máté 1518–20, Gerlai Ábrámffy János 1520–29.

KÖTEGYÁN (SZABADGYÁN, IZSÓMONOSTORA?) – 1229-ben a Zobodian-i Szent András templom (monostor) kegyurai: Dénes, Izsó (Ysou) és Puk azzal vádolták torlóikat, hogy kevesebb szolgáltatással adóznak, mint amivel tartoznának. A váradi káptalan döntése szerint a torlók kötelesek az egyház körül lakni, és évente Szent Mihály napján együttesen egy harmadfű tinót, 100 kenyeret, 12 vödör sört adni, valamint háznépneként egy-egy misét mondatni. Puk kegyúr neve igencsak emlékeztet a Győr megyéből származó, de a szomszédos Zarándban is birtokos Pok nemzetségre, míg a másik kegyúr, Izsó neve alapján a monostor feltételezen azonosítható azon Izsó egyházával, melyet az Arad megyei Hodosmonostor és a Csanád megyei Rahoncamonostor között sorolnak fel 1233-ban, az egyházak kősórészesedésének megállapítása során. Izsómonostora ekkor 1000 kősót tarthattott meg magának a királyi sóból. Kéttornyú monostorának romjai a XVIII. században még fennálltak. Pál nevű papja 1332–37. években 13 garast fizetett pápai tizedbe.³⁴

SARKAD – Plébániája a XIII. században már fennállt. Papjai, László 1332–35-ben, Péter 1336-ban, Tamás 1337-ben 14–15 garast fizetnek pápai tizedbe. 1487-ben Hathy Balázs a plébánosa. 1552-ben plébánosa két forintot adott a zsinatra indulóknak. Temploma a mai belvárosi református templom helyén állt.³⁵

SARKADKERESZTÚR – 1552-ben két papja volt, de egy plébánián. A zsinatra indulók javára csak a minimális adót, fél forintot tudott adni az egyik.³⁶

SENTMÓRIC – 1403-ba három sor ház állott temploma körül, a település hamarosan Gyula városába olvadt. Templomának 1520-ban Medgyesen volt még egy egytelkes birtoka.³⁷

SZEREGYHÁZA – Gyulától északra helyezkedik el. Nem azonosítható be egyértelműen egyik középkori település templomával sem. Gyula környékén 14 középkori település létezett. Egyhajós egyenes szentélyzáródású templom volt, szentélye a keleti irányba nézett. Teljes hossza 13,85 méter, ebből a hajó 9,6 méter. A hajó szélessége 6,3 méter, a szentély szélessége 4,76 méter. Építési ideje a XI. század vége, a XII. század eleje.³⁸

VÁRI – 1523-ban Brandenburi György Scardonai Sadobrich Péternek adományozta. Papja 1552-ben csak egy forintot tudott adományozni a zsinatra indulóknak.³⁹

A Homorogi Főesperesi Kerületből

GESZT – 1401-ben említik Szent Miklós tiszteletére szentelt templomát. A mai református templom helyén állott.⁴⁰

GYANTÉ – 1552-ben plébánosa két forintot tudott adni a zsinatra indulók részére.⁴¹

GYÁN – Ma Mezőgyán néven ismert. Középkori templomának romjai még 1721-ben láthatóak voltak a református templommal szembeni portán.⁴²

HARSÁNY – 1273-ban a váradi püspökség birtoka, tizede a püspököt illeti.

Később Egyházasbárc néven is említik, papjai, így Pál 1332–33-ban, János 1334-ben, István 1335–36-ben 7 garast fizetnek a pápai tizedszedőknek.⁴³

MÉHKERÉK – Méhes néven említve plébánosa 1552-ben két forintot adott a zsinatra indulók javára.⁴⁴

OKÁNY – Lelkésze, Balázs 1332–34 között évente nyolc garast fizetett a pápai tizedszedőknek. 1552-ben két forintot adott plébánosa a zsinatra indulók javára.⁴⁵

UGRA (UGRAMONOSTORA) – Nevét arról az Ugra nevű főúrról nyerhette, aki 1093 körül Szent László kíséretéhez tartozott. 1214-ben monostorában bihari kereskedők tesznek esküt. 1235-ben Barsa nembeli Herceg felesége, Benedicta asszony az ugrai egyháznak adott egy szolganőt két fiával, akiket rokonától, Valerianus éneklőkanonoktól vett. A szolgáló élete végéig köteles minden hónapban a Szent Mária oltárnak 1 rőf hosszú gyertyát adni, Heta mint torló 1 másodfű tinót, (100?) kenyeret és 5 vödör sört beszállgatni, míg Furtunt harangozóknak jelöli ki úgy, hogy szolgálatuk nemzedékről nemzedékre szálljon. 1325-ben Szatai László fia és unokái öröklött ugramonostori birtokuk felét eladják Danela fiainak, akik 1329-ben három részre osztják a falut, melynek során említésre kerül a Szent Mária monostor és a Szent Jakab templom. Ennek papjai, 1332–35-ben Gergely, 1336-ban Simon, 1337-ben pedig Miklós 15 garast fizettek a pápai tizedszedőknek. Később templomának védőszentje Szent János.⁴⁶

VÉSZTŐ – 1552-ben papja két forintot adott a tridenti zsinatra utazóknak.⁴⁷

ZSADÁNY – Lelkészei, Márk 1332–1335-ben és Pál 1336-ban tizenkét, Márk 1337-ben nyolc garast fizettek a pápai tizedszedőknek.⁴⁸

A Pankotai Főesperességből

APÁTI – 1415-ben említik Szent Miklósról nevezett kápolnáját. 1451-ben az egész falut Maróti Jánosné és Maróti Lászlóné a gyulai plébániának adományozza. 1511-ben Brandenburgi György megerősíti a gyulai plébánost apáti birtokában.⁴⁹

BOLDOGFAJVA – Eredeti neve Boldogasszonyfalva. 1511-ben egyik része a gyulai egyházé. Gyulától délnyugatra, a mai szabadkai pusztán állott. 1729-ben még látszott templomának helye.

FÖVENYES – 1336-ban előfordul a pápai tizedjegyzékben. 1526-ban a fővényesi plébános is birtokol egy jobbágytelket a faluban, melyet 1553-ban elvesznek tőle, de 1561-ben visszaadják neki. 1554–58. években még az egri püspöknek fizette a tizedet. Gyula és Csaba között feküdt.⁵⁰

Ásatások során előkerült templomának alapja. Az első építési periódusban egy körtemplom épült, valószínűleg a XI. században, keletelt szentéllyel. Méretei: a hossza összesen 7,5, a szélessége 6,9 méter. Hozzákapcsolódott, későbbi toldásként, északi irányból egy szintén kör alakú családi temetkezési kápolna a XII. század folyamán. A XIII. században a körtemplomot lebontották a temetkezési kápolnával együtt, és helyébe egy egyhajós, egyenes szentélyzáródású kápolnát építettek. A templom hossza 15,2 méter, ebből a hajó 9,4 méter, a szélessége a hajóban 9,6, a szentélyben pedig 7,15 méter volt.⁵¹

GYÖRKE – Gyulától északnyugatra feküdt. 1510-ben lakosai kötelesek voltak a gyulai plébánia malmának árkat, gátjait javítani.⁵² Az eredeti templom egyhajós, egyenes szentélyzáródású, hossza 10, szélessége 5,6 méter volt. A második építési szakaszban a templomot a hajó nyugati végénél kibővítették, így hossza 16, szé-

lessége 7,6 méter lett. Építése valószínűleg a XI. századra és a XI–XII. század fordulójára tehető.⁵³

KÍGYÓS – 1507-ben Rotyma nevű határrészában egy templom állott. 1553–58-ig lakosai még az egri püspöknek fizették a tizedet.⁵⁴

SZENTBENEDEK – Gyulától délnyugatra helyezkedett el. Templomának védőszentjéről nevezték el. Az első templom egyhajós, belülről patkózáródású, kívülről félkörív záródású szentéllyel. Hossza 10,25, ebből a hajó 7,40 méter, szélessége 6 méter volt. A második építési periódusban a templomot nyugati irányban a hajó végénél megnyújtották, így a templom hossza 15,50, a bővítmény szélessége 5,30 méter lett. A templomot valószínűleg a XI. század végén, a XII. század elején építették.⁵⁵ Lakosai 1511-ben a gyulai plébániához tartozó dobozi malom gátjának kijavítására voltak kötelezve.⁵⁶

Monostorok és kolostorok

A monostor a lakott helytől távolabb, hegyen vagy dombtetőn épült általában, míg a kolostor a lakott hely mellett, annak szélén, de később a város körülötte. A keresztény hit terjesztésében nagy szerepet töltöttek be az egyes családok által létrehozott monostorok. Nem csak a hit forrásaiként léteztek, hanem a műveltség és a kultúra tűzhelyei is voltak. Iskola, kórház, vendégfogadó, mintagazdaság, mind-mind otthont talált falai között. A szerzetesek hitre és mindenféle elemi ismeretre tanították a hozzájuk beadott gyerekeket. Természetesen a környékbeli falvakat is gondozták, lelkipásztorilag ellátták. Az alapító családok és maga a király is szolgálatukat birtokadományokkal ismerték el. Kezdetben csak akkor állítottak ki oklevelet az adományozásról, ha az szükségessé vált, ha valaki csorbította birtokjogukat.

A tatárjárás sok monostort és falut elsöpört, közülük csak kevés tudott újból talpra állni. Volt olyan monostor, melyet más szerzetesek vettek át, volt, amely végleg eltűnt. Területünkön vannak olyan monostorok és kolostorok, melyek helyrajzilag behatárolhatók, vannak azonban olyanok, melyek csak oklevélben szerepelve ismertek számunkra.

BUCSA – 1552-ben a veszprémi püspök ajánlja Ferdinánd királynak, hogy a gyulai várral együtt vegye meg Patócsy Ferencről a bucsai apátságot is.⁵⁷

CSOLT – A Csolt-nemzetség által alapított első feljegyzés a monostorról 1222-ből való. A váradi tüzesvaspróba egyik ügyében tanúként szerepel apátja, Lodus. 1330-ban László nevű apátja Torda határjárásakor azon öröködik, hogy birtokait el ne vegyék. 1332–1337-ben pápai tizedbe apátja, János 15 garast fizet. 1357-ben a monostor temploma Mindenszentek tiszteletére volt szentelve. Az aradi káptalan egyik 1358. évi oklevelében szerepel Hermann nevű apátja. Utolsó okleveles említése 1383-ból való.

Első templomát, mely körtemplom volt a XI. század első felében építették. A század második felében épült templom román stílusú szentélye félköríves záródású, hajója téglalap alakú. Az 1100-as évek végén még működött a templom. A XII. században a templomot nyújtott szentélyfalas, háromhajós jellegzetes kolostortemplommá alakították át. Ekkor épült déli oldalán az U alakú kolostor is, melynek alaptere 30x36 méter, míg a templom hossza 30, szélessége 12,8 méter (5. kép). Feltehetőleg bencés szerzetesek lakták.

Az utolsó nagy átépítés a XII–XIII. század fordulóján történt, még mindig

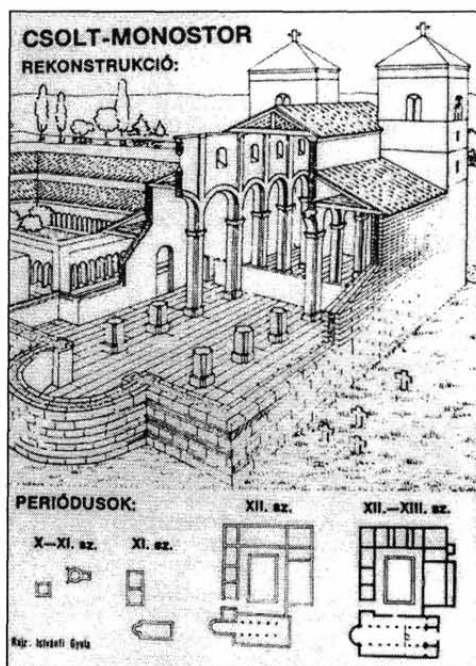
román stílusban. A megnagyobbított templom hosszúsága így 36,2, szélessége 16 méter volt. Ennek a templomnak tornyai még a XIX. század elején is álltak.⁵⁸

GERLA – Apátja 1259-ben a Szilágysomlyó melletti Kerestelek falut bírta. 1388-ban még fennállott a monostor, mert kegyuraságáról még rendelkeztek.⁵⁹ Nem tudni, hogy milyen szerzetesek lakták. Ezt követően megszűnhetett. Következő okleveles említése 1531-ből való, az Ábránffy nemzetség családi kolostora volt. Ekkor döntöttek úgy a ferencesek a Váradon tartott tartományi gyűlésükön, hogy Gerlára négy szerzetes menjen. 1535-ben a guardiánon, Debreczeni Istvánon kívül még hét szerzetes és öt világi testvér tartózkodott a kolostorban. Még ebben az évben Ujlaki Péter lett a guardian.

1536-ban azonban a kegyúr meghalt és az örökös nem kívánta tovább fenntartani a kolostort, ezért a ferencesek gyűlésükön úgy határoztak, hogy a kolostort át kell adni a püspöknek, a testvérek pedig jönjenek el onnan. Templomának két tornya még a XIX. században állott. Szentélye félkörben végződött, kelet felé nézett. Alatta sírbolt volt. A templom északi oldalán volt a kolostor. Jelenleg helyén már csak téglamaradványok láthatók.⁶⁰

GYULA– Első – mint azt az oklevélkritikai kutatások megállapították – hamis okleveles említése „Julamonostora” néven történik a leleszi alapító levélben 1214-ben, mikor is Boleszló váci püspök a bihari Árpa falut a kolostornak adományozza, akinek az apátját Lőrincnek hívták.⁶¹ 1313-ban Károly Róbert két oklevelet állít ki Julamonostorában. Valószínűleg bencés szerzetesek lakták. Ezt követően nem található okleveles említése. Föltételezhetően a plébánia jelenlegi épületének a helyén állott.⁶²

1420-ban Maróti János V. Márton pápától engedélyt kapott, hogy Váriban Szent László tiszteletére egyházat, s mellé a cseri barátok részére kolostort építsen, melyet azonban végül is Gyulán épít föl, a Boldogságos Szűz tiszteletére. Szentélyének alapjai az Epreskert utcában láthatók. A templom hossza 35, szélessége a hajóban 10, a szentélyben 7 méter. 1452-ben már bizonyosan a barátoké volt, mert április 21-én itt tartották közgyűlésüket, 1490-ben pedig rendtartományuk új előjárójának megválasztását is. Corvin János halála után özvegye Frangepán Beatrix Gyulára jön lakni, és itt hal meg 1508-ban 13 éves leánya Corvin Erzsébet, akit a ferencesek templomában temettek el. 1510-ben anyja is követi, akit leánya mellé helyeznek. Szerémi György több előnékessel együtt énekelt a zsolozsmát mindkét temetésen.

5. kép. A Csolt monostor rekonstrukciós rajza és építési periódusai (RÉTHY 74.)

1531-ben orgona készül a templomba, és ekkor emelik konventi rangra a kolostort. 1533-ban a ferencesek itt tartották közgyűlésüket. 1535-ben 23-an tartózkodtak a kolostorban, 10 misés pap, 5 növendék és 8 segítőtestvér. Katonai Pál volt a guardian, Dobszai István, Teremhegyi Bika Péter, Atyai Tamás igehirdetők, Apczi Barnabás, Battyáni György és Kanizsai Benedek gyóntatók, Szigeti Tamás és Izdenczi György kántorok, valamint Etei János a begina apácák gyóntatója. A segítő testvérek közül három volt kovács és egy borbély. Ebben az évben engedélyt kapnak arra, hogy kertjükben szőlőt termesszenek. 1542-ben itt állították fel hittudományi főiskolájukat is.

A protestantizmus terjedése miatt az erdélyi országgyűlés elrendelte a szerzetesházak feloszlatását, így 1556-ban megszűnik a kolostor. Értékeiket az ecsedi várban helyezték el.⁶³ Ezek között volt egy hímezett miseruha, melyre a Szent Kereszt volt hímezve, felette a fiait saját vérével tápláló pelikánnal, alatta Szűz Mária és János evangélista között az Úr Jézussal, legalul pedig Szent Péter és Pál apostolok.⁶⁴

1510-től a gyulai vár számadásaiban rendszeresen szerepel az itt lakó beginák (a ferencesek harmadik rendjébe tartozó közösségben élő nők) járandósága: 8 köből búza, 8 köből köles, 4 hízott sertés. Házuk pontos helye nem határozható meg, valószínűleg a ferencesek kolostora közelében állhatott. 1533-ban a Barát utcában volt a begináknak néhány jobbágytelkük. A ferencesek úgy határoznak, hogy a beginák fejezzék be a házról-házra való koldulást, inkább hagyatkozzanak rokonaik segítségére. Fejezzék be a gyermekek tanítását, s távolítsák el a kapuból Szűz Mária szobrát is, hogy ne adjanak alkalmat a támadásokra az új hit képviselői részéről.

1561-ben még kiszolgáltatják nekik a vár jövedelméből a búzát, de nem mint járandóságot, hanem mint alamizsnát.⁶⁵

IZSÓMONOSTORA (?) – lásd fentebb Kőtegyánnál

UGRAMONOSTORA – lásd fentebb Ugránál

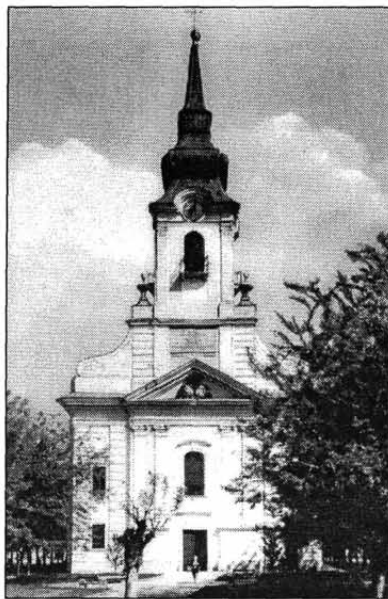

AZ ÚJRATELEPÜLÉSTŐL NAPJAINKIG

A török alóli fölszabadulás után a katolikus szervezett egyházi élet lassan alakult ki Békés megyében. A hosszan elhúzódó csatározások, valamint az osztrák származású gyulai udvarbíró, Lindner Keresztély Ferdinánd ellenséges magatartása a magyarokkal szemben, a Rákóczi-szabadságharc kitörése nem tette alkalmassá a területet a biztonságos letelepülésre.

1715-ben gróf Csáki Imre visszaállította a gyulai plébániát, bár ekkor még csak 20–30 katolikus család telepedett meg Gyulán (6. kép). A következő évben Kováts Pált nevezte ki plébánosnak. Ezzel a püspök Gyulához csatolta, egyházi szempontból, egész Békés megyét. Kováts Pál lett a Békési Esperesi Kerület esperese is. Fokozatosan települnek vissza a katolikusok Békés megyébe, és jönnek létre az önálló plébániák: Békéscsaba (1750), Békés (1783), Újkígyós (1816), Sarkad (1829), Mezőberény (1878), Szeghalom (1892), Doboz (1902), Bucsa (1903), Füzesgyarmat (1919), Vésztő (1933), Békéscsaba-Ersébethely (1938), Kétsoporony (1942), Gyulavári és Sarkadkeresztúr (1943), Szabadkígyós (1948), Bélmegyer (1949).

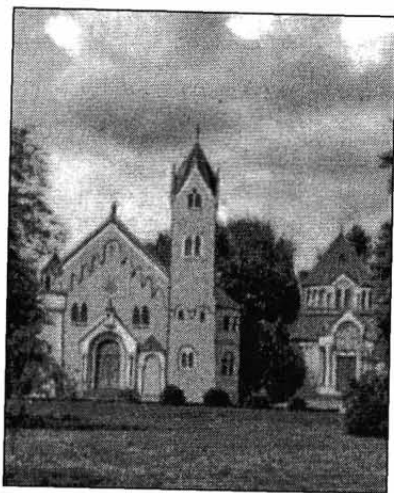
A plébániák létrejöttével egy időben, vagy több helyen azt megelőzően létrejöttek a katolikus iskolák. Először az iskolákban mutatta be a lelkész a szentmisét, aki az anyaegyházból kijárt. Ezt követően létrejött a plébánia, és fölépítették az önálló templomot. Esperesi kerületünk területén szinte mindenütt a kegyúr, vagy kegyurak vállalták magukra a templom fölépítését és fönntartását. Így a Békés megye jelentős területét birtokló Harruckern család, később az örökükbe lépő Wenckheim család voltak a kegyurai a gyulai, csabai, kígyósi, dobozi plébániáknak (7. kép), az Almássy család a sarkadi plébániának. Ezeken a plébániákon a lelkész kinevezéséhez a püspök

6. kép. A gyulai római katolikus nagytemplom az 1960-as években (EFM. TD. 70.59.1.)

először megkérdezte a kegyurat, hogy kit szeretne plébánosnak az általa fönntartott plébániára. Több jelölt közül választotta végül ki a püspök az új plébános személyét. A II. világháborút követően a kegyuraság intézménye a kommunista diktatúra fokozatos létrejöttével mindenütt megszűnt. A plébániák csak a maguk erejére támaszkodhattak. 1948-ban államosították az összes egyházi iskolát, és a hitoktatást is fakultatívvá tették. 1950-ben elhurcolták az összes szerzetest. Az egyházakat a templom falain belülre szorították vissza. Az egyház irányítását szigorúan ellenőrizte az Állami Egyházügyi Hivatal, az ÁEH. Az iskolákban a hitoktatás megszűnt. A templomban és a plébánián lehetett csak gyermekekkel foglalkozni.

A török előtti időben közel 40 plébánia állott fönnt a jelenlegi Gyulai Esperesi Kerület területén. Újjáalakulni csak 18-nak sikerült. A XX. század második felében a föllépő paphiány következtében a kisebb, általában 1000 katolikus hívőlétszám alát-

7. kép. A dobozi r. k. templom és a Wenckheim sírbolt az 1930-as években (EFM. Ladics-gy.)

ti plébániák oldallagos ellátás alá kerültek, ami azt jelenti, hogy egy nagyobb plébánia papjai látják el a lelkipásztori szolgálatot az adott plébánián. Ilyen például a Gyulához tartozó sarkadi, sarkadkeresztúri, gyulavári plébánia. Néhány helységben – mint például Biharugra, Körösnagyharsány, Zsadány – nagyon kevés katolikus hívő van, ezért csak esetenként – keresztelés, temetés – igénylik a lelkipásztori szolgálatot.

1813 decemberében gróf Csáky Miklós püspök Békés megye területét, a Békési Esperesi Kerületet két részre osztotta fel. Az északi részből lett az Endrődi Esperesi Kerület, a déli részből pedig a Gyulai Esperesi Kerület.

1814-ben a gyulai plébániához a következő települések tartoztak: Ant, Baj, Doboz, Illye, Kötegyán, Okány, Sarkad, Sarkadkeresztúr, Tamásda, Vári és a következő puszták: Báránka, Benedek, Győr, Keményfok, Kapitányszállás, Kígyós, Nyék, Póstelek, Remeteháza, Csorvás, Veszé.

1893-ban a Gyulai Esperesi Kerület plébániáin – Bánfalva (Gádoros), Békés, Békéscsaba, Csorvás, Gyula, Kígyós, Mezőberény, Orosháza, Sarkad – 36.616 hívőt 17 lelkipásztor látott el.⁶⁶

1896-ban a Gyulai Esperesi Kerülethez a következő plébániák tartoztak: Bánfalva (Gádoros), Békés, Békéscsaba, Csorvás, Gyula, Mezőberény, Orosháza, Sarkad, Újkígyós, s a hozzájuk tartozó fiálik.

Ebben az évben a kerületben lakó katolikus hívek száma 36.974 fő volt, akiket 17 pap látott el.⁶⁷

1912-ben a hívek száma 49.909 főre, a papok száma 19-re nőtt.⁶⁸ Ezt követően Orosháza székhellyel új esperesi kerület alakult. 1917-ben a következő plébániák tartoztak a Gyulai Kerülethez: Békés, Békéscsaba, Doboz, Gyula, Mezőberény, Sarkad, Újkígyós.⁶⁹

Az egyházmegye trianoni kettészakítását követően 1929-ben a következő plébániák tartoztak a Gyulai Esperesi Kerülethez: Békés, Békéscsaba, Doboz, Gyula, gyulai József Főherceg Szanatórium, Mezőberény, Sarkad, Újiráz, Újkígyós (8. kép). Összesen 37.908 hívőre 19 lelkipásztor jutott.⁷⁰ 1933-ban a plébániák létszáma nem változott, a 41.885 hívővel 19 pap foglalkozott.⁷¹

8. kép. Esperesi gyűlés 1941-ben az akkor már győri püspöknek kinevezett dr. báró Apor Vilmosnál (Gyulai R. K. P.)

tórium, Mezőberény, Sarkad, Újiráz, Újkígyós (8. kép). Összesen 37.908 hívőre 19 lelkipásztor jutott.⁷⁰ 1933-ban a plébániák létszáma nem változott, a 41.885 hívővel 19 pap foglalkozott.⁷¹

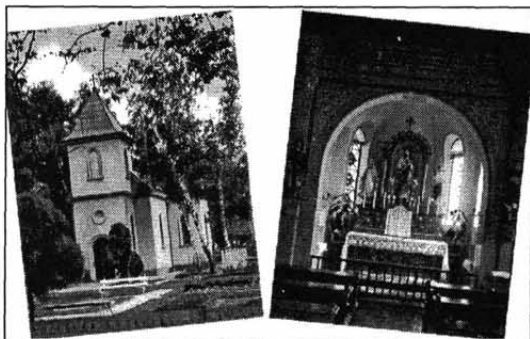
1938-ban a kerülethez tartozó plébániák: Békés, Békéscsaba, Békéscsaba-Erzsébethely, Doboz, Gyula, gyulai József Főherceg Szanatórium, Gyulai Állami Kórház (9. kép), Mezőberény, Sarkad, Újkígyós, ahol 23 lelkipásztor szolgált.⁷²

1962-ben a Gyulai Esperesi Kerület plébániái: Békés, Békéscsaba, Békéscsaba-Erzsébethely, Doboz, Gyula, Gyulavári, Kétsoprony, Mezőberény, Sarkad, Sarkadkeresztúr, Szabadkígyós, Újkígyós, 20 lelkipásztorral.⁷³ 1980-ban 16 pap szolgált a kerületben.⁷⁴

A rendszerváltást követően, 1989–90-től a vallás szabad gyakorlása újból lehetségessé vált. Míg az 1948-ban történt államosításkor minden plébánia rendelkezett katolikus iskolával a Gyulai Esperesi Kerületben, most csak a két legnagyobb plébánia volt képes oktatási intézményeit újraindítani. Gyulán 1992-ben a Karácsonyi János Katolikus Gimnáziumot és Általános Iskolát, a Szent Anna Kollégiumot és a Boldog Apor Vilmos Katolikus Óvodát, valamint a Szalézi rend eszmei irányításával a Göndöcs Benedek Szakiskolát (10. kép). Békéscsabán pedig a Szávió Domonkos Általános Iskola jött létre a visszakapott ingatlanokban. Az egész Esperesi Kerületbe nem tudtak visszajönni a szerzetesek, de még Békés megye területére sem.

II. János Pál pápa 1993. V. 31-én kelt Hungarorum Gens kezdetű bullájával rendezte a magyarországi egyházmegyék határait. Ennek következtében a Szeged-Csanádi Egyházmegye határai is megváltoztak. A váci és az egri egyházmegyék néhány plébániáját, valamint a nagyváradai egyházmegye Trianonnal hozzánk eső részét kapcsolta a szintén a trianoni békediktátum következtében megcsonkult, közel egyharmadára csökkent Szeged-Csanádi Egyházmegyéhez, melynek területe így Csongrád és Békés megye teljes területéből, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megye déli részének rövid sávjából állt össze.

Gyulay Endre püspök mindkét közigazgatási megyében 4–4 esperesi kerületet alakított ki. Csongrád megyében a szegedi, a kisteleki, a makói és a szentesi esperesi kerületet, élükre espereseket állítva. A négy kerületet a Székesegyházi Főesperességbe vonta össze, élére főesperest helyezve. A Békés megyei részen a szarvasi, az orosházi, a mezőkovácsházi és a gyulai esperesi kerületet alakították ki, a Békési Főesperesség alá összevonva, melynek élére, főesperesi rangban Ondavay Tibor mezőtúri plébánost állították. Az eddigi Gyulai Esperesi

9. kép. A gyulai állami kórház kápolnája az 1930-as években (EFM. Ladics-gy.)

10. kép. A gyulai római katolikus főgimnázium az 1910-es években (EFM. Ladics-gy.)

Kerülethez hozzácsatolták a Körösladányi Esperesi Kerület Békés megye területére eső részét.

1993-tól a Gyulai Esperesi kerülethez a következő települések tartoznak, s ott 2000 elején az alábbi lelkipásztorok szolgálnak (11. kép):

BÉKÉS, Nagy József plébános – Fíliák: Dobaipusztá, Fancsika, Kamut, Körösújfalu Murony, Tarhos, Bélmegyer, Okány, Vésztő.

BÉKÉSCSABA-BELVÁROS, Kovács Péter plébános, Gyenes Csaba káplán, Sófalyv Márton nyugdíjas, kisegítőlelkész – Fíliák: Doboz, Gerla, Telekgerendás.

BÉKÉSCSABA-ERZSÉBETHELY, Bielek Gábor plébános.

GYULA, Kovács József esperes-plébános, Salamon László káplán – Fíliák: Gyulavári, Sarkad, Sarkadkeresztúr, Kötegyán, Biharugra, Körösnagyharsány, Méhkerék, Újszalonta, Zsadány, Geszt, Mezőgyán, Kisnyék.

KÉTSOPRONY, dr. Bányai János plébános.

MEZŐBERÉNY, dr. Marosi Endre plébános – Fíliák: Csárdaszállás, Köröstarcsa.

SZEGHALOM, Vargyas Emil plébános – Fíliák: Bucsa, Füzesgyarmat, Kertészsziget.

ÚJKÍGYÓS, Szigeti Antal plébános – Fília: Szabadkígyós.

Tehát 10 lelkipásztor látja el a kerülethez tartozó híveket, akiknek becsült létszáma 50.000 fő (12. kép).

11. kép. A Gyulai Esperesi Kerület papsága
2000 áprilisában

(állnak balról Szigeti Antal, Vargyas Emil,
Nagy József, Kovács Péter, Gyenes Csaba,
Salamon László, ülnek balról dr. Bányai János,
dr. Marosi Endre, Bielek Gábor, Kovács József, Ondavay Tibor,
Sófalyv Márton)

12. kép. Ereklyetartók a
gyulai plébánián

FÜGGELÉK

A BÉKÉSI KERÜLET ESPERESEI

1716–1733 Kováts Pál gyulai plébános
 1733–1738 Ravusz István gyulai plébános
 1739–1748 Rutheni János gyulai plébános
 1748–1761 Urbanovics András gyulai plébános
 1761–1778 Józsa Xavér Ferenc gyulai plébános
 1778–1798 Hidassy Jakab gyulai plébános
 1799–1813 Spiegel Ignác gyulai plébános

A GYULAI KERÜLET ESPERESEI

1813–1817 Spiegel Ignác gyulai plébános
 1817–1820 üresedésben
 1820–1822 Braun József gyulai plébános
 1822–1831 Bitskoss János békéscsabai, majd gyulai plébános
 1831–1839 Fejes József gyulai plébános
 1839–1844 Erdélyi József békéscsabai plébános
 1844–1863 Kovács János békéscsabai plébános
 1863–1881 Richter Mihály békési plébános
 1881–1894 Péky Antal békéscsabai plébános
 1894–1911 Kny Antal békési plébános
 1911–1918 dr. Lindenberger János gyulai plébános
 1918–1948 Barabás György békési plébános
 1948–1952 dr. Domenek Pál békéscsabai, majd békésszentandrásai plébános
 1952–1971 Borbás Pál békéscsabai plébános
 1971–1980 dr. Rózsa Jenő gyulai plébános
 1980–1988 Gyenes Mihály békéscsabai plébános
 1988–1993 Szigeti Antal újkígyósi plébános
 1993–1999 Nagy József szeghalmi, majd békési plébános
 1999– Kovács József gyulai plébános

JEGYZETEK

1. BUNYITAI I. 139.
2. JUHÁSZ 123.
3. KARÁCSONYI 1896. II. 48.
4. uo. 43.
5. BUNYITAY III. 495.
6. Schematismus 1896. 341.
7. KARÁCSONYI 1896. II. 115.
8. Schematismus 1896. 342.
9. HAAN 292.

10. GYÖRFFY I. 500. 513.
11. HAAN 341.
12. GYÖRFFY I. 503–504.; KARÁCSONYI 1896. II. 30.
13. BUNYITAY III. 483.
14. uo. 485.
15. KARÁCSONYI 1896. II. 82.
16. BLAZOVICH 126.
17. BUNYITAY III. 486.
18. uo. 487.; GYÖRFFY I. 507.
19. BLAZOVICH 147.
20. uo. 162.
21. Schematismus 1896. 319.
22. uo. 326.
23. GYÖRFFY I. 504.; Schematismus 326.
24. BUNYITAY III. 488.
25. BLAZOVICH 211.
26. KARÁCSONYI 1896. II. 337.
27. BUNYITAY II. 427.
28. VERESS 3.
29. KARÁCSONYI 1896. II. 140.
30. KERESKÉNYINÉ 22.
31. KARÁCSONYI 1896. II. 72.
32. uo. I. 185.
33. SCHERER I. 236.
34. GYÖRFFY I. 621.; BUNYITAY III. 457.
35. GYÖRFFY I. 659.; Schematismus 1896. 328.
36. uo. 329.
37. KARÁCSONYI 1896. II. 319.
38. SZATMÁRI 14.
39. Schematismus 1896. 324.
40. BUNYITAY III. 363.
41. Schematismus 1896. 329.
42. BUNYITAY III. 366.
43. GYÖRFFY I. 624.; BUNYITAY III. 368.
44. Schematismus 1896. 300.
45. uo. 329.
46. GYÖRFFY I. 679.; BUNYITAY III. 394.
47. Schematismus 341.
48. GYÖRFFY I. 692.; BUNYITAY III. 397.
49. KARÁCSONYI 1896. II. 17.
50. KARÁCSONYI 1896. II. 112.
51. SZATMÁRI 30.
52. KARÁCSONYI 1896. II. 137.
53. SZATMÁRI 52.
54. KARÁCSONYI 1896. II. 183.
55. SZATMÁRI 41.
56. KARÁCSONYI 1896. II. 312.
57. BUNYITAY II. 427.

58. JUHÁSZ 1984. 6.
59. KARÁCSONYI 1896. I. 178.
60. KARÁCSONYI 1896. II. 58.
61. IMPLÓM 33.
62. VERESS 1.
63. KARÁCSONYI 1896. II. 70.
64. BUNYITAY II. 448.
65. KERESKÉNYINÉ 195.
66. Schematismus 1893. 74.
67. Schematismus 1896. 332.
68. Schematismus 1912. 92.
69. Schematismus 1917. 40.
70. Schematismus 1929. 28.
71. Schematismus 1933. 46.
72. Schematismus 1938. 20.
73. Csanádi 1961. 44.
74. Csanád 187.

Táborszky László

EVANGÉLIKUSOK
A KÖRÖSÖK VIDÉKÉN

Jézus Krisztus születésének a 2000., a keresztény egyház magyarországi megszervezésének és államiságának 1000. évfordulója jó alkalom arra, hogy emlékezzünk e vidék keresztyénységének múltjára is, és tekintsünk az ezen a tájon, első sorban Békés megyében élő evangélikus gyülekezetekre.

A megye dús legelőikben bővelkedő, folyóvizekben igen gazdag földje jó lehetőséget kínált a honfoglaló magyaroknak a letelepedésre.

A honfoglalást követő időkben a keresztény misszió ezen a tájon nagy nehézségekbe ütközött. A vidék hatalmas ura, Vata a „keresztényég dühös ellenének” bizonyult, aki gátolni igyekezett a magyarok keresztény hitre térítését. Vata minden törekvése ellenére Szent István egyházszervező törvényeinek megfelelően Békés megyében is kialakult az egyházi szervezet.

A keresztény hit hirdetésére és a nép oktatására számos kis templom és monostor épült. Olyan kis helyen is, mint pl. Sima, két kőtemplom is létesült. Orosháza határában pedig négy kis templom állott. De nem csak kis templomok épültek. Vésztőtől nyugatra, Csolt-Mágoron felépítettek egy nagyméretűnek mondható templomot, monostort, amelynek alapjai ma is láthatók. A középkori Magyarországon meggyökeresedett a kereszténység.

A XVI. században jelentős változások történtek mind az egyház, mind az ország életében.

A mohácsi vész, Buda eleste után az ország tekintélyes része török fennhatóság alá került. A török elleni harcokban falvak, városok tömege szenvedett súlyos károkat. A lakóházakon kívül sok templom is elpusztult. Ezek nagy része már protestáns volt.

A reformáció ugyanis rohamosan terjedt ezen a tájon. A sokat szenvedett, elgyötört lakosság szívesen fogadta az anyanyelvén szóló evangéliumot, amelyből vigasztalást, reménységet, erőt nyert. Olyan kiváló férfiak hirdették az ígét, mint *Gálszécsi István, Ozorai Imre, Szegedi Kis István*. Gálszécsi István énekeskönyve a legrégebb magyar énekes és hangjegyes könyv, amelyből csak néhány levélnyi töredék maradt fenn.

Karácsonyi János vármegyénk történetéről szóló könyvében ezt írja Szegedi Kis Istvánról: „számos és buzgó követőkre tett szert.” Az ő munkása eredményének is tekinthető, hogy megyénkben a református hívek és gyülekezetek száma igen jelentős. Mágócsy Gáspár gyulai várkormányzóságának idején: „*az egész gyulai várórság, és a város lakosainak gazdagabb része mind protestánssá, mégpedig lutheránussá lőn*”.

A török hódítók elleni harcokban a gyulai vár 1552-től a végvárak láncolatának egyik legfontosabb erőssége lett, de 1566-ban a törökök kezére került. Ezt követően Gyula 1695-ben történt felszabadulásáig Békés megyében állandó lakosok csak a vizektől szabdalt, mocsaras területeken élhettek.

A törökök kiűzése után az elpusztult Körös menti települések, lakatlan puszták benépesítéséhez a magyarok kevesen voltak. Ezt ismerte fel a megye legnagyobb részének új földesura, Harruckern János György, aki különböző kedvezményekkel, – többek között a vallás szabad gyakorlásának engedélyezésével – igyekezett birtokán letelepíteni a különböző nyelvű és vallású, eltérő hagyományokat őrző lakosokat. A telepesek között magyarok, németek és szlovákok voltak, akik fele részben a katolikus vallást követték. Szorgalmas, szívós munkájuk eredményeként az elvadult föld termővé változott.

A letelepedéssel egy időben templomokat és iskolákat építettek. A templomok kezdetben nagyon egyszerű épületek voltak. Később azonban a különböző vallású hívek, egyházközösségek sorra építették, – főleg a Türelmi Rendelet után – a szilárd anyagú, szép, nagy templomokat, köztük az ország legnagyobb evangélikus templomát, a békéscsabai Nagytemplomot (1. kép).

A MEGYE LAKOSSÁGÁNAK VALLÁSI MEGOSZLÁSA A MÚLT SZÁZADBAN ÍGY ALAKULT:

	r. kat.	g. kat	g. kel.	ev.	ref.	unit.	egyéb	izr.
1827:	20.058	31	5810	49.000	44.635	–	–	172
1890:	58.867	513	7477	92.327	91.399	216	450	7189

A fenti adatokból kitűnik, hogy Békés megyében a XIX. században az evangélikusok voltak a legtöbben. A jelenben nem állnak rendelkezésünkre olyan hivatalos adatok, amelyekből megtudhatnánk a megye lakosainak vallási, egyházi hovatartozását.

1. kép. A békéscsabai evangélikus Kis- és Nagytemplom (Táborszky-gy.)

Az azonban bizonyos, hogy az ország más vidékeihez képest ma is sok evangélikus él a megyében. Ebből következik, hogy itt két egyházmegye van, a Kelet-Békési és a Nyugat-Békési. Az előbbi lényegében véve a régi Arad-Békési Egyházmegyéből alakult, a Nyugat-Békésivel egy időben. A Csongrád-Szolnoki Egyházmegye megszűnése után, annak több gyülekezetét a Nyugat-Békési Egyházmegyéhez csatolta az illetékes egyházi testület.

Most először a Békés megyében élő gyülekezetekről szólnunk részletesebben, s azután következnek az ezen kívüliek.

A Kelet-Békési Egyházmegye gyülekezeteiből csak háromnak az eredete nyúlik vissza a XVIII. századra (Békéscsaba, Mezőberény I., és Mezőberény II.) Csorvás, Kondoros, Medgyesegyháza, Gyoma, és Pusztatottlaka a XIX. század

első, illetve második felében, a többi a XX. század első felében alakult.

A Békés megyében élő evangélikusok ősei zömmel szlovák, kisebb részben magyar és német anyanyelvű telepesek voltak. Mindhárom nemzetiség a mai napig megőrzött valamit ősei hagyományaiból, szokásaiból.

Az evangélikus gyülekezeteknek sohasem voltak patrónusai, kegyurai, akik jelentős vagyonokkal és pénzbeli juttatásokkal támogatták volna őket. A templomok építésének, és azok felszerelésének, fenntartásának költségeit a hívek fedezték önkéntes adományaikból és a presbitériumok által megszabott egyházi adókból, egyházfenntartási járulékokból. Következésképp az evangélikus templomok liturgikus tárgyai, kegyzserei között kevés a nagy értékű, nemesfémű és textíliából készült. A szerény anyagi helyzeten kívül a protestantizmusra jellemző puritanizmus is meghatározó volt e tekintetben. A viszonylagos szegénység és a kétségtelenül meglévő szerénység ellenére néhány gyülekezetnek kitűnő építész

által tervezett és kiváló mesterek által épített temploma van. Ilyenek a békéscsabai, a mezőberényi és a szarvasi, az orosházi, a tótkomlói és kondorosi.

Mindezek után vessünk egy pillantást az egyes gyülekezetekre.

BÉKÉSCSABA – A megye legnagyobb evangélikus gyülekezete (2. kép). A XVIII. század második évtizedében a Felvidékről ideteleplő szlovákok alapították. Ők építették fel 1745-ben id. *Tessedik Sámuel* lelkészük szervezésében az ún.

Kistemplomot. A név megtevesztő, mert a templomban több mint félezer ülőhely van.

A templomot a XVIII. század második felében kibővítették, majd a XIX. század közepén átépítették. Figyelemre méltó az öntöttvas, akantuszlevelekkel díszített keresztelő medencéje, amelynek fedelén Keresztelő János szobra látható. A felirat szerint a „békéscsabai csizmadia cég csináltatta meg 1859-ben”. A

2. kép. Békéscsaba 1858-ban (SISA II. 255.)

Kistemplommal szemben áll a Nagytemplom, az ország legnagyobb evangélikus temploma, amelyet *Pumberger Ferenc* aradi várépítő mester és *Ziegler Antal* gyulai építőmester tervezett. 1807-ben volt az alapkőletétel, de csak 1824. június 29-én történt a templom felszentelése, mivel a napóleoni háború miatti infláció következtében a folyamatos építkezésnek nem voltak meg az anyagi feltételei. A templom méretei: hossza 53,5, szélessége 27, párkánya 22, a templom belső magassága 26, tornya közel 75 méter, nyolc bejárata van.

A templom oltár-szószekét (13 m magas) és a keresztelő medencét *Dunaiszky Lőrinc* akadémiai szobrász tervezte és készítette (3. kép). Az oltárkép *Leonhard Landau* festőművész alkotása, a keresztre feszített Krisztust ábrázolja. Az oltárt díszíti a tetején lévő három nőalak: a Hit, a Remény és a Szeretet szimbóluma. Az első karzaton van elhelyezve a három manuálos, 38 regiszteres orgona, amely az istentiszteleti énekek kíséretén kívül kiválóan alkalmas orgonahangversenyek tartására.

3. kép. A békéscsabai evangélikus Nagytemplom oltár-szószéke (Táborszky-gy.)

A Nagytemplomot többször érte földrengés. A legutóbbi, legnagyobb 1978-ban volt. Ez szükségessé tette a templom szerkezeti megerősítését és felújítását, amit *Benedicty Gyula* építész tervei szerint, több évi munkával sikerült elvégezni.

Az erzsébethelyi (Jamina) templom 1876-ban épült. Ebben helyezték el a Kistemplomból áthozott régi oltárt, amelynek Péter és Pál szobra az 1770-es éveknek különösen értékes darabja. A liturgikus tárgyak, oltári felszerelések, kegszerek egyszerűek, de célszerűek. A hívek adományaiból készültek.

A békéscsabai gyülekezetben sok kiváló tudós lelkész, tanár, tanító és más hivatású személy szolgált. Közülük csak néhányat említünk.

Dedinszky Gyula (1905–1994) Dunagáloson született papi családban. Teológiai tanulmányait Sopronban végezte. Első magyar evangélikus lelkészként volt a helsinki egyetem ösztöndíjasa. Előbb Kiskőrösön volt lelkész, onnan került Békéscsabára. Papi szolgálatát nagy odaadással végezte. Emellett nagyon jelentős helytörténeti és néprajzi munkát is végzett. Írásai folyóiratokban és könyvekben jelentek meg. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem díszdoktorává avatta. *Haan János* (1779–1855) lelkészsége idején, 1824-ben szentelték fel a Nagytemplomot. Feljegyezte az egyházi élet nevezetes eseményeit. Jelentős érdemeket szerzett a lucerna és a dohánytermesztés meghonosításában. *Haan Lajos* (1818–1891) teológiai tanulmányait Eperjesen és Jénában folytatta. Előbb a csabai magyar iskola tanára volt, majd édesapját követte a lelkészi szolgálatban. Kiemelkedő írói munkát is végzett. Megírta Békés vármegye történetét. A Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat alelnöke volt. Latinul kiadta a Jénában tanult magyarhoni teológusok életrajzeit: "Jena Hungarica" címen. Szerkesztette a békéscsabai magyar énekeskönyvet. A dorparti Tudós Társaság és az MTA tagjává választotta. *Horváth János* (1823–1901) Orosházáról jött Békéscsabára. Harminc éven át volt az Evangélikus Gimnázium igazgatója. Ez időben költözött át a gimnázium az első iskolaépületből egy korszerűbb egyemeletes épületbe. Kiváló pedagógus, jó szervező volt. *Koren Pál* (1845–1921) a Petőfi Sándort is tanító neves aszódi professzor, Koren István fia. Teológiai tanulmányait Sopronban, Pozsonyban, Bazelban és Berlinben végezte. Pitvaroson templomot épített. 1892-től Békéscsabán szolgált lelkészként, később öt évig esperesként. Szigorú ember volt. A gyülekezetben és az egyházmegyében fegyelmet tartott. Ezt sokan zokon vették, s emiatt Koren Pál megszomorodott, s az esperesi tisztségről lemondott. Jelentős irodalmi tevékenységet is folytatott. Írt kommentárokat, egyháztörténeti műveket, konfirmációi vezérfonalat. *Linder László* (1893–1979) édesapja, Linder Károly örökébe lépett Jaminában. Intenzív lelkészi munkája mellett behatóan foglalkozott himnológiával és néprajzzal. Értékes néprajzi gyűjteménye volt. Átdolgozta a Haan Lajos szerkesztette békéscsabai evangélikus énekeskönyvet. Szerkesztette az Evanjelicky Hlásnik-ot. *Mekis Ádám* (1912–1984) kilenc gyermekes földművelő család nyolcadik gyermekeként született Békéscsabán. Teológiai tanulmányait Sopronban és Erlangenben végezte. Lelkészi szolgálatát Békéscsabán kezdte, s a rövid ambrózfalvi lelkészkedés után ismét Békéscsabán végezte nyugalomba vonulásáig. 28 éven át volt az egyházmegye esperese, 15 éven át a Déli Egyházkerület főjegyzője (püspökhelyettese). 20 éven át volt a békéscsabai evangélikus vegyeskar karnagya. 31 évig a békéscsabai evangélikus szeretetintézmények (Árvaház, Aggok Háza, Diakonissza Anyaház, Leányinternátus) ügyvivő lelkésze. Szerkesztette a békéscsabai evangélikus énekeskönyv 17., bővített kiadását. Cikkei jelentek meg egyházi kiadványokban. *Mokry Sámuel* (1832–1909) a békéscsabai Evangélikus Gimnázium tanára, majd igazgatója. 1864-től gerendási bérelt birtokán gazdálkodott. Búzát nemesített. A

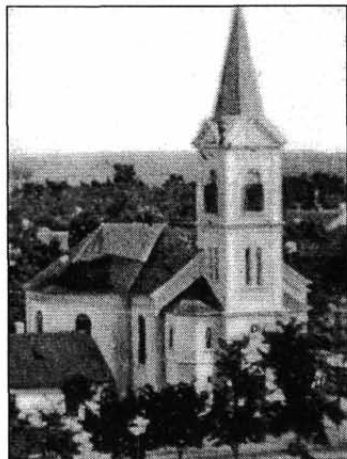
szárazságnak jobban ellenálló, jól bokrosodó, bő termésű búzát igyekezett előállítani. Neve országos hírré lett. Vagyonat egy Békéscsabán létesítendő egyetem alapítására ajánlotta fel. *Rell Lajos* (1874–1952) 1898-tól a békéscsabai Evangélikus Gimnázium tanára, 1916-tól pedig 19 évig igazgatója volt. Létrehozta az iskola könyvtárát. Megalapította az Önképzőkört. Neves tanárokat alkalmazott az iskolában. Megszervezte a magas színvonalú oktatás feltételeit. Tevékenyen vett részt a város kulturális életében. A Békéscsabai Múzeum Egyesület titkára, az Auróra Kör alelnöke volt. *Stark Adolf* (1834–1910) kiváló szőlőnemesítő volt. Szőlőiskolájában mintegy 300 fajtaival kísérletezett. Ő nemesítette a világhírré vált Csabagyöngyét. Vagyonával hathatósan támogatta az evangélikus egyház szociális munkáját. Házában Aggok Háza működött. *Szeberényi Gusztáv Adolf* (1816–1890) teológiai tanulmányait Pozsonyban kezdte, majd Jénában folytatta. 1835-ben választották meg békéscsabai lelkésznek, 1867-ben esperesnek. 1872-ben a Bányai Egyházkerület szuperintendensévé (püspökévé) választották. Így lett Békéscsaba püspöki székhely. Eredményesen munkálkodott az egyház lelki és anyagi megerősödéséért. A nádfedeles paplakok helyén új, korszerű tágas parókiák épültek. Erzsébethelyen templom is épült. Kétszáznál több canonica visitatiót végzett a Breznóbányától Orsováig terjedő egyházkerületben. Agendát szerkesztett. A bécsi egyetem tiszteletbeli doktori címet adományozott neki. 1879-ben Csaba országgyűlési képviselője, 1890-ben pedig a főrendi ház tagja lett. *Szeberényi Lajos Zsigmond* (1859–1941) az előbbi fia, Pozsonyban, majd Berlinben végezte teológiai tanulmányait. Előbb Tót-Aradácon, utóbb Békéscsabán volt lelkész, majd esperes. Sokat utazott. Bejárta Európa legtöbb országát. Több nyelven beszélt. Teológiai, egyháztörténeti műveket írt. Agrárszociális kérdésekkel is foglalkozott. A bécsi egyetem díszdoktorrá avatta. *Sztraka Ernő* (1830–1906) a bécsi Politechnikumban szerezte mérnöki oklevelét 1855-ben. Részt vett a Körösök szabályozási munkáiban. 1861–1892 között volt Békéscsaba mérnöke. Számos középületet (Városháza, Fiume Szálloda, Jaminai evangélikus templom stb.) tervezett, épített. Elkészítette Békéscsaba első városrendezési tervét. *Id. Tessedik Sámuel* (1710–1749) teológiai tanulmányait Pozsonyban és Jénában végezte. Csupán öt évig volt csabai lelkész, de ezen rövid időben a sokféle helyről érkező híveket homogén gyülekezetté formálta. Egy régi feljegyzés szerint: „Az sokféle fejeket egy kalap alá szorítja.” Kérlelhetetlen szigorral leszoktatta híveit a babonáról. Fáradhatatlanul pásztorolta és tanította híveit. Neki is köszönhető, hogy egyedül az evangélikus településeken nem volt boszorkányper Békés megye területén a XVIII. században. Ő építette 1745-ben a Kistemplomot, amelyben hamvai nyugszanak. *Vidovszky Kálmán* (1888–1932) Gyomán született többgyermekes jegyzőcsaládból. Szarvason, Békéscsabán és Pozsonyban tanult. A békéscsabai Evangélikus Főgimnázium vallás tanára. A magyar cserkészmozgalom kiemelkedő egyénisége. Az iskolában megszervezte a cserkészcsapatot. 1927-ben a budapesti Luther Otthon igazgatója lett. A Magyar Cserkészszövetség elnöke, a Magyar Cserkész c. lap szerkesztője volt.

A békéscsabaiak a gyülekezet megalakulásától kezdve sok gondot fordítottak iskolák alapítására és fenntartására, valamint a szeretetszolgálatra. A hívek számának növekedésével párhuzamosan nőtt az iskolák száma is. Az iskolák államosításakor közel 30 népiskolája és egy főgimnáziuma volt a békéscsabai egyházközségnek.

A gyülekezetben intenzív szeretetszolgálat folyt, amelyet főként a diakonisszák végeztek. Saját anyaházuk volt. Ők gondozták az Evangélikus Árvaház növendékeit és a két egyházi szeretetotthonban lakó idős testvéreket, embereket. A kórházban nővéreként szolgáltak.

Az egyházközségnek ma is van szeretetotthona és énekkara. Az ifjúsági munkában tevékenyen vesz részt a Keresztyén Ifjúsági Egyesület is.

4. kép. A csomorvási evangélikus templom (EFM. Ladics-gy.)

A múltban különböző kis közösségek formálódtak, illetve szolgáltak a gyülekezetben: Nőegylet, Leánykör, Melanchton-kör, Színjátszó Csoport stb.

A rendszerváltást követően, 1993-ban újra megnyitotta kapuit a Békéscsabai Evangélikus Gimnázium, amelyben napjainkban közel félezer diák tanul.

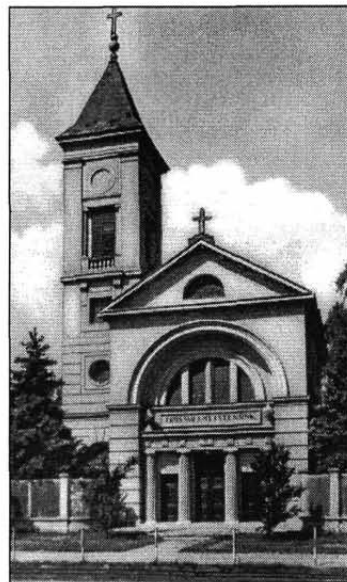
CSABACSÜD – 1924-ben szakadt el a település Békésszentandrásról. Viszonylag új község. *Demcsák János* kezdeményezte, hogy „Magyar mintafalu”-ként épüljön fel a község. Lakói többségükben evangélikusok. Régebben Szarvashoz tartoztak. Templomukat 1952-ben építették, illetve szentelték fel.

CSANÁDAPÁCA – A középkori falu elpusztult. 1821-ben ötven család települt ide. 1836-ban „Nagy Apáca Kertész Község” a neve. 1908-tól nevezik Csanádapácának. Evangélikus temploma 1896-ban épült. Medgyesegyházáról gondolozák.

CSORVÁS – 1857 óta önálló település. Vegyes nemzetiségű község. Magyarok, szlovákok, románok lakják. 1874 óta önálló egyházközség. Temploma 1901-ben épült (4. kép). Gerendás társgyülekezete, onnan látják el a lelkesi szolgálatot.

GERENDÁS – Gerendás újratelepítése, a megyéhez hasonlóan, az 1700-as években kezdődött. 1910-től önálló település. Az 1700-as években területe Békéscsaba legelője volt, így oda is tartozott. A gyülekezet híveinek nagyobb része Békéscsabáról érkezett. Templomát *Áchim Mihály* tervei alapján *Darida János* építőmester építette, 1937-ben. Benne festett, kazettás mennyezet látható.

GYOMA – Német nyelvű evangélikusok a szomszédos Mezőberényből érkeztek 1830-ban. Templomukat 1862-ben szentelték fel. 1877-ben leégett a templom, de a hívek buzgósága csakhamar helyreállította. Empire oltárán a festmény a gecsemáni jelenetét ábrázolja. Ismeretlen festő alkotása. A II. világháború után a németajkú hívek közül sokat elhurcoltak a Szovjetunióba az ún. „malenki robotra.” Közülük számosan ott pusztultak. A régebben erős gyülekezet lélekszáma nagyon megfogyatkozott. Jelenleg Kondoros gondolozza.

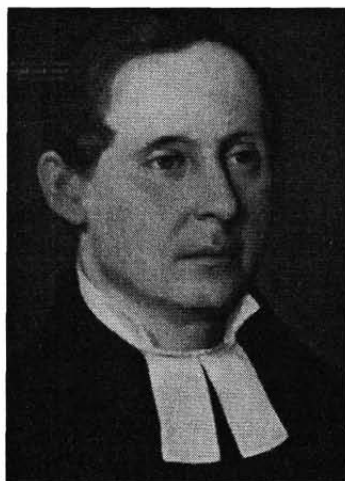
5. kép. A gyulai evangélikus templom (EFM. Td. 70.66.1.)

GYULA – A középkori Gyula a vidék szellemi központja volt. Vára a török elleni küzdelemben fontos szerepet töltött be. A törökök kiűzése után Békés megye székhelye lett, 1950-ig. Lakosai magyarok, németek és románok. 1930-ban a város lakosságának 52,1%-a római katolikus, 35%-a református, 10,7%-a görögkeleti vallású volt. Az evangélikusok száma nem érte el az ezret. A főként Békéscsabáról származó hívek 1927-ben építették templomukat Gerlóczy-Gadesz építész tervei szerint (5. kép). A két világháború közötti időben a gyülekezetet buzgón támogatta a helybeli evangélikus hűsgyáros, *Stéberl András*. Gyuláról gondozzák a környékbeli szóróványokat.

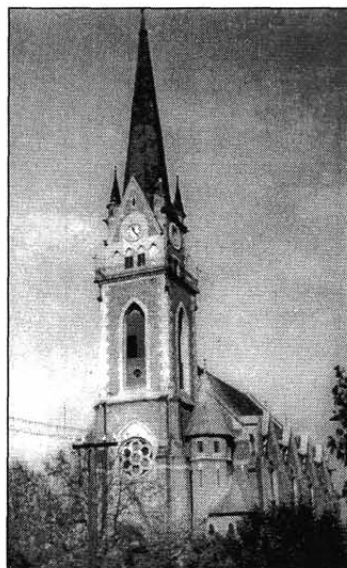
KONDOROS – Az országszerte nevezetes csárda közelében 1857-ben létesült a község. Alapítói főként a Szarvasról ideköltöző evangélikusok voltak. 1887-ben alakult meg az evangélikus egyházközség. Anyagi bázisát *Áchim Ádám* szarvasi esperes (6. kép) teremtette meg az általa az egyházközségnek ajándékozott jelentős földdel. A múlt század elején épült rangos paplaka és a *Gerey Ernő* tervezte szép neogót temploma (7. kép). Díszes oltárának ékessége az egyetlen fából faragott dombormű, amely az utolsó vacsorát ábrázolja. Kegyszerei közül a legrégebbi kehely 1737-ből való. Igen szép alkotás. Egyik volt iskolájából a rendszerváltozást követően szeretetotthon (Nyugdíjasház) létesült. A kondorosi paplakban született a többszörös világ- és olimpiai bajnok öttusázó, *Balczó András*.

MEDGYESEGYHÁZA – 1888-ban Békéscsabáról evangélikus szlovák családok költöztek ide. Számuk gyorsan növekedett. 1899-ben templomot építettek. 1947-ben, az önként Csehszlovákiába távozók helyére a csallóközi Gutáról kitelepített magyarok érkeztek. A két nemzetiség békességben, egyetértésben él. Köszönhető ez többek között az evangélikus egyház egykori, jó papjának, *dr. Gubcsó Andrásnak*.

MEZŐBERÉNY – A török uralom alól felszabadult Berény pusztára a XVIII. század elején a Felvidékről érkeztek új „honfoglalók”, szlovák evangélikusok, akiket a földesúr, báró Harruckern Ferenc szívesen fogadott. Madarász András volt a vezetőjük. 1723-ban építették fel első, sövényfalú templomukat. 1727-ben Németországból németajkú evangélikusok telepedtek le Berényben. A szlovákok és a németek közösen használták a szlovákok által épített templomot, amely utóbb kicsinek bizonyult. Ezért 1740-ben vályogból új, nagyobb templomot építettek. 1768-ban a második templom is dűledezett, ezért kérelmezték a

6. kép. Áchim Ádám esperes
(Kat. 92.)

7. kép. A kondorosi
evangélikus templom
(Táborszky-gy.)

hatóságnál egy új templom építésének engedélyezését. 1789-ben a németek felépítették saját templomukat. Tornyát zsindeleyel fedték. Ma ez a környék egyetlen zsindeleytetős temploma. A város szülötte, *Orlay Petrics Soma* festette az oltárképet, mely Jézust ábrázolja a kisgyermekkel. A két nemzetiségű evangélikus egyház az 1790. május 13-án kötött szerződésnek megfelelően hivatalosan külön vált. 1792–1797 között építették fel a szlovák nyelvű evangélikusok a maguk templomát, melynek szószék-oltárát a neves akadémiai festő és szobrász, *Dunaiszky Lőrinc* készítette. Az oltárképet *Schöffl József Károly* festette. Jézus mennybemenetelét ábrázolja. Igen becses a nagy, impozáns templom kiváló orgonája, amit a brezovai *Saskó Márton* orgonaépítő készített. Mindkét mezőberényi gyülekezetben több jól képzett lelkész szolgált, aki a kultúra területén is jelentőset alkotott, s igyekezett a templomok mindegyikét szép felszereléssel ellátni. 1802–1834 között Mezőberényben működött a békési evangélikus egyházmegye gimnáziuma, amely később Szarvasra került. A település három nemzetisége (magyar, német, szlovák) példás egyetértésben élt. Együttélésüket, tevékenységüket a maguk alkotta törvényeknek megfelelően végezték. Sajnálatos és nagyon káros volt a németek kényszerrel történő kitelepítése a II. világháború után, s a szlovákok önkéntes áttelepülése Csehszlovákiába. Mindkét evangélikus gyülekezet tudatosan őrzi hagyományait. A II. kerületi (szlovák eredetű) gyülekezet „Öreges Napközi Otthona” sok idős embernek segít az öregség terheit elviselni. Mindkét gyülekezetnek saját temetője van. Bennük különböző stílusban készült síremlékek láthatók.

NAGYBÁNHEGYES – Nagylaki szlovák evangélikus telepesek alapították 1843-ban. 1855-ben Tótkomlósról újabb népes csoport érkezett a községbe. Temploma 1859-ben épült *Krimm József* nagylaki építész tervei szerint. 1947-ben a falu szlovák lakosságának közel 80%-a áttelepült Csehszlovákiába, ezért az evangélikus gyülekezet lélekszáma nagyon megcsappant. Pusztaföldvár gondolja.

NAGYSZÉNÁS – A Károlyi család 1818-ban 200 telekből álló napszámos falut alapított. 1854-ben alakult meg a község. Az alapítók zömmel Orosházáról jöttek. Evangélikusok voltak. Templomuk 1900-ban épült. A község jól ismert szülötte *Mendöl Tibor* földrajztudós, a helyi evangélikus lelkész 1905-ben született fia. A településföldrajz kutatásában jeleskedett. Tankönyvet is írt. A Magyar Földrajzi Társaság alelnökévé választotta.

OROSHÁZA – A Békés megyei evangélikus egyházközségek között sorrendben a harmadik legnagyobb, legnépesebb gyülekezet. A XVIII. század elején, a község megalakításával egy időben keletkezett. A vallásuk szabad gyakorlásának akadályozása miatt, a Tolna megyei Zombát elhagyó magyar evangélikusok 1744. Szent György napja táján „szállták meg” az orosházi pusztát, ahol annak birtokosa, báró Harruckern Ferenc szívesen fogadta őket, mivel a „*zombai lutheránus lakosok nem örökös jobbágyok, hanem szabadon migráló (költöző) árendások voltak*”. – írja *Karácsonyi János*. A zombaiak a Tiszán átjőve a telet a békéscsabai szlovák ajkú hittestvérek között töltötték. Zombáról magukkal hozták harangjukat is, mely a gyülekezet egyik becses emléktárgya, kincse, amit a templomban az oltár közelében őriznek. 1786-ban ismeretlen mester tervei szerint épült fel a késő barokk stílusú templom, amelynek déli szárnya 1830-ban készült el (8. kép). Az oltár-asztal, az oltár-fal és valószínűleg a keresztelőmedence is 1798-ból való. A déli karzaton helyezték el az 1832-ben *Komornyik Benedek* nagyváradai orgona-

művész által tervezett orgonát, amelyet később többször korszerűsítettek. A szószék és a mellette lévő stallum copf stílusban készült. A templom belső kialakítása copf, az utólagosan épített karzat klasszicista stílusú. Az oltárkép az utolsó vacsorát ábrázolja, készítője *Pesku József*. Az orgona díszítését *Dunaiszky Lőrinc* végezte. A kegyszerek, úrvacsorai edények, templomi textíliák különböző időből származnak. 1744-ből való az első anyakönyv, mely fontos kútforrás. A többnemzetiségű Békés megyében az orosházi evangélikus gyülekezet egynemzetiségű, tagjai magyarok, akiknek ősei hitükért készek voltak elhagyni a Dunántúlt.

A gyülekezetnek országosan ismert papjai voltak, így pl. *Széács József* (1809–1876) aki, személyes kapcsolatban állt Kossuth Lajossal. A Habsburg elnyomás idején igyekezett a nemzeti öntudatot ébren tartani. Az ország papjának nevezték. Ő volt az első pesti magyar lelkész, később pedig püspök (9. kép). *Győry Vilmos* (1838–1885) szintén országos hírvélelkes, költő, műfordító, a MTA levelező tagja volt. Sok nyelvből fordított. *Veres József* (1851–1913) hosszú ideig esperes és országgyűlési képviselő volt. A lelkészeken kívül említésre méltók továbbá: *Czetter Sámuel* (1765–1829) rézmetsző, aki Békés vármegye első nemzetközi mércével mérhető művésze. Orosháza szülöttje az író, politikus *Darvas József* (1912–1963) egy időben a Déli Evangélikus Egyházkerület felügyelője volt. Erősen kötődik a városhoz, illetve a gyülekezethez *Szokolay Sándor*, a neves zeneszerző.

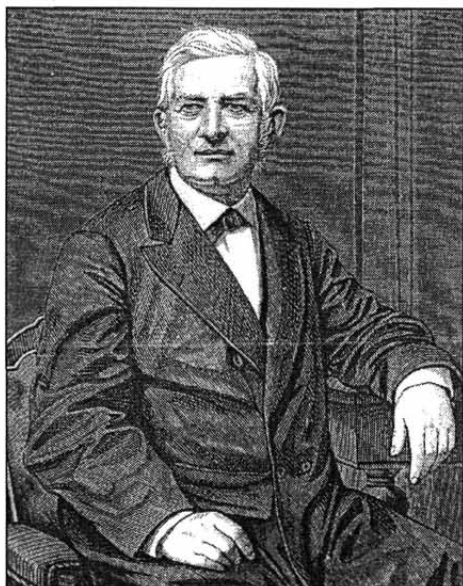

8. kép. Az orosházi evangélikus templom (EFM. Ladics-gy.)

Az egyházközségnek számos népiskolája és egy gimnáziuma volt, amelyeket államosítottak. A rendszerváltozás után előbb óvodát, azután általános iskolát, majd gimnáziumot létesített a gyülekezet.

PUSZTAFÖLDVÁR – A több ezer éve lakott, de a történelem viharaiban elpusztult település helyén, a XIX. század közepén létesült. A század végén már több, mint két és félezer lakosa volt, miután Orosházáról sokan idetelepültek. Az evangélikus gyülekezet 1861-ben vált önállóvá. Szép temploma 1913-ban épült *Dvoracsek József* tervei szerint.

SZARVAS – Békés megye második legnépesebb gyülekezete. 1722-ben a városalapítók egyben gyülekezetalapítók is voltak. A békéscsabaihoz hasonlóan Szarvason is kezdetben vályogfalú templomot építettek. A város arculatát meghatározó Ótemplom építését 1786-ban *Tessedik Sámuel* szervezésében, irányításával kezdték és végezték. A tervező *Kümnach Lajos* pozsonyi építész, a kivitelező pedig egy pesti építész, *Krauski* volt. Ez az építkezés is nagyon sok munkát és áldozatot kívánt, mert ez a templom egyike az ország legnagyobb evangélikus templomainak. Tessedik a Felvidékről hozatta a faanyagot. A tutajoknak összeállított farönköket a Tiszán úsztatta Csongrádig, majd a Körösön Szarvasig. A templomról *Kristóffy György* szarvasi tanító feljegyzéseiben ez

9. kép. Székács József evangélikus püspök (KARÁCSONYI 1896. I. 404.)

olvasható: „hosszúsága 22 öl, szélessége 10 öl, falainak vastagsága 1 öl. A belső térség szépen és rendesen van kialakítva, az oszlopok szubsztilizisek, ... a padok szépek és erősek, Dindrin asztalos készítette ... az oltár délnek áll, puhafából mesterien megalkotva, vöröses-sárgás festékkel úgy van befestve, mintha márvány lenne. Középen áll a szószerk, jól látható.” Középen bibliai témájú, fából faragott relief, Jézus példázatait ábrázolja a terméketlen fügefáról. Szarvason a millennium évében, 1896-ban kezdték építeni a *Francsek Imre* által tervezett romantikus stílusú keresztthajós templomot, s a következő évben szentelték fel. Ma Újtemplomnak nevezik.

A szarvasi egyházközségnek sok jeles papja és közéleti személyisége volt. Közülük csak néhányra emlékezünk itt: *Markovitz Mátyás* (1707–1762) kitűnő szervező volt. A Pest-Békesi Egyházmegye esperesévé is megválasztották. Ő vezette be

az anyakönyvezést. *Tessedik Sámuel* (1742–1820) Szarvas legismertebb, leghíresebb lelkésze, a békéscsabai Kistemplomot építő id. Tessedik Sámuel fia. Ő építette fel a napjainkban róla elnevezett Ótemplomot. Széles látókörű, sokoldalú, nagyon tevékeny ember volt. Sokat tett népe szellemi és anyagi felemelkedéséért. 1780-ban Gyakorlati-gazdasági és szorgalmatossági iskolát létesített, amelyben könyvtárat, tanműhelyt és tangazdaságot szervezett. Meghonosította az akácot és a lucernát. Mindezt a tevékenységet gondos lelkipásztori munkája mellett végezte. *Ballagi Mór* (1818–1898) teológus, nyelvész, szótáríró, az MTA tagja.

Vajda Péter (1808–1846) a szarvasi evangélikus gimnázium kiváló tanára. Verseket, elbeszéléseket és regényt írt. A Természettudományi Társaság titkára. Erkölcsi beszédeket is tartva oktatta a népet. *Greguss Ágost* (1825–1882) esztétikus, a pesti egyetem tanára, az MTA tagja. Részt vett a szabadságharcban. Világos után börtönbe zárták. Verseket, meséket is írt. Sokat fordított franciából és angolból. *Melich János* (1872–1963) Szarvason született. Európa szerte ismert nyelvész volt. Kutatta és feldolgozta a magyar nyelv német és szláv jövevényszavait. *Gombocz Zoltánnal* együtt, majd annak halála után egyedül szerkesztette a Magyar Etymológiai Szótárt. *Ruzicskay György* (1896–1993) művészi tanulmányait Münchenben kezdte, Olaszországban folytatta. Később Párizsban is élt és dolgozott. Szinte az egész világon megfordult sikert aratva, végül visszatért Szarvasra.

Szarvast nem ok nélkül nevezték a Körösparti Athénnek. Az evangélikusoknak gimnáziumuk, tanítóképzőjük, és 24 elemi iskolájuk volt a II. világháborút megelőzően. Az evangélikus egyház árvaházat is létesített és fenntartott. Jelenleg is mindkét gyülekezetnek vannak szeretetotthonai. Reményeink szerint hamarosan újra lesz általános iskolájuk.

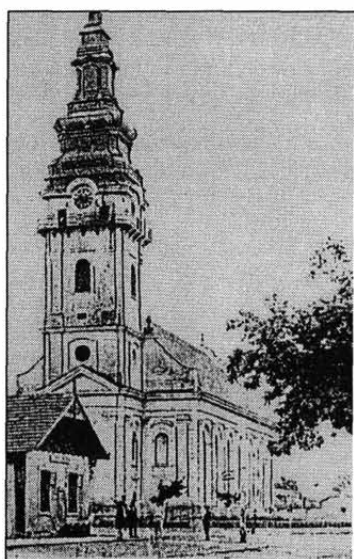
TÓTKOMLÓS – 1596-ban, a régi, folyton magyaroktól lakott és néha Nagy-Komlósnak nevezett helység végleg elpusztult. „1746-ban, Szent György napja táján szállották meg a Szentandrásról ideköltözött ág. ev. tótok, s róluk nevezték el az új falut Tótkomlósnak.” – írja Karácsonyi János. Mintegy 80 család költözött ide. Gyorsan szaporodtak és gyarapodtak. 1782–95 között felépítették a megye egyik legszebb evangélikus templomát, melyet *Pumberger Ferenc* tervezett, s az építkezést *Sexty György* lelkész irányította (10. kép). Az egyházi évkönyvben az alábbi intelme olvasható: „Tiszteletreméltó utókor, ha ez a mű neked nem tetszik, s a művészet, ami ebben van, s állítod, hogy ennél szebbet tudsz alkotni, kötelességed a mi művünket befejezni. Erre maga a vallás is buzdít téged, és kötelez is egyben.”

A templom méretei: hossza 41,8, szélessége 19, a torony magassága 57, az oltárképet, mely Krisztus mennybemenetelét ábrázolja, *Fuchs mester* készítette, az oltár aranyozott részeit pedig *Dunaiszky Lőrinc*.

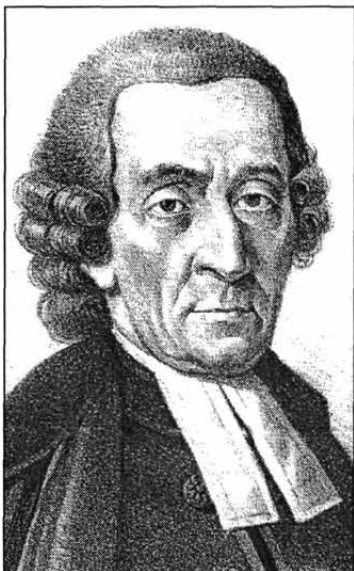
A tótkomlói egyházközségben is szolgáltak kiváló papok. Néhányat említünk közülük:

Wallaszky Pál (1742–1824) igen nagy műveltségű ember volt. Már tanuló korában beszélt szlovákul, magyarul, latinul és németül. Külföldi egyetemeken (Lipcse, Halle, Wittenberg, Berlin) képezte tovább magát. Tíz éven át volt a gyülekezet lelkésze. Gyakorlati tanácsaival segítette híveit a gazdálkodásban. Új orgonát készíttetett. Tanítói lakásokat épített. Latinul megírta az első magyar irodalomtörténetet (11. kép.). *Gajdács Pál* (1847–1929) békéscsabai földműves szülők gyermeke. Teológiai tanulmányait Pozsonyban végezte, majd Berlinben, Halléban bővítette ismereteit. A sokrétű lelkési munka mellett irodalmi tevékenységet is folytatott. Megírta Tótkomlós történetét. *Koppány János* (1913–2000) Pitvaroson született földműves családban. A teológiát Sopronban végezte. A II. világháborúban tábori lelkészként szolgált. Három évet töltött szovjet hadifogságban. 1953-ban lett a tótkomlói evangélikus egyházközség lelkésze. Szorgalmas munkával honismereti, néprajzi gyűjteményt létesített, mely országosan ismertté vált. Festéssel is foglalkozott. Jól rajzolt.

A volt Szolnok-Csanádi Egyházmegyéből Ambrózfalva, Csanádalberti, Hódmezővásárhely,

10. kép. A tótkomlói templom 1900 körül (TÓTKOMLÓS 185.)

11. kép. Wallaszky Pál (1742–1824) lelkész (TÓTKOMLÓS 530.)

Pitvaros, Szentes, Tiszaföldvár, a Nyugat-Békési, Mezőtúr pedig a Kelet-Békési Egyházmegye kötelékébe került. Ezekről a gyülekezetekről kevés ismerettel rendelkezvén, csak röviden írhatunk.

AMBRÓZFALVA – A község lakosai, akik többségükben evangélikusok, Békéscsabáról települtek ide. Templomuk 1864-ben épült.

CSANÁDALBERTI – Templomát *Serkédi Sándor* tervei szerint 1882-ben építették. A II. világháború utáni csehszlovák–magyar lakosságcsere alkalmával sokan kitelepültek, melynek következtében a hívek száma megfogyatkozott. Templomának tornyát egy szélvihar ledöntötte. Békéscsabai ácsok a Nagytemplom tatarozásával egy időben állították helyre.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY – A gyülekezet 1790-ben alakult a Felvidékről, Orosházáról és az ország más vidékeiről érkezett evangélikusokból, akik nagyrészt iparosok voltak. 1844-ben építették fel templomukat. A gyülekezetnek egy időben árvaháza is volt. A hívek száma itt is megfogyatkozott.

PITVAROS – Szép temploma 1881–82-ben épült. A csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében az evangélikusok túlnyomó része áttelepült. A szélvihar itt is megrongálta a templomot, ledöntötte a toronysisakot. Ezt is a békéscsabaiak állították helyre. A nagy múltú, erős gyülekezet az átköltözés folytán nagyon meggyengült. Nincs helyben lelkésze.

SZENTES – Az egyházközség 1832-ben alakult. Szép templomát *Francsek Imre* tervezte. Oltárképét *Hegedüs László* festőművész festette, mely Krisztust ábrázolja a samáriai asszonnyal.

TISZAFÖLDVÁR – A gyülekezet 1817-ben keletkezett. Ótemplomát 1855–1860 között építették. Új templomot építettek a szőlőkben 1937-ben *Lipták János* tervei szerint. Úrvacsorai borkancsója kiváló alkotás.

12. kép. A telekgerendási evangélikus templom (Táborszky-gy.)

MEZŐTÚR – A gyülekezet 1924-ben alakult. A környékbeli és az ország más tájairól érkező hívek alapították, akik között sok iparos volt. Templomukat és parókiájukat 1926-ban építették *Wagner Márton* tervei szerint.

A felsoroltakon kívül vannak olyan gyülekezetek, amelyek az elmúlt évtizedekben különböző okok (elköltözés stb.) miatt meggyengültek, vagy majdnem elsovadtak. Ezek között van: Battonya, Elek, Gádoros, Magyardombegyház, Kardoskút, Nagymágocs, Mezőhegyes, Pusztatölke, Szentetornya. Ezeket a szomszédos gyülekezetekből gondozzák.

Örömkre szolgál, hogy néhány éve új leánygyülekezet alakult a Békéscsabához tartozó Telekgerendáson. 1991-ben épült szép templomát *Benedicty Gyula* békéscsabai építész tervezte (12. kép). Az evangélikus egyház lehetővé tette, hogy a reformátusok és a katolikusok is tarthassanak itt istentiszteletet. A Kelet-Békési Evangélikus Egyházmegye területén, Telekgerendáson van az Országos Evangélikus Egyház tulajdonát képező Konferencia Központnak nevezett ingatlan (a volt Békéscsabai Állami Gazdaság kul-

túrháza), amelyben konferenciákat, ifjúsági táborokat, csendes napokat tarthatunk. Ezeken az alkalmakon a környékből és az ország különböző vidékeiről, és néha Erdélyből is érkeznek résztvevők.

Az evangélikusok a Körösök vidékén az elmúlt századokban megtelepedtek. Gyülekezetekbe, egyházmegyékbe szerveződtek. Templomokat, iskolákat és szeretetintézményeket építettek. A 2000 éves világkereszténység, és az 1000 éves magyar kereszténység szerves részeként éltek és élnek ezen a tájon Isten kegyelméből, s igyekeznek hűségesen elvégezni a küldetésüket.

IRODALOM

BARTÓKI József: A mezőberényi német evangélikus templom. Mezőberény 1984.

BARTÓKI József: A mezőberényi szlovák evangélikus templom. Mezőberény é. n.

DEDINSZKY Gyula: Békéscsabai lelkészek életrajzai. (Kézirat, Békéscsabai E. E.)

DEMJÁN Sándor: „A házadhoz való féltő szeretet emészt engem.” Szarvas 1998.

Evangélikus templomok. Szerk. bizottság elnöke: *Kemény Lajos*. Bp. 1994.

KÄFER-KÖTELES passim..

KARÁCSONYI 1896. passim.

KOSZORÚS passim.

SISA passim.

TÁBORSZKY 68–69.

Történelmi mozaik. I–III. Szarvas 1995–1997.

Németh Csaba

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZ OKTATÁSI,
KULTURÁLIS ÉS SZOCIÁLIS TEVÉKENYSÉGE
BÉKÉS MEGYÉBEN

ELEMI ISKOLÁK

Röviddel a reformáció kezdete után vidékünkön is elterjedt az új hit. Az 1550-es években már működik Gyulán a lutheránus iskola. A török hódítás nyomán azonban a Körösök völgye elnéptelenedett.

Az evangélikus vallásúak a betelepedésükkel szinte egy időben hozták létre az első evangélikus iskolákat. Az 1720-as évek elején már működött iskola Békéscsabán, Szarvason, Mezőberényben majd nem sokkal később Orosházán és Tótkomlóson is.

A protestáns iskolák között az evangélikusok is viszonylag korán, Békéscsabán 1745-től bevezették az év végi vizsgák rendszerét az elemi iskolákban. Az első időszakban azonban az iskolaidő tulajdonképpen csak a téli félévre (október elejétől április végéig) terjedt ki.

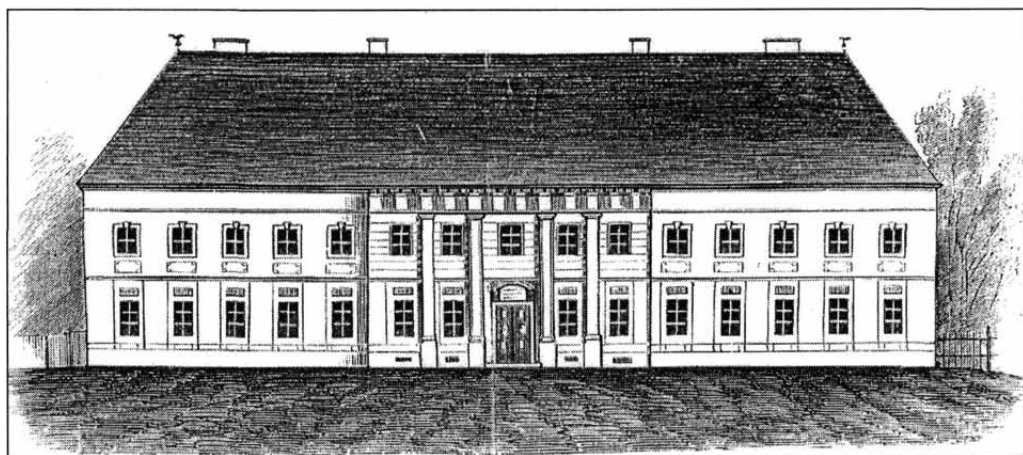
Az első evangélikus tankönyvet – szlovák nyelvű volt – *Tessedik Sámuel* szarvasi lelkész írta 1780-ban (1. kép). Szarvas egyébként is jelentős szerepet játszott az oktatás fejlesztésében: 1787–1795 között *Farkas János* itt már természetrajzot, történelmet, egészségi- és gazdasági ismereteket is oktatott. Mint minden újítás, ez is széles körű ellenzéssel találta magát szembe, így 1795 után visszatértek a régi oktatási rendszerhez. Ki kell azonban emelnünk, hogy Tessedik Sámuel iskolát épített (1791-ben a gyakorlókerthet, az iskola és a saját jövedelmeiből), s 4 éven keresztül ingyen tanította gazdasági iskolájában a földművesek gyermekeit úgy, hogy az elméleti oktatás mellett teret biztosított az ismeretek gyakorlati elsajátításához is. Iskolája 1780–1795, illetve 1798–1806 között fogadta a tanulókat (2. kép). Ez az intézmény a magyar mezőgazdasági szakoktatás úttörője volt, csaknem ezer tanulót képzett ki a korszerű gazdálkodásra.

Az evangélikus iskolákban a protestantizmus hagyományaihoz híven anyanyelven folyt az oktatás. A zömmel nemzetiségiek lakta területeken a magyar nyelvű oktatás csak később nyert teret: pl. Békéscsabán 1833-ban *Csorba Mihály* kezdett el először magyarul tanítani, s a XIX. század közepén *Szeberényi Lajos* írt ÁBC-s könyvet: „A gyermek első könyve” címmel. Az első magyar anyanyelvű iskola *Haan Lajos* vezetésével csak 1842-ben nyitotta meg a kapuit, de Szarvason erre 1868-ig kellett várni.

A szabadságharcot követő esztendőekben Szarvason 9, Békéscsabán 8, Orosházán 5, Mezőberényben 4, s a kisebb településeken még 6, azaz összesen 32 tanítójuk volt. Sokukra kétszáznál is több gyermek oktatása várt. Az 1880-as évek

1. kép. Tessedik Sámuel
(1742–1820) szarvasi lelkész
(KARÁCSONYI 1896. I. 440.)

2. kép. Tessedik eredeti iskolája (KARÁCSONYI 1896. I. 439.)

végén már 50 evangélikus iskola működött a megyében 79 tanítóval. Rájuk várt a 18.474 tanköteles korú gyermek oktatása. Az esperesi kerületek szerint két tanító egyesület is működött a megyében. A XX. század elején több, kisebb községben lévő iskolát az egyház átadott az államnak.

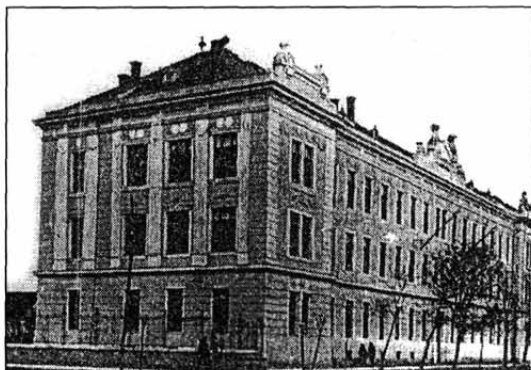
1932-ben a megmaradt 42 evangélikus iskola 122 tantermében 113 tanító dolgozott. Közülük csak 6 iskola 37 oktatója tanított kizárólag magyarul. Mindössze két magyar-német nyelvű iskola (Gyoma és Mezőberény) működött hét tanterővel, míg magyar-szlovák vegyes iskolából 34 volt, 78 tanítóval. Ugyanekkor a 12.709 beiratkozott evangélikus tanuló közül csak 7638 járt evangélikus iskolába, míg 3870 fő az állami, 1278 fő a községi, 85 fő az uradalmi és négy a magán iskolát részesítette előnyben, de 233-an római katolikus, 66-an református, 7-en izraelita iskolába jártak, s 1 fő pedig az unitáriusokhoz. A más felekezetűek közül 94 római katolikus, 4 görög katolikus, 90 református, 11 görögkeleti, 1 izraelita és 3 egyéb vallású választotta az evangélikusok iskoláit.

1948-ban a felekezeti iskolákat államosították. A evangélikus egyház a megye területén a rendszerváltás után először Orosházán, majd 2000 szeptemberében Szarvason nyitotta meg általános iskoláját.

FELSŐBB ISKOLÁK

Tessedik Sámuel már 1779–1796 között tanítói szemináriumot működtetett Szarvason. Az itt képzett gyakornokok voltak az első előhírnökei azoknak a pedagógusoknak, akikre a korszerű ismeretterjesztést akarta rábízni. Az intézmény 1806-ban szüntette be tevékenységét.

Miután az 1790–1791-es országgyűlés lehetővé tette, hogy a protestáns felekezetek is működtethessenek felsőbb iskolákat, az 1802-ben Szarvason tartott esperesi gyűlés arról határozott, hogy az esperesség gimnáziumot alapít. Erre még ugyanebben az évben, Mezőberényben került sor, az ottani földesúr lutheránus felesége, báró Wenckheim Ferencné Rosenfeld Karolina jóvoltából. A helyszín kijelölésénél gondolnak arra is, hogy az idekerülő diákok három nyelvet, a magyart, németet és a szlovákot itt könnyedén elsajátíthatják, bár maga az iskola kifejezetten latin nyelvűnek indul. *Skolka András*, addigi szarvasi tanító lett az igazgatója, s két kollégájával 3 osztályban folytatták a gyermekek oktatását. Az intézet 1802. november 1-én 51 tanulóval nyílt meg. 1806-ban az iskola állandó épülethez jutott, ám később súlyos pénzügyi nehézségei adódtak.

3. kép. A szarvasi evangélikus gimnázium 1906-ban emelt új épülete (VAJDA 23.)

Hamaliár Márton szarvasi evangélikus lelkész, Bányakerületi püspök szervezte meg a második magyarországi tanítóegyletet, a Néptanítók Testvéri Szövetkezetét, amely kezdetben ugyancsak *Skolka András* vezetésével, 1804–1811 közt állt fenn.

Szarvas iskolaváros múltjához méltóan az egykori Tessedik-féle iskola épületét felajánlotta az anyagi gondokkal küszködő mezőberényi gimnázium megmentése érdekében. Az esperesség örömmel fogadva a felajánlást, 1834-ben áthelyezte oda a gimnáziumot. Vajda Péter igazgató 1843-ban ötre emelte a tanárok számát, mely a szabadságharc leverése után nem sokkal már 12-re nőtt, s az iskola 8 osztályos gimnáziummá alakult át. A hazánkban 1851-ben bevezetett érettségi vizsgát 1862 óta alkalmazta. Az 1895-ös szerződés az állammal biztosította az iskola fennmaradását, s 1905-ben új, kétemeletes épületet kapott az intézmény (3. kép). Az iskolában jelentős könyvtár alakult ki.

A gimnáziumban 1862-ben sajátos tanterv alapján, a gimnázium 6. és 7. osztályával párhuzamosan, megszervezték a tanítóképzőt, a későbbi *Luther Tanítóképző Intézetet*. 1895-től a tanítóképző tagozat mellett gyakorló iskola is működött. 1907-ben az evangélikus egyházkerület vette át a képzőt, s 1917-ben a férfi tanítóképzőt tanítónőképzővé szervezték át. Ez volt az ország akkori egyetlen evangélikus tanítónőképzője. Az intézet 1915-től internátussal is rendelkezett. A gimnáziumban 1912-ben nyitották meg az első, a következő évben

4. kép. A békéscsabai Rudolf főgimnázium 1900-ban. (EFM. Ladics-gy.)

Békéscsabán az 1855-ben *Breznyík János* tanár által nyitott magániskolát 1857-ben előbb három, majd miután 1857-ben átvette az evangélikus egyház, 1860-tól négy osztályos reálgimnáziummá fejlesztették. 1864–1869 között ez alгимnáziumként, 1870–1871 közt polgári iskolaként, majd 1871–1875 közt ismét reálgimnáziumként működött.

5. kép. A békéscsabai evangélikus gimnázium épülete ma (Táborszky-gy.)

pedig a második párhuzamos osztályt. Az intézmény 1874-től tornacsarnokokkal, 1930-tól pedig internátussal is rendelkezett.

1860–1868 között a gimnáziumhoz csatoltan egy éves teológiai tanfolyamot is lehetett Szarvason látogatni a végzett diákoknak. 1948-ban a gimnáziummal együtt a tanítónő-képzőt is államosították.

1862-ben *Haviár Dániel* szarvasi evangélikus lelkész vezetésével társulatot alakítottak egy leánynevelő intézet létesítésére. Ez 1879-ig állt fenn, akkor átalakult polgári leányiskolává, ami 1904-től állami kezelésbe került.

1876-tól újra alгимnázium, s 1897-ben elnyerte a főgimnázium címet és felvette a Békéscsabai Evangélikus Rudolf Főgimnázium nevet (4. kép). Lényegében önfenntartó intézményként működött, az alapítvány kamataiból, tandíjából és egyéb adományokból tartotta fenn magát. 1924-től ismét reálgimnáziumként szerepelt. Első, nádfedeles helyiségét 1886-ban emeletesre építették át. Mai helyére 1899-ben költözött. Az 1948-as államosítás után 1993. szeptember 4-én nyitotta meg ismét a kapuit, meghívóján „A bölcsesség kezdete az

Úrnak félelme, és a Szentnek megismerése ad értelmet” jelmonddal (5. kép). A múlt század második felében Orosházán is felmerült egy evangélikus gimnázium megalakításának terve. Az 1937-ben indított első osztályok után végül az 1943–1944-es tanévben vált elismert érettségit adó, nyolcosztályos gimnáziummá a tanintézet. Természetesen ezt is államosították, de a rendszerváltás után ismét megnyílhatott.

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZ SZOCIÁLIS ÉS KULTURÁLIS TEVÉKENYSÉGE

Broszmann Dániel békéscsabai lelkész 1844-ben a betegek és koldusok ápoló háza létesítését célzó tervezet kidolgozására adott megbízást. Ebből született meg a Városi Szegényház, s itt vannak a Városi Közkórház gyökerei is.

Számos önszegélyező egyesület (Temetkezési, Kiházasítási, Gyermeksegélyező) alakult, amelyek a váratlan kiadásokba keveredő családokat támogatták. Pénzalapjukat azonban az I. világháborút követő infláció elvitte. Szarvason már 1865-ben létre hozták az Evangélikus Segélyező Egyletet, amely 1903-ban a Szarvasi Ág. Hitv. Evangélikus Egyházközség Tisztviselőinek Segélyező Egyletévé alakult át.

Szeberényi Lajos Zsigmond 1896-ban alapította meg az egyházi könyvkereskedést. Könyveket adtak ki és az iskolásokat ellátták olcsó és ingyenes taneszközökkel. 1952-es felszámolásáig több mint 50 magyar és szlovák nyelvű publikációt jelentettek meg kb. 20.000 oldalon, de némelyikük elérte a 10.000-es példányszámot is.

1917 decemberében alakult meg Békéscsabán az Evangélikus Nőegyesület, mely később belépett a Luther Szövetségbe. Megalapították az Evangélikus Leányegyletet, a Melancton-kört, hogy az ifjúságot is megszervezzék. A Keresztyén Ifjúsági Egyesületben már fiúk is dolgoztak, s öntevékenységre nevelődtek. A Diakonissza Egyesület jobbára szociális célkitűzések érdekében aktivizált.

Az 1921-ben Szarvason megnyitott Luther Árvaház után, *dr. Szeberényi Gusztáv* kezdeményezésére 1923-ban megnyílt Békéscsabán is az árvaház. Ezt követte 1930-ban a diakonissza Anyaház, amely a következő évben a Békéscsabai Evangélikus Bethánia Diakonissza Anyaház néven önállósult. A középiskolai tanulók számára Leány és Fiúinternátust is létesítettek. 25 idős testvér számára Aggok Házát hozták létre, majd 1944-ben Öregotthont nyitottak. Szeberényi az önellátás elve alapján igyekezett fenntartani az intézményeket. Volt saját pékségük, tehenészetük, sertéshizlaldájuk.

Újságot is adtak ki az egyházközségek. Békéscsabán Evangélikus Egyházi Szemle (1895–1905), majd a Békéscsabai Evangélikusok Lapja (1934–1944), illetve szlovák nyelven az Evanjelicky Hlásnik (1934–1944) jelent meg. Szarvason az Evangélikus Sion (1921–1923), valamint az Alföldi Evangélikusok Lapja (1936–1938). Orosházán pedig az Orosházi Evangélikusok Lapja (1927–1931) és az Orosházi Evangélikus Élet (1934–1937) jelent meg.

A békéscsabai diakonissza nővérek helyükön maradtak a II. világháború után is, de 1951-ben meg kellett válniuk egyenruhájuktól. Az árvaházat 1960-ban zárták be, 1964-ben egy helyre, a mai Szeretetotthonba helyezték el az öregeket. Az Evangélikus Nőegyesület kezelésében is volt egy Szeretetház (öregok otthona) 1950-ig, akkor az egyesületeket felosztották, vagyonukat államosították.

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZ SZERVEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI

Az országos evangélikus egyház kerületekre osztása hosszú történeti fejlődés eredménye. Az 1707-es rózsahegyzi zsinaton részt vevő gyülekezetek négy egyházkerületbe szerveződtek. A III. Károly császár által 1734-ben kiadott Carolina Resolutio összesen 4 egyházkerület felállítását engedélyezte Magyarországon. Több, kisebb terület összekapcsolásával ekkor hozták létre a Bányai Evangélikus Egyházkerületet, így az alföldi gyülekezeteket a Bányavárosokhoz csatolták.

A pesti konvent ekkor úgy rendelkezett, hogy a püspökök mellé kerületi felügyelőket, az esperesek, sőt a lelkészek mellé ugyancsak világi társelnököket kell állítani. Az 1707-es zsinat állított először egy-egy főkonzisztórium élére világi embereket, *Szirmay Miklóst* és *Hellenbach János Gottfriedet* úgy, hogy mindegyikőjük két egyházkerületet vezetett. Szirmay 1720-ban történő halála után Hellenbach egyedül töltötte be ezt a tisztséget. 1758-ban megválasztott utódát már egyértelműen országos felügyelőnek nevezték.

Ezen a beosztáson változtatott volna az 1859-es császári pátens, mely megszüntette volna a protestánsok autonómiáját, de pl. az egyik püspökség székhelyül Szarvast jelölte ki. Az egyházi önkormányzatot mélyen sértő rendelkezés ellen azonban még a látszólag kedvezményezett város lakói is tiltakoztak.

A presbitériumok megszervezésére az 1791-es pesti zsinat után került sor. Az egyházmegyei és egyházkerületi presbitériumok felállítását csak az 1934–1937 között üléselő budapesti zsinat rendelte el.

Az egyházkerületi beosztás megváltoztatására az 1952-es zsinaton került sor, ekkor történt meg a már Trianon óta elavult felosztás átrendezésére. Békés megyét a Déli Egyházkerülethez sorolták.

1804–1806 között *Hamaliár Márton* szuperintendens jóvoltából Szarvas, 1872–1890 között pedig *Szeberényi Gusztáv* szuperintendens jóvoltából Békéscsaba volt a püspökség székhelye. A szabadságharc leverését követően évekig nem töltötték be a püspöki tiszteletet. Az 1850-es évek végén az orosházi *Torkos Károlyt* nevezték ki a püspökség adminisztrátorává. Az alkotmány helyreállításával, 1860–1872 közt az orosházi születésű (de nem ottani lelkész) *Székhács József* lett a kerület püspöke. A XX. század utolsó harmadában a békéscsabai esperesek (*Mekis Ádám*, majd *Táborszky László*) viselték egyúttal a kerület főjegyzői, másképpen püspökhelyettesi beosztását is.

1727-ig a békési gyülekezetek a Nógrádi Egyházmegyéhez tartoztak, amely Alsósztrégovától az Arad megyei Apatelekig terjedt. Ezt követően jött létre a Pest-Békési Egyházmegye. 1791-ben kiváltak ebből a békési, bánáti és bácskai gyülekezetek, megalkotva a Békés-Bánáti Egyházmegyét. Ebben az időben Békés megyéből a szarvasi, a békéscsabai, a tótkomlói és a mezőberényi szlovák, a mezőberényi német és az orosházi magyar nyelvű gyülekezet, Csanádból a nagylaki szlovák, Aradból az apatelki szlovák és a fazekasvarsán-

di magyar, Temesből a lieblingi és az újtési német, Torontálból a tótaradáci szlovák, míg a Határőrvidékből a nagylajosfalvi szlovák és a ferencalmi német gyülekezet tartozott az egyházmegyéhez. Ekkora távolságokat a korabeli közlekedési viszonyok mellett nem lehetett könnyű leküzdeni. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy 1896-ban ebből az ún. Nagy-Békési Egyházmegyéből három újat alakítottak ki: a Békésit, az Arad-Békésit és a Csanád-Csongrádit.

A Békési Egyházmegyéhez a szétválás idején a szarvasi (amely ezután vált szét ótemplomi és újtemplomira), az orosházi, a tótkomlósi, a kondorosi, a csorvási, a bánfalvi (gádorosi), a pusztaföldvári és a nagyszénási gyülekezet tartozott. Az Arad-Békési Egyházmegye a békéscsabai, a két mezőberényi és a gyomai gyülekezet mellett az aradi, az apatelki, a medgyesegyházi, a szemlaki és az újfazekasvarsándi egyházközségekre terjedt ki. A Csanád-Csongrádi Egyházmegyébe a nagylaki, makói, tiszaföldvári, hódmezővásárhelyi, alberti, ambrózfalvi, tótbánhegyesi, szentesi, szegedi, makói és pitvarosi gyülekezetek tartoztak. A trianoni békeszerződés különösen az egykori Arad-Békési Egyházmegyét rendezte át. A Romániához került részek Arad központtal alakították ki új szervezeti egységüket. A Magyarországnál maradtak azonban újabakkal gyarapodtak: ebben az időben önállósodott a bodzás-ottlakai, a gerendási és a gyulai egyházközség. A Békési Egyházmegyében is több új gyülekezet szerveződött a két világháború közötti időszakban: a kardoskúti, a mezőtúri, a nagymágocsi, a szentetornyai, valamint a csanádapácai.

Az egyházmegyéknél is 1952-ben került sor az újjárendezésre: ekkor jött létre a Kelet-Békési Egyházmegye, melynek esperesi központja Békéscsaba, illetve a Nyugat-Békési, melynek esperesi központja Orosháza lett. A Csanád-Csongrádiból alakult Csongrád-Szolnoki Egyházmegye megszűnése után, annak több gyülekezetét a Nyugat-Békési Egyházmegyéhez, Mezőtúrt pedig a Kelet-Békésihez csatolta az illetékes egyházi testület.

Jelenleg a Kelet-Békési Egyházmegyéhez a békéscsabai, a gerendás-csorvási, a gyomai, a gyulai, a kondorosi, a medgyesegyházi, a két mezőberényi és a mezőtúri gyülekezet, a Nyugat-Békési Egyházmegyéhez pedig az ambrózfalva-csanádapáca-pitvarosi, a csabacsüdi, a hódmezővásárhelyi, a nagybánhegyes-magyarbánhegyesi, a nagyszénás-gádorosi, az orosházi, a pusztaföldvári, a szarvasi ótemplomi, a szarvasi újtemplomi, a szentesi, a tiszaföldvári és a tótkomlósi egyházközség tartozik.

A Pest-Békési Egyházmegyének Szarvas *Markovicz Mátyás*, Békéscsaba pedig *Gyurcsek János* személyében adott esperest. Az átmenetet a Békés-Bánáti Egyházmegyébe az orosházi *Szimonidesz János* rendkívül hosszú idejű, 1786–1822 között viselt esperesi szolgálata jelentette. Zömmel azonban szarvasi lelkészek töltötték be az esperesi tisztséget. Az 1896-ban létrejött Békési Egyházmegyében általában Orosháza töltötte már be a vezető szerepet, ami az Arad-Békési Egyházmegyében egyértelműen Békéscsabáé volt.

ESPERESEK A BÉKÉSI-BÁNÁTI EVANGÉLIKUS
EGYHÁZMEGYÉBEN
1791–1822:

Szimonidesz János orosházi lelkész

1822–1830:

Machula Gábor szarvasi lelkész

1830–1844 között

a szarvasi *Simon Sámuel*t a mező-
berényi *Kutzián György* követte

1844–1848 között

a nagylaki *Kristóffy Sámuel*t a békés-
csabai *Broszmann Dániel* követte

1848–1855:

a szarvasi *Placskó István*

1855–1858:

a tótkomlósi *Horváth Sámuel*

1858–1860:

az orosházi *Torkos Károly*

1860–1866:

a szarvasi *Haviár Dániel*

1867–1872:

a békéscsabai *Szeberényi Gusztáv*

1872–1878:

a szarvasi *Sárkány János*

1878–1896:

a szarvasi *Achim Ádám*

ESPERESEK A BÉKÉSI EVANGÉLIKUS EGY-
HÁZMEGYÉBEN

1896–1913:

az orosházi *Veres József*

1914–1920:

a kondorosi *Keviczky László*

1920–1942:

az orosházi *Kovács Andor*

1942–1944:

a szarvasi *Kello Gusztáv*

1947–1952:

a mezőtúri *Botyánszky János*

ESPERESEK AZ ARAD-BÉKÉSI EVANGÉLIKUS
EGYHÁZMEGYÉBEN

1896–1900:

a békéscsabai *Koren Pál*

1900–1918:

a békéscsabai *Csepreghy György*

1918–1941:

a békéscsabai *Szeberényi Lajos Zsig-
mond*

1941–1951:

a békéscsabai *Rohály Mihály*

ESPERESEK A KELET-BÉKÉSI EVANGÉLIKUS
EGYHÁZMEGYÉBEN

1952–1980

a békéscsabai *Mekis Ádám*,

1980–2000

a békéscsabai *Táborszky László*.

2000-től

a kondorosi *Kondor Péter*

ESPERESEK A NYUGAT-BÉKÉSI EVANGÉLIKUS
EGYHÁZMEGYÉBEN

1952–1956:

az orosházi *Aranyi József*

1956–1981:

az orosházi *Koszorús Oszkár*

1982:

m. b. esperes: az orosházi *Benkő István*

1983–1995:

az orosházi *Pintér János*

1995–

az orosházi *Ribár János*

IRODALOM

BUCSAY passim.

KÄFER-KÖTELES passim.

KOSZORÚS passim.

NÁDOR Jenő: A szarvasi ág. hitvallású evangélikus Vajda Péter gimnázium története. Bp. 1934.

NEUMANN passim.

SZENTKERESZTY passim.

TÁBORSZKY 68–69.

Nagy László–Cs. Szabó István

A BÉKÉSI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE
MÚLTJA ÉS JELENE

A reformáció 1517-es megindulása után rendkívüli gyorsasággal terjedt Európában, és érkezett el Magyarországra, s igen hamar eljutott az Alföld déli részére is. Több alközpontja alakult ki ezen a vidéken, így Gyula és Békés.

A reformáció nagynevű pártfogói Brandenburgi György német választófejedelem – aki birtokokkal rendelkezett e tájon – és Petrovics Péter Dél-Magyarország kormányzója és katonai parancsnoka voltak. Ez utóbbi védelme alatt tartották 1549-ben és 1550-ben a hajdani Torony városában azokat a zsinatokat, melyeken szuperintendenciát (egyházkerületet) szerveztek az ittlévő egyházközsegekből. Támogatták a reformációt a Nadányi család tagjai is, akik Békés megye jelentős részét bírták.

Jelentős volt a végvárok katonáinak új hitre térése, akik a mezővárosok polgárságával együtt elősegítették a falvak gyors reformálását. A kezdeti idők ismert reformátorai: *Ozorai Imre*, *Gálszécsi István* és *Szegedi Kis István* (1. kép). voltak. Az első évtizedekben a reformáció lutheri iránya terjedt el, majd a század második felének elején kezdett tért nyerni a svájci, a helvét vagy kálvini reformáció. Az 1552-ben Körösladányban tartott zsinat határozatai már ez irány felé mutattak. Az 1557-ben közös zsinaton létrehívott helvét irányzatú Tiszántúli Egyházkerület 14 egyházmegyéjének egyike a Békési volt. Annak ellenére, hogy túlsúlyba került a kálvini reformáció, előfordult olyan eset, hogy *Sztárai Mihály*, aki tudottan mindvégig hű maradt a lutheri irányzathoz, még 1563–64-ben

1. kép. Szegedi Kis István (1505–1572) prédikátor (KARÁCSONYI I. 188.)

Gyulán prédikátoroskodott. No nem sokáig, mert *Méliusz Juhász Péter* debreceni püspök távozásra készítette. Méliusznak köszönhető nagy részben az is, hogy az e vidéket meghódítani akaró unitáriusok nem tudtak gyökeret verni, gyülekezeteik hamar megszűntek, és prédikátoraik elmentek.

Gyula várának török kézre kerülésével (1566) megkezdődött e táj pusztulása, elnéptelenedése. Megszűnt a neves gyulai és békési iskola is. Az előbbiben tanult, majd tanított Szegedi Kis István, a legtudósabb magyar református prédikátor, az utóbbit pedig ő alapította. 1596 tavaszán egy török rablótámadás következtében falvak sora tűnt el. A mocsarak, nádasok mentettek meg keveseket a haláltól, vagy a rabszíjtól. Az egyházmegye gyülekezeteinek száma ekkor tízre apadt, 1598–1635-ig össze is vonták a Nagyikunsági Egyházmegyével, és ez időben ezt Alföldinek nevezték. Ezelőtt és ezután is a Békési név ritkán fordul elő önmagában a fellelhető iratokban. Hol Körös–Maros-közinek (2. kép), Makóinak, Vásárhelyinek, Csongrádinak nevezik, ami arra utal, hogy területe már a kezdetekkor is túlnyúlt Békés megye területén. A XVII–XVIII. század

2. kép. A Körös–Maros-közi
Egyházmegye pecsétje 1701-ből
(Gyulai R. E.)

az evangélikusokra és a római katolikusokra korlátozódott, de a korábban elmenekült reformátusok visszatértek falvaikba, hozva magukkal Biharból, Hajdúból, a Nyírségből, sőt Szatmárból is hitsorsosokat. A letelepülők, illetve visszatelepülők már nem népesítették be a régi, elpusztult kis falvakat, hanem egy-egy nagyobb települést hoztak létre. Így megváltozott a régi települési rend, és létrejött a mezővárosok rendszere. Sokszor 8–10 középkori falu nevét őrzi egy-egy dűlő vagy határrész városaink, nagyközségeink határában.

Békés vármegye tisztikara 1715-ben, az újjáalakuláskor, zömében Debrecenből és környékéről származó református nemesekből állt, így itt a protestánsok helyzete sokkal könnyebb volt, mint az ország más területein. 1722-ben őket katolikusok váltották fel, de jelentősebb szigorítások nem történtek. A megye legjelentősebb földesura, báró Harruckern János György, birtokainak sikeres benépesítése miatt sem támogatta a vallási türelmetlenséget, igyekezett az azonos vallású közösségeket egy faluba telepíteni. Ugyanakkor a Habsburg udvar ellenreformációs politikája, az ennek jegyében hozott országgyűlési törvények és királyi rendeletek – elvben – kizárták a nyilvános protestáns vallásgyakorlatot a töröktől visszafoglalt országrészben.

A XVIII. században a megye lakossága nagy mértékben szaporodott. A század elején néhány százan „ültek meg” egy-egy falut, a század végére több ezren lettek. A templomépítések, bővítések beadott kérelmek sora, s majd a Türelmi Rendelet (1781) utáni óriási templomépítési hullám is igazolja ezt. A ma is álló templomok nagy része ekkor épült ezen a tájon. Könnyítette a reformátusok vallásgyakorlatát az 1790–91. évi országgyűlés is, mely a protestánsokat az alkotmányosság oltalma alá helyezte. A megye templomairól általánosságban a következők mondhatók el. Kiss Bálint szentesi prédikátor, neves egyházi író, 1836-tól a Békés-Bánáti Egyházmegye esperese az 1830-as években még láthatta néhány középkori egyház maradványát az egyházmegye területén. A következőket írja: „A Jeruzsálemi templom példája szerint az oltárt a napkeleti

érdekes hullámozást mutat az egyházközségek számában. A XVII. század közepén, miután különvált a Nagykunsági Egyházmegyétől, újra 34 egyházközsége volt. Majd a török kiűzése és az azt követő rácsdúlás a XVII–XVIII. század fordulóján ismét lecsökkentette a gyülekezetek számát.

A szomszédos Zarándi Egyházmegye oly mértékben pusztult el, hogy néhány megmaradt gyülekezetét ide csatolták 1702-ben, és így is csak 27 gyülekezetet számlált az egyházmegye. A XVIII. század végére még tovább, 21-re apadt ez a szám. Ez azonban nem szabad, hogy megtévesszen bennünket, hiszen tudjuk, hogy a megyében nagy telepítési akció kezdődött a XVIII. század első felében. Noha ez elsősorban

végében helyhez tették el a régi keresztyének, a torony pedig a napnyugoti végében volt. Ezen a mi vidékünkön is volt régi Templomok, mint dűledékeik mutatják, ilyen módon voltak építve, minéműek voltak a Vésztői, Mágori, Csomorkányi... A régi Templomok kicsinyek voltak, mert a Helységek is kicsinyek voltak. Vidékünkben csak olyan nagy sem volt mint a Pusztaszeri...a téglája polyvás sárból volt készítve és mind a téglá mind a czémentje igen erősek voltak, a fal vékony volt, oszlopok voltak kívül, az ajtók kicsinyek, az ablakok hosszúak és két-három arasznyi szélesek."

Az újraterületek idején több helyen sövénytemplomot (Biharugra, Doboz, Gyoma, Körösladány, Köröstarcsa, Mezőberény, Szeghalom), fatemplomot (Békés, Gyoma, Gyulavári, Körösladány, Körösnagyharsány, Kőtegyán) építettek a feljegyzések szerint. Nyilvánvalóan ideiglenes jelleggel történtek ezek az építkezések, mert legtöbbjüket csak néhány évig használták. Templomaik mellé fatornyokat építettek, melyek nagy valószínűséggel hasonlóak lehettek Erdély és az egykori Partium területén napjainkban is látható fatornyokhoz. Megjegyzendő, hogy a középkori kis templomok mellé sem építettek minden esetben harangtornyot. Fatornyokról szólnak adataink a következő helységekből: Békés, Doboz, Füzesgyarmat, Geszt, Gyoma, Gyula, Gyulavári, Körösnagyharsány, Szeghalom. Ezeket a XVIII. század utolsó harmadára lebontották, akárcsak azokat a kis templomokat, melyek megérték a Türelmi Rendelet kiadásának idejét. A gyülekezetek létszáma ez idő tájt annyira megnőtt, hogy némely helyen a hívek tekintélyes része a templom falain kívülre szorult egy-egy vasárnapi istentisztelet alkalmával. Az építési módokról a néha egymásnak ellentmondó írott források alapján, csak feltételezéseink lehetnek. Több esetben a meglévő felmenő falakat oszlopokkal megerősítették és sövénnel befonták, betapasztották ennek közeit, azaz patics falat emeltek. Más esetben vályogból húztak fel falat, és az egészet betapasztották. A reformátusok templomjavítási, építési kérelmeikben, korai időszakban, mindig „oratóriumról” írnak. Már idézett szerzőnk Kiss Bálint erről így emlékezik meg: „A közönséges Isteni tisztelet rendes helye a 'Templom... Nevezik ezt a Katholikusok Ekklesiának, Szent-Egyháznak, a mi Templomunkat pedig nevezik Oratóriumnak, helyesen, mert a Megváltó is éppen így nevezi az Isten házáat.” A templomok évszázadokon keresztül megszentelt helyek voltak, az épületek pedig funkcionálisan töltötték be a közösség szakrális központjának szerepét. A templom köré kerültek örök nyugovóra a közösség halottjai, ezzel a ténnyel is erősítve a helyhez való kötődést.

E tanulmány végén minden ma is meglévő templomról rövid leírást adunk, mely hű képet ad egy-egy kor népesedési, gazdasági és vallási helyzetéről is.

A XVIII. század, mint az előbbiekből kitűnt, a gyarapodás ideje volt. Olyan mértékben szaporodott a lakosság, hogy a Délvidék betelepítésében hathatósan is részt vett.

Tudunk arról, hogy 1785-ben a megye községeiből arra vállalkozó református családok alapították meg a Bánátban Magyaritbét ma is meglévő települést. Tehát rajokat bocsátott ki a megye ekkor. Az egyházmegye jelentős gyülekezetei ebben az időben ezek voltak: Hódmezővásárhely, Békés, Szentés, Makó, Gyoma, Öcsöd, Vésztő, Gyula, Köröstarcsa. 1821-ben mindössze 23 anyagyülekezete volt az egyházmegyének, de az előbbi kilenc településen több mint 75 ezer református élt.

Az 1821–22. évi Generális Konvent (egyetemes gyűlés) több helyen módosította az egyházmegyéek beosztását a Tiszántúli Egyházkerület területén. Létrehozta a Nagyszalontai Egyházmegyéet, amelyhez az addig a Békésihez tartozó Zarándi Egyházmegye gyülekezeteit is hozzácsatolta. A Békésihez pedig hozzákapcsolta az addig a Heves-Nagykunságiba kebelezett Szeghalmot, Füzesgyarmatot és Körösladányt, valamint a Temesi Bánságot, a XVIII., de főleg a XIX. században létesült egyházközségeivel. Az így létrejött egyházmegyéről Zoványi Jenő neves egyháztörténész így ír: „A 19. század folyamán aztán olyan fejlődésnek indult, hogy a legnagyobb területű és népességű egyházmegyéje lett a Magyar Református Egyháznak. Területe kiterjedt Békés, Csongrád, Csanád, Torontál, Temes, Krassó-Szörény vármegyékre.” A fejlődésre vonatkozóan álljon itt néhány adat az Egyházi Névtárból, mely 1836-ban jelent meg: „Van benne Anya Gyülekezet 22. Leány Gyülekezet 25. Lelki Pásztor 28. Oskolai Tanító 82. Lelkek száma 108,805. Tanulók száma 8,097. Szülöttek száma 5,776. Újházások sz. 1589. Halottak sz. 4176.” A levonható tanulságok közül csak egy: 1600 volt a természetes szaporulat. Alig akadt az egyházkerületben hasonló arányú növekedés (3. kép).

3. kép. A békési református templom az 1920-as években (EFM. Ladics-gy.)

püspök ezt írja róla: „A mai Heves-Nagykunsági és Békés-Bánáti egyházmegyéek területén fennállott egyházigazgatási egységek nemcsak az egész török hódoltsági korszakban, hanem még jóval azután is majdnem teljesen külön életet éltek.” Nem véletlen, hogy a hírhedt Patens, mely 1859-ben autokratikus rendelkezésével a Tiszántúli Református Egyházkerületet négy részre akarta osztani, Révész Imre szerint a „Békés-Bánátiból – egyházmegyéiből – jó meglátással akart külön szuperintendenciát csinálni.”

A XIX–XX. század fordulóján az egyházmegye lélekszáma 250 ezer körül mozgott, s amikor a trianoni határok szétdarabolták, már 53 anyagyülekezete és 63 lelkésze volt. Trianon után 30 gyülekezete és 40 lelkésze maradt. Az anyagyülekezetek mindegyike mindenkor tartott fenn iskolát, sőt a leánygyülekezetek népesebbjeiben is működött alapfokú iskola. Tehát az utóbbi helyeken, ha a lelkész nem is volt helyben lakó, az „oskolamester” (rektor) mindig elérhető volt. A gyarapodó számú iskolás gyermekek szükségessé tették, hogy „alsós tanítót és leányok tanítóját is állítsanak be.” A mezővárosok közül a

múlt században Hódmezővásárhelyen, Békésen, Makón és Szentesen hoztak létre gimnáziumot, melyből csak az első két helyen maradt meg. Később azonban mégis gyarapodott a középiskolák száma, hiszen Hódmezővásárhelyen leánygimnázium létesült, Szeghalmon a két világháború között egy gimnázium és egy mezőgazdasági középiskola is. Makó női felsőkereskedelmi iskolát és polgári iskolát indított. Mindez 1948-ban állami kézbe került, illetve egy idő után némelyike megszűnt.

A Békés-Bánáti Egyházmegye Trianonnal területének nagy részét, híveinek azonban kisebbik hányadát veszítette el. Még így is aránytalanul nagy volt a többi egyházmegyéhez képest. Ezért 1948-ban kettéosztották Csongrád-Csanádira és Békésire. Ez a beosztás nagyon rövid életű volt. A közigazgatási megyék rendezésével, állami befolyásra, az akkor alakuló Állami Egyházügyi Hivatal rendszeréhez igazítva módosították a határokat 1952. július 1-jei hatállyal. Ez oly módon történt, hogy a Bihar, Csanád és Jász-Nagykun-Szolnok megyétől Békéshez csatolt területekkel együtt a Békési Egyházmegyéhez kapcsolták az itt levő gyülekezeteket is, mintegy 16-ot. A csonka Nagyszalontai Egyházmegyéből, a Sebes-Köröstől délre fekvő 9, szinte tiszta református községben lévő 10 gyülekezetet, a többit pedig a Csanád-Csongrádi, illetve a Heves-Nagykunsági Egyházmegyéből. Ez utóbbiak egyike Dévaványa, mely a megye második legnagyobb gyülekezete lett. Sajnos Ocsödöt Szolnok megyéhez kapcsolták, és így a többször esperest is adó jelentős gyülekezet elszakadt traktusától. A módosítások eredménye viszont, hogy Békés megyében a legnagyobb létszámú egyházzá a református vált. (Korábban néhány százalékkal az evangélikusok voltak többségben.) Az anyagyülekezetek száma ekkor a negyvenet is meghaladta, és 72 lelkész szolgált a településeken.

A vidék mezőgazdasági jellegű, általában jó gabonatermő talajjal. A legtöbb kenyérbúzáat – arányait tekintve – ez a terület adja az országnak. Az ún. mezőgazdasági szocializálás az 1950–60-as években, és az innen távoli területeken végbemenő iparosítás a gyülekezeteket, de a községeket, városokat is súlyosan érintette. A gyülekezetek gerincét jelentő középparaszti réteget elvándorlásra kényszerítette, a fiatalokat távoli munkavállalásra indította. A falvak nagy részének lakossága megféleződött, s a fogyás folyamata ma is tart. Az egyházellenes módszerek következménye az lett, hogy e tájon az országos átlagot is meghaladó szekularizáció (az egyháztól való elidegenedés) ment végbe. A lelkészek száma megfogyatkozott, s az 1980-as évek közepére 31-re apadt. Az iskolai hitoktatás teljesen megszűnt. A gyermek és ifjúsági munka, a konfirmáció kis létszámra korlátozódott, több helyen a polgári temetések száma meghaladta az egyházit, a névadók száma a keresztelest, és az egyházi esküvők „divatjamúltak” lettek. Több gyülekezet úgy elerőtlenedett, hogy meg kellett szüntetni anyagyülekezet voltát, és szóróvanná lett (pl. Kamut, Bélmegyer). Ma 37 anyagyülekezet van az egyházmegyében. (Két gyülekezet, a bucsai és a kardoskúti, a 90-es években visszakérte magát a Nagykunsági, illetve a Csongrádi Egyházmegyébe.)

Az 1989-ben elkezdődő változás során a Békési Egyházmegye gyülekezeteiben is megindult, illetve újraindult a gyülekezeti és iskolai hitoktatás. A volt egyházi ingatlanok visszaadása lehetővé tette oktatási és diakóniai intézmények átvételét, szervezését és megindítását. 2000-ben a következő oktatási intézmények működnek: Gyulán óvoda, Békésen, Dévaványán, Gyulán és Vésztőn általános iskola,

Békésen gimnázium (4. kép), valamint Körösladányban népfőiskola. Diakóniai intézmények a következők: Mezőberényben öregek napközi otthona, Gyomán és Vésztőn bentlakásos öregotthon.

Az egyházmegye gyülekezetei gondot fordítanak épületeik rendben tartására, templomok renoválására, a gyülekezeti termek és parókiák korszerűsítésére. Az elmúlt tíz évben több mint 10 templom újjátartott fel, Újszalontán új épült és folyamatban van több templom renoválása.

4. kép. A békési református főgimnázium az 1930-as években (EFM. Ladics-gy.)

A megye területén több ifjúsági szövetség működik: Soli Deo Gloria (SDG), Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE), Református Fiatalok Szövetsége (REFISZ). A cserkészlet néhány gyülekezetben megindult, de meggyökerezni igazából csak Vésztőn tudott. A Református Nőszövetség, ahol megalakult, megpezsztítette a gyülekezet életét az asszonyok szolgálata által. A Presbiteri Szövetség megyei szervezete is működik. Áldásos munkát végez néhány nagyobb

eklézsiában meglévő, vagy újjászerveződött énekkar is. Ezeknek a szövetségeknek, köröknek, réteg-munkáknak már a század első felében megvoltak az előzményei. A dalárdák szép eredményeket értek el országos versenyeken, a különféle szövetségek pedig az ébredés idején végeztek hathatós munkát.

„Az aratnivaló sok, a munkás kevés.” Jelenleg, 2000 nyarán 50 lelkész szolgál az egyházmegyében. A kórházakban önálló kórházlelkész, a gyulai büntetés-végrehajtási intézetben félállású börtönlelkész szolgál, és újra indult a missziói munkát szervező egyházmegyei missziói lelkész munkája is. Az utóbbi években a megye gyülekezeteiből már többen mentek, mennek teológiára, s így reménységünk van rá, hogy néhány éven belül ifjak állnak szolgálatba az árva gyülekezetekben.

Az egyházmegye próbákkal teli múltja és küzdelmes jelene után hisszük, Isten jövőt ad az e tájon élő református magyaroknak.

Adatok az egyházmegye templomainak és egyházközségeinek történetéhez

BATTONYA – A jelenlegi templomot 1885 novemberében szentelték fel. 1080 lelkes anyaegyház 1940-ben, ekkor hozzátartozott Dombegyház szórvány-gyülekezet is. Orgonája és három harangja van. A templomot park veszi körül.

BÉKÉS – A hódoltság vége felé kétszer építettek fatemplomot. A harmadikat és egyben utolsót 1711-ben emelték. 1728-ban 19 méter magas fatornyot építettek, 1729-ben ebbe órát is szereltek. Még ebben az évben téglatemplomot emeltek, de ez hamarosan szűknek bizonyult. Új templom építésre indítottak gyűjtést, és azt 1734-ben fel is szentelték. 1773-ban újfent templomépítési kérelmet nyújtottak be, mivel templomuk ismét kicsinek bizonyult. 1775-ben hozzáfogtak az új és

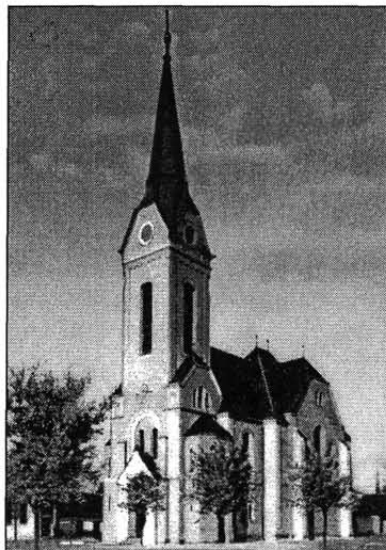
mai templom építéséhez, mely 1781-re lett teljesen készen (tervezte *Stoller András* kőműves, *Thális Márton* ács, aradi mesterek). A torony két méter magaságig téglából, azon felül fából volt. 1794-ben kőkerítéssel vették körül a templomot. 1820-ban fogtak hozzá a templom nagyobb arányú bővítéséhez. 1823-ra fejezték be *Czigler Antal* építész tervei szerint. 1822-ben készült *Faragó István* körösladányi asztalos keze által, klasszicizáló késő barokk stílusban, a szószék és koronája, a Mózes-szék és az úrasztala. 1850-ben *Molnár Antal* szolnoki építész tervei szerint újabb építkezésbe fogtak. Meghosszabbították az oldalhajókat, megemelték a torony falait, lebontották a külső oldal tizenkét támfalát, s 1853-ban új toronyórát szereltek be. 1852-ben építették az orgonát, melyet 1869-ben bővítettek és javítottak. 1905-ben emelték a mai 61,5 méter magas tornyot. A háromhajós nyugati homlokzati tornyos, keleti végén sokszöggel záródó templom klasszicista és copf stílusú műemlék. Az 1978. évi földrengés során súlyosan megsérült, teljes felújítása 1980-ban fejeződött be. 1940-ben 24.285 lelkes anyaegyház templomában orgona és négy harang volt.

BÉKÉSCSABA – Temploma 1912-ben épült, neoromán stílusban, *Wagner Ferenc* építész tervei alapján (5. kép). 1940-ben 3560 lelkes anyaegyház. Orgonája és egy harangja van. A templomot kert veszi körül.

BÉKÉSSÁMSON – Temploma 1878-ban épült, melyhez 1889-ben kis fatornyot emeltek. 1940-ben 1380 lelkes anyaegyház. Orgonája és két harangja van.

BÉKÉSSZENTANDRÁS – A mostani római katolikus templom épületének nagyobb része nagy valószínűséggel középkori eredetű, melyről a helybeli református egyház jegyzőkönyvében az alábbi bejegyzés található: „1719-ben Bihar Vármegyéből Kaba helységéből jöttek ide lakosok mégpedig Reformata Vallásúak, kik a pusztaság és tető nélkül való Templom mellett megtelepedvén és azt megigazítván, mely egy kis Tető nélkül való Téglá Templom volt, abban tartották Isteni tiszteleteket.” A katolikus földesúr 1746-ban elvette a református hívektől a kijavított templomot, mire ők átvették a Tótkomlóra áttelepített szlovák evangélikusok imaházát, és azt kibővítve 1803-ig használták. 1803–1808 között *Fischer Ágoston* kecskeméti építőmesterrel felépítették jelenlegi, orgonával és három haranggal ellátott, késő barokk stílusú, műemlék jellegű templomukat. 1910-ben a toronysisakot rézzel befedették. 1940-ben 1200 lelkes anyaegyház volt. A templom környéke parkosított.

BIHARUGRA – A református templom a mai község központját, a Holt-Sebes-Körös D-i partját kísérő 4–5 méter magas földháton helyezkedik el, a legmagasabb ponton. A templomtól Ny-ra, 150 méterre egy különálló kiemelkedésen van a Temetőzug, ahol sok esetben találtak csontokat. A templomot 1772-ben

5. kép. A békéscsabai református templom az 1920-as években (EFM. Ladics-gy.)

építették a románkori falak felhasználásával. A feljegyzések szerint rövid ideig egy sövénytemplomot építettek és használtak a reformátusok. A mai templom, a torony és a D-i oldalán elhelyezett toldaléképület kivételével, szemmel láthatólag románkori alapfalakra épült. A félköríves szentély külső oldalán legalább 1,0–1,5 méter magasságig áll a középkori fal, máshol csak az alapozásban figyelhetők meg a homokkőből készült kváderkövek. A 25,5x12,5 méteres templom, nagysága alapján, eredetileg bizonyára háromhajós volt. A Temető-zugban előkerült csontvázak pedig a templom körüli temetőhöz tartoztak. A tornyot később építették: *„Az Isten Szent Nevének Segítségül való hívása után, s az Ő kegyelmes segedelme által az K(is) Ugrai Reformata Szent Ekklesia maga költségén építtetett Toronynak fundamentoma letéetett 1796dik Esztendőbenn, Szent György Havának 25dik Napján... A Gombja azon Toronynak feltéetett die 1a Sept. Anno 1800. A Toronynak minden munkája tökéletességre ment die 28a Julii 1801... Eder Jakab Kőmives Meister által”*. Jelenlegi formájában a templom klasszicizáló késő barokk stílusú, műemlék jellegű, két haranggal ellátott. 1940-ben 1864 lelkes anyaegyház volt. A templomot kert veszi körül.

BUCSA – 1905-ben vásároltak lelkészlaknak házat és templomhelynek telket. 1925–1926-ban épült fel templomuk Czoczek Alajos építész tervei alapján, neorómán, neoreneszánsz stílusban. Az 1980-as évek végén teljesen felújították. Egy harangja van.

CSORVÁS – Az orgonával és három haranggal felszerelt templom 1928-ban épült Wagner József tervei alapján. 1940-ben 800 lelkes anyaegyház volt.

DÉNAVÁNYA – A hódoltság alatt is végig lakott hely volt. 1593-ban a török előljáróság városnak titulálta. 1945 előtt a község levéltárában 64 db török kori oklevelet őriztek. Középkori temploma – melyet a reformátusok 1560 óta használtak, többször renováltak, bővítettek – egy magas halmon (halomsíros temetkezés) állt. 1887-ben ezt a templomot lebontották és 3 méter magasságú földet lehordtak a halomból. Előtűntek a templom körüli temető csontváza. 1814-ben a régi templom helyén annak falaival párhuzamosan építettek egy új templomot, a tornyot viszont csak kijavították. A mostani, orgonával és 4 haranggal ellátott templomot, 1887–1891 között építették Benkó Károly tervei alapján, neoklasszicista stílusban. A templomépítési adón kívül sokan eladták lovukat, tehenüket, s annak árát is a templom építésére adták. 1940-ben 11.200 lelkes anyaegyház volt.

DOBOZ – A mai templom közvetlen környékén is kerültek elő csontvázak, melyek nyilvánvalóan középkori és török kori templom körüli temetőre utalnak. Szinte biztos, hogy Doboz lakói is átvészelték a hódoltságot, és a reformáció kezdetétől e hiten voltak. Helyi hagyomány szerint régi templomukat a Körös alámosta és leomlott. 1712–13-ban kis templomot építettek paticsfallal, majd később vályogból. Ez utóbbi elé épült egy portikus 1771-ben. 1782-ben helytartótanácsi engedéllyel megépítettek egy hat öl magas fatornyot. A mostani, orgonával és két haranggal ellátott, késő barokk stílusú, műemlék jellegű templom 1794–1798 között épült. 1766-ban feljegyzett adat szerint az igen szép torony már a török időkben is megvolt. Régi harangjukról azt vallották, hogy *„az Atyák öntették Váradon...hangja kihallott Kígyóság, Büngösdig és Vésztőig is. És hogy a Pogány gyakran kijárt prédikálni, azon toronyból levették... Gellaiak, Ölyvödiek, Vésztőiek, Antiak ide jöttek lakni, minthogy itten bátorságosabb volt a lakás, és*

azoknak apróbb harangjak lévén, azokkal harangoztak”. 1940-ben 5133 lelkes anyaegyház volt. A templom az 1978-as földrengés idején megsérült, helyreállítása hat esztendeig tartott.

FÜZESGYARMAT – A mai református templom minden bizonnyal a középkori helyén áll. A Békés megye elpusztult templomairól készült 1733. évi összeírásban ugyanis a gyarmati templomról feljegyezték, hogy a kálvinisták egy régi, valószínűleg korábban katolikus templomot renováltak. Emellett szól az a tény is, hogy a templom körül csontvázakat találtak. A régi templom mellett „hosszú sugárral” 1759-ben egy fatornyot emelt Oláh József szeghalmi mester. 1750-ben és 1777-ben a templomot jelentősen átalakították, 1782-ben régi szentélyét is lebontották. (A fenti építkezésekről, alakításokról részletesen tudósít Gacsári István prédikátor, 1838-ban írott eklésia történetében.) A jelenlegi, orgonával és 3 haranggal ellátott, copf stílusú, műemlék jellegű templom 1798–1803 között épült, Fischer Ágoston kecskeméti mester tervei alapján. 1940-ben 6719 lelkes anyaegyház volt.

GÁDOROS – Haranggal és harmóniummal ellátott, parkkal övezett temploma 1929-ben épült. 1940-ben 1980 lelkes, missziós anyaegyház volt.

GESZT – A hódoltság idején is fennállt református egyháza, mert XVII. századi aranyozott ezüst úrasztali poharát a Tisza család költségén alakították át 1763-ban. 1766-ban a Tisza família kapta meg Gesztet, Mezőgyánt és környékét cserebirtokként. A földesúri család bőkezű patrónus volt. Különösen az uradalomalapító Tisza László és felesége, Bályoki Hégen-Szénás Rebeka emelkedett ki az adakozásban és az egyházépítésben. Az 1820 körül íródott egyházi és községi krónika szerint „...A mostani Templom, hogy igen régi, abból bizonyos, hogy az első eredeti Góthus munka volt... Megnagyobbításakor a D-i oldalon két góthikus ablakoknak berakott nyomát láttuk. 1764. okt. 26. fogták fel az új temetőt... azelőtt a templom kerítésibe temetkeztek, hogy a templom megnagyobbításakor portikus építéskor a tetemek megháborítottak.” A templomot a XVIII. század folyamán többször átalakították, sőt 1776-ban az eddigi fa helyett új kőtornyot emeltek. 1794-ben újraöntettek egy régi „siketszavú, dúrva csinálmányú harangot, melyen irva volt metszéssel: BÓDOG ASSZONY EKKLÉSIA ANNÓ 1620.” 1828-ban az épületet megnagyobbították. Az átalakított, késő barokk stílusú, műemlék jellegű templomnak a háborús pusztítások után két harangja maradt.

GYOMA – Mai templomától 100–150 lépésnyire, ÉNY-i irányban melléklet nélküli csontvázakat találtak, így a templom már a középkorban jelenlegi helyén állhatott. A település lakossága XVI. század közepén minden bizonnyal már a reformált vallást követte. Első ismert prédikátora 1634-ben Diószegi András. 1717 őszén indult meg a régi és az új lakosok be-, illetve visszatelepülése. Az 1733. évi vármegyei összeírás szerint: „Ezelőtt harminc évvel épen állott az a templom, amelyet most a szükséges karbantartási munka elhanyagolása miatt az idő vafoga teljesen elpusztított. Valószínűleg a Katholikusoké volt”. 1738–1742 között épült az első torony, „de csak fából”. 1753-ban kérelmezték a „romladozásban lévő templomuk fából és sárból való megépítését, előbbeni nagyságban.” Ez a templom csak 1760-ban készült el. Az új kőtornyot 1791-ben emelték, melyhez Fischer Ágoston kecskeméti mester épített hajót, 1805–1813 között. A belső berendezést Czene István nagyváradi asztalosmester készítette. Tornyát

1879-ben 10 öllel megemelték, így igazi „sugártorony” lett. Orgonáját 1938-ban Papp Zsigmond helyi presbiter tervezte és készítette. A 3 haranggal ellátott, copf stílusú, műemlék jellegű templom környékét 1938-ban parkosították. 1940-ben 8800 lelkes anyaegyház volt.

GYULA – A hódoltság után idetelepült reformátusok a török fürdőt kapták meg ideiglenesen templom céljára. Kijavítására 1742-ben kértek engedélyt, s később ehhez haranglábat is építettek. 1790-ben telekcsereével sikerült az egyháznak

6. kép. A gyulai református templom az 1920-as években (MMM. 75.505.62)

megszereznie a mai templom építése céljára az addigi parókia melletti két ház helyet. Az új templom felszentelésére 1795 szeptemberében került sor (6. kép). Az 1801. július 3-án támadt tűzvészben a város nagy részével együtt leégett. Elenyésztek az úrasztali edények, az anyakönyvek és az irattár is. A helyreállítást Czizler Antal építész végezte. 1804-ben épült újjá a DNY-i homlokzati torony. 1820–1821-ben történt meg a templom ÉK-i végének bővítése. Ekkor épült ide a karzat is, melyre 1824-ben helyezték el az orgonát. 1857-ben oldalcsarnokkal bővítették a templomteret. Az orgonával és két haranggal ellátott, késő barokk stílusú, műemlék jellegű templom az átépítések következtében eklektikus jellegűvé vált. 1940-ben 7622 lelkes anyaegyház volt.

GYULAVÁRI – 1730-ban – de már előtte is – egy fatemplomot épített az 1716-ban visszaszívárgott lakosság. 1735-ben, a mellé engedély nélkül épített fatorony miatt a falu bírása és az esküdtek három napi börtönbüntetést kaptak a Helytartótanács ítélete alapján. 1787-ben épült az a templom, melyet 1891-ben lebontottak. A templomhajót újonnan felépítették és a tornyot megmagasították, N. Szabados József gyulai építőmester tervei alapján. Az orgonával és 3 haranggal ellátott, klasszicista stílusú templom környéke parkosított. 1940-ben 3600 lelkes anyaegyház volt.

KÖRÖSLADÁNY – A község belterületének magja a Sebes-Körös Ny-i, magas partján, a református templom körül helyezkedik el. A templom körül 1902-ben iskolaépítéskor, 1971 táján pedig vízvezetékárok ásásakor melléklet nélküli csontvázakat találtak. Ezek a templom körüli középkori temető maradványai. 1733-ban még állt a régi templom szentélye melyet, a kálvinisták használtak. Sisa Béla szerint a torony alsó része középkori eredetű. 1551-ben Tordai Benedek volt a faluban az első protestáns igehirdető. 1552-ben a „konzervatív papok” itt tartottak zsinatot. A hódoltság alatt kisebb-nagyobb megszakításokkal végig lakott volt. Az egyházi feljegyzések szerint: „A zavaros időkben is voltak, kik a'ladányi határon tekergettek, ... 1711-ben megülvén a helységet, amint a Templomot találták, úgy egy ideig abban jártak.” 1776. március 3-án kelt levelükben – melyben új templom építésének engedélyezéséért esedeznek –, a következőket írták: „mindnyájan Reformátusok lévén... mind számunkra, mind pedig tehetségünkre nézve úgy ki terjedtünk, hogy romladozásban lévő, számos voltunkhoz képest pedig igen Szoros és kitsiny kapacitású Oratóriumunkban éppen meg nem férünk

... Oratóriumunk 1775-dik Esztendőbenn renováltatott és az Észak felől való részén esvén az újjítás vagyón sárból és fából, a másik vége vagyón mintegy napkeletre, amely egy darabban vagyón gömbölyű formán égetett téglából, ki építtette régenten, nem bizonyos, de az igaz, hogy ezen Körös-Ladány nevezetű Helységet mind ebben a mostani ülésben mind pedig a másokban s a Török idejébenn is Reformátusok lakták.” (Ráday Levéltár. Ágenciális levelek. A. II.2296. 16. kötet. 15–18. fol.) Az 1776-ban épített, majd 1794-ben bővített jelenlegi templom barokk stílusú, műemlék jellegű, három haranggal és 1838 óta orgonával ellátott. Belső berendezése a XIX. század elején készült, azonban 1927-ben – sajnos – lebontották a festett, kazettás mennyezetet. 1940-ben 5986 lelkes anyaegyház.

KÖRÖSNAGYHARSÁNY – Az 1700-as évek elején épült egy „kised fatemplom”. A második fatemplom „nyíltabb helyen épült sok utánajárással” 1740 körül, azon a helyen, ahol a mostani kőtemplom áll. Emellé fatornyot is emeltek 1726-ban és 1757-ben készült harangokkal. A kőtorony 1788-ban épült, s a szájhagyomány szerint az ekkor felszerelt toronyórát a nagyváradi Szent László székesegyház tornyából vásárolták meg. Az új templomhajót, s így a kész templomot 1802 augusztusában szentelték fel, s ugyanebben az évben készült a környéken páratlan szőszékkorona, Nagyzerinden. Az orgonával és két haranggal ellátott templom késő barokk, copf stílusú, műemlék jellegű. 1940-ben 1771 lelkes anyaegyház volt.

KÖRÖSTARCSA – A visszaszivárgó lakosok 1722-ben egy sövénytemplomot emeltek. 1744-ben Kun Mihály mezőúri mesterrel olyan templomot építtettek, melyben tölgyfa gerendákat fogtak össze vaskapcsokkal és a falához meszes maltet is használtak. A jelenlegi, orgonával és három haranggal ellátott, műemlék jellegű templomot Fischer Agoston kőműves és Novák Gergely ács, kecskeméti mesterek építették 1794–1796 között, barokk stílusban. 1859-ben a tornyot romantikus stílusú bővítéssel megemelték. 1940-ben 4952 lelkes anyaegyház volt.

KÖTEGYÁN – 1590-ben temploma már a református gyülekezeté volt. Nem ismerjük a templom eredetét és azt sem, hogy a mostani község Kőte, Gyán vagy Remete elpusztult települések helyén áll-e? 1761–1762-ben fatemplomát, 1801-ben már zsindeletetős, kőtornyos templomát említik, mely 1888-ban nyeri el mai alakját. A templom 3 haranggal ellátott, környéke parkosított. 1966–68-ban renoválták. 1940-ben 2679 lelkes anyaegyház volt.

KUNÁGOTA – A jelenlegi templomot 1870–1872-ben építtette a gyülekezet Bodnár Endre terve alapján, de a tornyot csak 1926-ban emelték. A templomot 1931-ben, 1955-ben és 1988-ban újítták meg, 1926-ban készült orgonája és három harangja van.

MAGYARDOMBEGYHÁZA – A jelenlegi 90 ülőhelyes, két haranggal ellátott templomot 1875–1880 között, a tornyot 1938-ban építették.

MEZŐBERÉNY – A feljegyzések szerint a reformátusok imaháza 1703-ban nádból készült. 1727-ben engedélyt kapnak, hogy „sövényből maguknak imaházat fonhassanak össze”. Várady József szerint 1760-ban (is) építtettek egy sövénytemplomot, melyek a hagyomány alapján a mostani postahivatal mellett voltak (Petőfi utca 3–5–7.). 1772-ben tölgyfa oszlopok közé sövényből font, zsindeletetős templom készült, mely 1784-ben leégett. A jelenlegi, 3 haranggal és 1896-tól orgonával ellátott, késő barokk stílusú, műemlék jellegű templomot Czigler Antal gyulai mester építtette 1801–1804 között. 1874-ben villám sújtotta a tornyot és

leégett, benne olvadt 3 harang, köztük a rácdúlás elől elrejtett 1703-ban készült is. 1940-ben 4000 lelkes anyaegyház volt.

MEZŐGYÁN – Három haranggal és orgonával ellátott, késő barokk stílusú, műemlék jellegű temploma 1794-ben épült. 1894-ben nyerte el mai alakját. Egyik – legkisebb – harangját 1753-ban Budán öntötték. Az Árpád utca 55. sz. ház udvarán láthatók az 1794-ben lebontott középkori templom alapfalai, s a jelenlegi templomba vezető lépcsők szemmel láthatóan innen valók.

MEZŐHEGYES – A református egyházi élet 1884-ben kezdődött a községben, 1909-ben vált anyaegyházzá, s ekkor emelték – államköltségen – a mai, orgonával és 3 haranggal ellátott, neogót stílusú templomot.

OKÁNY – Középkori temploma 1571-ben még biztosan fennállt. A XVII. század végi, XVIII. század eleji háborúskodások Okány népét és templomát sem kímélték meg, de az 1715-ből és 1727-ből datált úrasztali edények azt jelzik, hogy ekkorra már itt is megindult az egyházi élet. 1775–1777-ben vályogból, 1799–1803 között már téglából építenek templomot, késő barokk stílusban. 1809-ben tornyot emeltek, de mostani formáját 1832-ben nyerte el. 1928-ban az épületet teljesen felújították.

OROSHÁZA – A város református egyháza 1859. szeptember 17-én alakult meg, a neogótikus, kereszthajós, orgonával és 3 haranggal ellátott, parkosított környezetű templomot 1917. december 9-én szentelték fel. 1940-ben 2271 lelkes anyaegyház volt.

REFORMÁTUSKOVÁCSHÁZA – Orgonával és négy haranggal ellátott, parkosított környezetű temploma 1898-ban épült. 1940-ben 756 lelkes anyaegyház, melyhez öt szórványgyülekezet tartozott, 674 hívővel.

SARKAD – Régi temploma az 1600-as évek elején épült, melyet 1796-ban kibővítettek. Az 1866-ban leégett tornyot egy – a ma már elpusztult – linzi templom mintájára, melynek külön érdekessége a toronysisak két szintjén elhelyezkedő 4-4 fiatorony, 1880-ban építik fel újra. Az 1670 ülőhelyes, orgonával és 3 haranggal felszerelt templom is ekkor nyeri el mai alakját. 1940-ben 10 893 lelkes anyaegyház volt. 1968-ban a templomhajóhoz lelkészi hivatalt és gyülekezeti termet építettek. A városhoz tartozó Sarkadújtelek két haranggal ellátott kis temploma 1948–1951 között készült, melyhez 1956–1957-ben gyülekezeti termet is építettek.

SARKADKERESZTÚR – A harmóniummal és két haranggal felszerelt, késő barokk stílusú templom 1782-ben épült *Holik Bertalan* nagyváradi mester tervei alapján. 1826-ban bővítették és tornyát megemelték, azonban jelenlegi formáját 1882-ben nyerte el. 1940-ben 1733 lelkes anyaegyház volt.

SZEGHALOM – A belterület DK-i részén, a környezetéből 2,0–2,5 méternyire kiemelkedő magaslat közepén áll a református templom, melynek környékén késő középkori cserepeket, 1936-ban pedig dombjának D-i oldalán csontvázaikat találtak. Középkori templomát az 1571. évi török defterben említik, mely minden valószínűség szerint a mai helyén állt. A fatornyos, sövényből készült régi helyén 1780-ban épült, az orgonával és 3 haranggal ellátott, barokk stílusú, műemlék templom. 1794-ben a torony is elkészült. 1858-ban nyerte el végleges formáját, de 1944. október 5-én súlyos háborús károkat szenvedett. 1940-ben 8300 lelkes anyaegyház volt.

TÓTKOMLÓS – 1938–1939-ben épült, harmóniummal ellátott templomát park

veszi körül. 1948-ban haranglábat építettek és harangot öntettek. 1940-ben 312 lelkes fiókegyház volt.

VÉSZTŐ – A jelenlegi lelkészlak – mely az 1850-es években részben a régi templom helyére épült – udvarán beásások alkalmával csontvázak és alapfalmaradványok kerültek elő. Az 1571. évi török defterben templomát még említik. 1711-ben a régi templom falait befedték. Jelenlegi, orgonával és 4 haranggal ellátott, barokk stílusú, műemlék jellegű templomát 1783-ban szentelték fel. A torony 1797-ben épült, de 1868–69-ben megemelték. 1825-ben a templomot bővítették, ekkor készült a karzat fölötti boltozat és az orgona is. 1940-ben 9761 lelkes anyaegyház volt.

ZSADÁNY – A település középkori temploma a mai református templom helyén lehetett, mert emellett találták meg a temetőt, továbbá a templomban és a körülötte lévő kertben a középkori templomból származó kőtöredékek találhatók (lásd pl. a templomban elhelyezett szégyenkövet). 1651-ben *Csatári János*, 1653-ban *Vetsei György* prédikátorok működtek a faluban. 1698-ban templomát kibővítették. 1711-ben lakosai „hazaszálltak” a bujdosásból. Jelenlegi, orgonával és két haranggal ellátott, késő barokk stílusú templomát 1799-ben szentelték fel. 1940-ben 2775 lelkes anyaegyház volt.

IRODALOM

BARCSÁ passim.

BUCSAY passim.

CSOMOR passim.

Egyházi Névtárak

HÁZY 131–199.

KOVÁCS J. passim.

MAKKAI Előszó.

MRT. passim.

CS. SZABÓ 617–637.

VÁRADY passim.

ZOVÁNYI passim

Nagyné Martyin Emília

ADATOK A MAGYARORSZÁGI
ROMÁN ORTODOX EGYHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ

A török kiűzése utáni Magyarország népességének etnikai összetétele megváltozott. Az Alföld új népi összetétele a XVIII. század második felében, az évtizedeken át tartó belső népmozgás és a nagymértékű idegen beáramlás következtében alakult ki. A törököktől visszafoglalt területek újranépesítésében a más vidékekről érkező református és katolikus magyar, evangélikus szlovák, ortodox román és ruszin népességnek volt nagy szerepe.¹ Az Alföldre való lehúzódas főként gazdasági okokkal magyarázható, ugyanis a jövevények termékeny földeket, az életfeltételek javítását, különféle mentességeket, enyhe bánásmódot remélhettek új lakóhelyükön. Az országon belüli nagy migrációban a románok is részt vettek, egyre nyugatabbra húzódva, tervezett betelepítés vagy spontán vándorlás révén kerültek azokra a vidékekre, ahol napjainkig is élnek (1. kép).

A történelmi-gazdasági tényezők következtében az Alföldre vándorolt, főként mezőgazdaságból élő román népesség, betelepődése után néhány éven belül megszervezte egyházközseit, felépítette szerény templomait. A görögkeleti románok a szerbekkel szerveződtek közös egyházba, de a főpapok a szerbek soraiból kerültek ki. Az Arad, Békés, Bihar és Csanád vármegyében élő román ortodox lakosság a karlócai szerb metropolita joghatósága alá tartozó, 1705-ben létesült aradi egyházmegye fennhatósága alá tartozott. Az 1790-es években az egyházmegye igazgatása kettévált, megalakult püspökségi hatáskörrel az aradi és nagyváradi konzisztórium. Ez utóbbi joghatósága

1. kép. Görögkeleti egyházközsegek a Körösök vidékén
(PETRUSÁN-MARTYIN-KOZMA 20.)

alá kerültek a bihari román ortodox egyházközsegek: Darvas, Zsáka, Mezőpeterd, Vekerd, Körösszegapáti, Körösszakál. A görögkeleti románok komoly küzdelmet folytattak a román ortodox egyház függetlenítéséért. Az aradi és bánási ortodoxok által szorgalmazott, a szerb egyházi hierarchiától való függetlenedésre irányuló mozgalom sikere 1829-ben következett be, amikor *Nestor Ioanovici* személyében román püspököt avattak. A román görögkeleti egyház 1864-ben vált külön a karlócai szerb patriarchátustól, és lett független érsekség, amely 1868-ban szabályozta működését. „A magyarországi és erdélyi Görög Keleti Román Egyház szervezési szabályzata” című egyházalkotmányt a király 1869-ben hagyta jóvá.²

Az 1894–95. évi egyházpolitikai törvények³ nem voltak kedvezőek a román nemzetiség számára. A kötelezően bevezetett polgári házasság és anyakönyvvezetés anyagi bevételektől fosztotta meg az egyházat. Sor került az anyakönyvek időszámítási szabályozására, ezért az ortodox anyakönyvekben alkalmazott Julianus-naptár szerinti időpont mellett fel kellett tüntetni a Gergely-

naptár szerint is. A törvény a király jogaként határozta meg az egyházi tisztségviselők funkciójukban való megerősítését, valamint az egyházi gyűlések elnapolását. A katolikus egyház mellett az ortodox egyház is részt vett a törvények

2. kép. Márk János méhkeréki román parasztgazda családja körében a XIX. sz. végén (EFM. FT. 14295.)

elleni küzdelemben, a román és a szerb egyházak ugyanis igyekeztek megőrizni autonómiájukat, és nem kívántak beleszólást adni a magyar államnak az egyházi ügyekbe.

A mai Magyarország területén működő ortodox egyházközségek megalakulásának időpontjára vonatkozóan csak hozzávetőleges adataink vannak. Az adott egyházközségek történetének feldolgozásához a jövőben nagy segítséget nyújthatnak a templomokból a püspökség épületébe hosszú távú letétként átkerült, folyamatos levéltári feldolgozás alatt álló egyházi iratok, jegyzőkönyvek, anyakönyvek. Az egyházközségek létrejöttének kro-

nológiáját, legfontosabb adatait a vármegyék monográfiái és Teodor Misiră-> néhai püspöki vikárius kötetének információi alapján ismerjük (2. kép).

Karácsonyi János 1659-re teszi a gyulai román egyházközség létrejöttének időpontját.⁴ A kétegyházi román ortodox közösségnek már 1716-ban volt lelkésze.⁵ A darvasi egyházközség létrehozása igen korán, az 1720-as években ment végbe.⁶ Körösszegapátiban román ortodox közösség létéről 1740-től vannak adataink.⁷ A levéltári adatok szerint a magyarcsanádi románoknak már 1774-ben volt ortodox templomuk.⁸ Sarkadkeresztúron 1779-ben működött ortodox templom, melynek papját 1758-ban szentelték fel.⁹ Egy 1759-es feljegyzésből megtudhatjuk, hogy ebben az esztendőben a körösszakáli templom lelkésze *Ilie Cămpan* volt.¹⁰ A méhkeréki románok 1773-ban kötötték meg szerződésüket *Bordás János* lelkésszel,¹¹ Mezőpeterden pedig 1768-ban *Vartolomeu* lelkész szolgált.¹² A vekerdi ortodox fatemplom első említése 1779-ből való,¹³ Battonyán az első ortodox fatemplom 1784-ben épült a Szárazér partján,¹⁴ a békési ortodox lakosság (görögök, örmények, románok) 1783–89 között építtettek maguknak templomot, az első békési születési anyakönyv pedig 1788-ból datálódik.¹⁵ A ma is működő zsákai templom 1791-ben épült,¹⁶ de feltételezhetően nem ez volt az ott élő románság első temploma. Békéscsabán 1821-ben kezdett egyházi közösséggé szerveződni az ottani görög és macedoromán lakosság,¹⁷ holott románok jelenlétére már 1744-től vannak adataink. Ez azzal magyarázható, hogy a békéscsabai románok a békési, illetve kétegyházi parókiákhoz tartoztak. A gyulai kisrománvárosi hívek saját parókiát hoztak létre 1834-ben,¹⁸ s ekkor kezdték el különálló templomuk építését is. A Gyuláról áttelepült csorvási románok 1893-ban kérvényezték a csabai parókiához csatolásukat,¹⁹ mivel a származási helyük ortodox istentiszteleteinek látogatása a távolság miatt nehézkes volt. A budapesti görögkeleti románok 1900-ban alapították meg önálló egyházközségüket, addig

a görögök, macedorománok és románok közös egyházközséget alkottak.²⁰ A pusztasatlakai parókia a kétegyházi filiáléjaként működött, 1907-ben külön kápolnája volt, majd 1913-ban vált önállóvá.²¹ Az eleki román lakosság csupán 1934-ben alapította meg ortodox egyházközségét, 1920-ig az otlakai (ma Grăniceri, Románia), majd a kétegyházi parókia filiáléjaként működött.²²

Itt kell említést tennünk arról, hogy néhány bihari településen (Bedő, Pocsaj, Nagyléta) az ortodox románok letelepedésük után néhány évtizeddel, a XVIII. század második felében áttértek a görög katolikus hitre. A hajdúdorogi püspökség 1912. évi felállításáig a nagyvárad-i görög katolikus püspökséghez tartoztak, így addig a szertartások nyelveként a magyar és a román egyaránt szerepelhetett. A nagylétai és pocsaji román görög katolikusokat az 1910-es években, a bedőieket pedig 1936-ban csatolták a hajdúdorogi egyházmegyéhez. Az 1920-as évektől a görög katolikus román parókiákon szolgálatot teljesítő papok helyét magyar papok vették át, s ezzel a magyar nyelv lett az általános a szentmiséken és a hit-tan tanításában egyaránt, ami – a nyírségi román görög katolikus közösségekhez hasonlóan – jelentősen hozzájárult a román anyanyelvű lakosság identitásvesztéséhez.

Az ortodox egyházi autonómia lehetőséget teremtett arra, hogy az egyház irányító szerepet töltsön be a művelődés minden területén. Ebben nagy szerepük volt az egyházi központokban képzett lelkészeknek, tanítóknak, akik történeti, irodalmi, publicisztikai, kiadói és tényleges szervezői munkát végeztek. Az egyház révén, a lelkészek közvetítésével az alföldi ortodox közösségekhez eljutottak az ortodox szellemi központok (Nagyvárad, Temesvár, Budapest, Nagyszeben, stb.) kiadványai, folyóiratai, újságjai.

A jelentős egyházi személyiségek közül elsőként a gyulai születésű *Moise Nicoară*²³ (1785–1861), hányatott sorsú, 13 európai nyelvet ismerő filozófus, nyelvész, költő tevékenységét említjük meg, aki komoly szerepet vállalt a bánáti és Körös vidéki románok egyházi és kulturális egyenjogúsításáért, a szerb hierarchia alóli felszabadításáért. Tagja volt annak a delegációnak, amely az aradi román püspök kinevezését kérvényezte a bécsi udvarnál. Neki köszönhető, hogy 1822-ben megalapítják az aradi teológiát és, hogy 1829-ben *Nestor Ioanovici* személyében román püspököt választanak (3. kép).

3. kép, *Moise Nicoară*
(BERÉNYI 1990. 26)

A jeles egyházi személyiségek között említhetjük a szintén gyulai származású görögkeleti lelkészt, író, publicistát, *David Vonigat*²⁴ (1867–1933), aki több egyházi kötet szerzője, a Gyulán megjelenő *Lumina* című folyóirat szerkesztője, több román újság munkatársa volt. Nyolc kötetes teológiai lexikont állított össze, amely mindmáig kiadatlan maradt. A kétegyházi születésű görögkeleti lelkész, *Iosif Ioan Ardelean*²⁵ (1849–1920) egyházi kötetei mellett nagy jelentőséggel bír

az Arad megyei egyházi nyomdában kiadott román nyelvű Kétegyháza monográfiája, amelyben szülőfaluja történeti múltját és főbb néprajzi sajátosságainak leírását adta közre. Rendszeresen publikált az Aradon és Temesváron megjelenő egyházi újságokban (4. kép).

A románság legfontosabb nyelv- és identitásmegőrző intézményei az egyházi iskolák voltak. A görög katolikus román közösségek igen korán alapították meg

4. kép, David Voniga
(BERÉNYI 1995. 7.)

iskoláikat. Nagylétán 1754-ben, Pocsajban 1755-ben alakult meg az iskola. A bedői iskolaalapítás éve nem ismert, de már az 1783/84-es tanévben 32 tanulóval működött az oktatási intézmény. A görögkeleti iskolák megalapításának kronologikus rendje a következő: Gyula-Nagy-románváros (1771), Kétegyháza (1793), Békés (1794), Darvas (1800), Magyarcsanád (1808), Budapest (1808), Méhkerék (1815), Körösszakál (1823), Sarkadkeresztúr (1823/24), Gyula-Kisrománváros (1834), Békéscsaba (1837), Körösszegapáti (1840), Pusztatottlaka (1898). A mezőpeterdi és vekerdi iskoláról nem állnak rendelkezésünkre hiteles adatok. A battonyai iskola 1821-ben a zsákai pedig 1824-ben már működött.²⁶ A román oktatás fejlődéséhez nagymértékben hozzájárult, hogy 1812-ben megnyílt az aradi tanítóképző, ahol továbbtanulási lehetőségük volt a bihari és Körös

vidéki ortodox fiataloknak, akik a képzés után gyakorta visszatértek szülőhelyükre.

A XIX. század közepén az iskolák igen nehéz helyzetben voltak, ugyanis teljesen a közösségek fenntartása alatt, régi épületekben és felszereléssel működtek. Az 1868-as törvény²⁷ új alapokra helyezte a népoktatást. A törvény kötelezően írta elő az oktatásban való részvételt a 6 és 15 év közötti gyermekek számára, az egyházi iskolákkal kapcsolatosan pedig kimondta, hogy a hívek anyagi támogatásával, az egyházi főhatóságok irányítása alatt fognak működni, s az állam csupán a felügyeleti jogot gyakorolja. A nagyszebeni érsekség egyházi kongresszusa a törvénynek megfelelően szabályozta az egyházi iskolák működésének módját. Ennek értelmében minden olyan településen, ahol legalább 30, hat és tizenkét év közötti gyerek van, kötelező népiskolát működtetni, az egyházközség köteles gondoskodni megfelelő épületről, ennek fenntartásáról, valamint a tanítók bérééről.

Az oktatás terén új jogi lépésekre az 1876-os törvényben került sor, amely egyeztetési kötelezettséget írt elő a tantervek és a tankönyvek listájának tekintetében. Újabb fordulatot jelentett az 1879-es év, amikor kötelezővé vált a magyar nyelv oktatása minden olyan elemi iskolában, ahol nem a magyar az oktatás nyelve. Az 1893-as törvény megállapította a tanítóknak a minimális bérét, melynek kifizetése egyes egyházközségek számára komoly anyagi nehézséget jelentett. Az 1907-es Apponyi-féle törvény meghatározta a magyarul tanítandó tantárgyak körét (számтан, földrajz, történelem, polgárjogi ismeretek), valamint

szigorú ellenőrzést vezetett be a tantervek, órarendek, tankönyvek, olvasókönyvek és egyéb pedagógiai segédanyagok vonatkozásában, ami azt jelentette, hogy kizárólag magyar nyelvű tankönyvek használatát engedélyezte.²⁸ Az 1920-as évektől a tanítók is – a lelkészekhez hasonlóan – Romániába távoztak. A két világháború közötti időszakban a magyarországi görögkeleti iskolák nagy megszakításokkal és magyar tanerőkkel működtek, a román nyelv oktatása a hittanórák anyanyelven történő megtartására redukálódott, és arra, hogy a tanulók tanuljanak meg írni és olvasni az anyanyelvükön.

Az iskolák mellett az egyesületek, olvasó-, dal- és színjátszó körök tevékenysége is erősítette a nemzetiségi kötődést. A XIX. század végén hat ilyen jellegű egyesület alakult meg Gyulán és Kétegyházán, melyek nevükben is hangsúlyozni kívánták román, illetve görögkeleti voltukat. A délföldi román kisebbség életében meghatározó szerepet töltöttek be a művelődési egyletek, amelyek működését az egyházi alapítványok biztosították. A civil mecenatúra jelentős szerepet vállalt a művelődés támogatásában, a kultúra terjesztésében. A román kultúra jelentős támogatói között említhetjük a macedoromán származású, Pesten tevékenykedő *Emanoil Gozsdut* (1802–870) és a gyulai illetőségű *Teodor Pappot*. A Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteménye levéltárában találhatóak a XIX. századi egyházi egyletek és alapítványok iratanyagai, melyek jelentős része feldolgozatlan. Az alapítványok főként az egyházi és kulturális élet támogatását célozták, illetve ösztöndíjakat biztosítottak a tehetséges román ortodox fiatalok számára (5. kép).

1920 után, a trianoni Magyarország határain belül maradt román népesség hátrányos helyzetbe került. A kilátástalan helyzet okai között a román népességnek a kis létszámát említhetjük, valamint azt a tényt, hogy a románok értelmiségi réteg, kulturális és oktatási intézmények nélkül maradtak, elszakadva a vallási és kulturális központoktól. Az etnikai tömbből való kiszakadás érthetően meggyorsította az asszimilációs folyamatot. Mindössze két tényező volt, amely a nemzetiségi lét megélésében előremozdító erejű lehetett, az egyházi élet és az iskolai oktatás, mindkettő a román kultúra és az anyanyelv ápolásának színtere.

Az új magyar államhatár keretein belül tizenhét román ortodox egyházközség maradt, melyek az aradi és a nagyváradi egyházmegyéhez tartoztak. A parókiák bizonytalan kánoni helyzetben működtek, a lelkészek száma kevés volt, s nem tarthattak fenn hivatalos kapcsolatokat a romániai egyházi főhatóságokkal. A magyar kormány 1921-ben *Siegescu József* pápai prelátust, a budapesti tudományegyetem román nyelv- és irodalom tanárát nevezte ki kormánybiztosnak, akinek feladatai közé tartozott a görögkeleti és a görög katolikus

5. kép. Emanoil Gozdu
(BERÉNYI 1995. 1.)

románok egyházi ügyeinek intézése. Ebben az időszakban a Nagyváradi Román Ortodox Konzisztórium – az aradi püspökség egyetértésével – *Ghenadie Bogoevici* budapesti lelkészt bízta meg a magyarországi román ortodox egyházközségek vezetésével. Ekkor rajta kívül összesen négy ortodox lelkész teljesített szolgálatot a magyarországi templomokban: *Nicolae Roxin* Méhkeréken, *Vasile Bele* Kétegyházán, *Simion Cornea* Battonyán és *Petru Biberea* a gyulai kisrománvárosi templomban. Mivel ezek a papok idősök voltak és számuk sem volt elegendő a tizenhét parókiára teendőinek ellátásához, a hívek – *Siegescu* kormánybiztoshoz és *Bogoevici* egyházi vezetőhöz folyamodva – kérték a kormánytól romániai lelkészek alkalmazását az üres lelkészi posztokra, valamint anyanyelvű egyházi kiadványok beszerzésének lehetőségét. Mivel a folyamatosan megismételt kéréseket a hatalmon lévők nem teljesítették, és *Zubkovics György* budai szerb püspök sem vállalta a román egyházközségek felügyeletét a nagyszebeni érsek 1923. évi kérésére, a papok kénytelenek voltak erőfeszítéseket tenni önálló püspökség megalakítására. Az önálló magyarországi román ortodox püspökség létrehozásának igénye már 1925-ben megfogalmazódott. Ezt mai helyén, a gyulai nagyrománvárosi, Szent Miklós tiszteletére szentelt templom szomszédságában, az akkori Maróthy téren (később Groza park, ma Szent Miklós tér) akarták létrehozni. A püspökség és a szintén tervek közt szereplő görögkeleti teológia épületét az egyházi alapítványok jövedelmeiből, illetve a budapesti Gozsdu Alapítvány részét képező bérpalota bevételeiből kívánták megteremteni.²⁹

A rendezetlen viszonyok megoldását kereső lelkészek végül 1927-ben kezdeményezték a püspökség felállítását.³⁰ Erről a korszakról részletes jelentéseket és vizsgálati anyagokat tartalmazó levéltári dokumentumok állnak rendelkezésünkre. A miniszterelnökhöz intézett levél indoklásában a hívek megbízottai *Ghenadie Bogoevici* budapesti lelkész és *Alexics György* egyházbizottsági tag kiemelik, hogy a görögkeleti egyház autonóm, ezért nem fogadható el, hogy a leendő papság idegen országban kap teológiai képzést és más ország püspökétől felszentelést. A tarthatatlan helyzet következményeként a baptizmus térhódítása figyelhető meg több (pl. Méhkerék, Körösszakál, Körösszegapáti, Csorvás) román közösség körében.

1927. október 11-én került sor az ortodox egyházközségek értekezletére, amelynek keretében megfogalmazódott a román esperesi adminisztrátor megválasztásának és az egyházmegyei konzisztórium felállításának igénye. Az értekezletről távolmaradt *Ghenadie Bogoevici*, megbízott egyházi vezető, jelen voltak viszont az ebben az időszakban hivatásukat teljesítő lelkészek (*Vasile Bele* kétegyházi, *Toma Ungureanu* gyulai, *Simion Cornea* battonyai és *Gheorghe Buha* magyar-csanádi papok) mellett az ügy mellé álló világi képviselők. Nem képviseltették magukat a budapesti, körösszegapáti, mezőpeterdi és pusztaszentlászlói parókiák. Az értekezlet végeredményeként, a megbízás hiánya miatt határozatot nem hoztak. Megválasztottak viszont egy hivatású bizottságot, amely felhatalmazást kapott az egyház rendezése ügyében a kormánnyal való tárgyalásra. A tárgyalás céljaként az egyházi vezetés megszervezését, az esperesség és konzisztórium felállításához szükséges engedély megszerzését, illetve ezek anyagi vonzatának biztosítását határozták meg.

Az 1927-es értekezlet nyomán megfogalmazott levél válasz nélkül maradt. A magyarországi román egyházközségeket a teljes bizonytalanságba taszította, helyzetüket súlyosbította az 1928. évi román felekezeti törvény, amely kivonta a romániai egyházi hatóságok hatásköre alól a román állam határain kívüli egyházközségeket. A politikai döntés következtében a magyarországi román egyházközségek joghatóság nélkül maradtak. Az egyházszervezés érdekében a lelkészek esperesi zsinat összehívását határozták el. Az egyházszervezési gyűlés összehívásának szándéka Ghenadie Bogoevici, a kormány által megbízott egyházi vezető információi nyomán kitudódott. A befolyásolások, tiltások és korlátozások eredményeként több egyházközség és lelkész elhatárolódott a gyűléstől, melyet 1929-ben tizenegy egyházközség csatlakozásával, a tiltások ellenére is megtartottak. A résztvevők egy memorandumot állítottak össze, amit a kultuszminiszterhez terjesztettek fel, de választ erre sem kaptak.

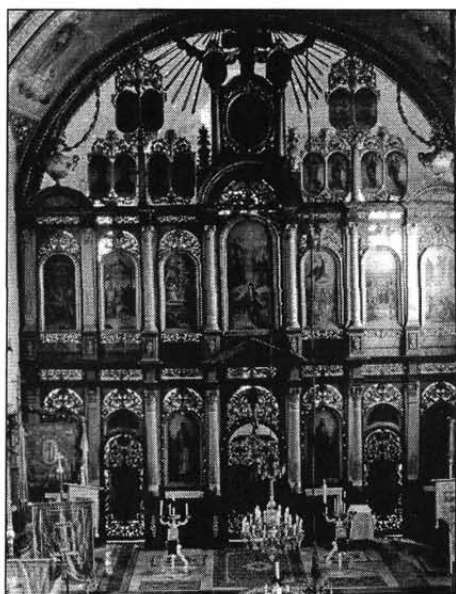
Az egyház két meghatározó személyiségének, Simion Corneanak és Ghenadie Bogoevicinek az 1932-ben bekövetkezett halála még nagyobb bizonytalanságot szült. Ugyanebben az évben, a Kétegyházán megtartott gyűlésen esperesség létrehozását határozták el. 1933-ban Gyulán, a nagyrománvárosi templomban tartott éves közgyűlésen az esperesi teendők ellátásával megbízták *Szabó Demetert*. 1933-ban azonban újabb közgyűlést tartott a zsinat, melyen a két pályázó, Szabó Demeter gyulai és *Oláh János* méhkeréki lelkész közül az utóbbit választották meg esperesnek. Ugyanezen a gyűlésen négy esperesi kerület (Gyula, Kétegyháza, Méhkerék, Budapest) létrehozását határozták el annak érdekében, hogy független püspökséget hozhassanak létre. A további terveket azonban nem lehetett végrehajtani, mert ütköztek a magyar kormánynak a harmincas években folytatott, a Magyar Ortodox Egyház létrehozására irányuló törekvéseivel.

A kormány részéről a magyarországi görögkeleti egyház rendezésének alapelve a magyar ortodox egyház létrehozásának szükségessége volt, amelyhez az 1920. évi népszámlálásnak a görögkeleti lakosság nemzetiségi hovatartozására vonatkozó számadatai szolgáltatták az alapot. Az egységes görögkeleti magyar egyház és püspökség létrehozásának feltétele az volt, hogy az egyházközségek önmaguk fejezzék ki csatlakozási szándékukat, és kérjék a magyar liturgia bevezetését. A cél érdekében a hatalom képviselői pressziót gyakoroltak a román ortodox lelkészekre. 1940-ben három parókia, Battonya, Magyarcsanád és Budapest kivételével minden román ortodox egyházközség csatlakozott a Magyar Ortodox Egyházhoz, melynek adminisztrátorává *Popoff Mihályt* nevezték ki. Popoff Mihályt vitatott előlétele miatt nem fogadták el az egyházközségek képviselői, ezért 1944-ben félreállították és helyébe két adminisztrátor-helyettest neveztek ki, *Szabó Theofánt* a ruszin és a méhkeréki Oláh Jánost a magyar egyházrész élére. Az adminisztrátor-helyettesi tisztség vállalása miatt a nagyváradi román ortodox püspök felmentette Oláh Jánost a papi szolgálat alól.³¹

A Magyar Ortodox Egyházhoz való, csak látszólag önkéntes csatlakozás nem lehetett végleges, hiszen nem egyezett a román ortodox egyházi főhatóságok, valamint a lelkészek és a hívek többségének akaratával. Szabó Demeter és *Negru György* gyulai lelkészek vezetésével, a gyulai hívek az 1943-ban megtartott szinóduson kimondták az elválást a Magyar Ortodox Egyháztól. A gyulaiak lépését követte a többi parókia is. Bár Oláh János adminisztrátor-helyettes megtett minden tőle telhetőt annak érdekében, hogy a román egyházközségek a Magyar

6. kép. Mihály arkangyalt ábrázoló fára festett ikon a békéscsabai román ortodox templomból, 1787-es datálással (CSOBAI-MARTIN 73.)

7. kép. A Gyula-Nagyrománvárosi Román Ortodox Katedrális ikonosztáza (CSOBAI-MARTIN 24.)

Ortodox Egyház kebelében működjenek, a folyamatot nem lehetett visszafordítani, így 1947-ben lemondott tisztségéről.

A Magyar Ortodox Egyházhoz való csatlakozást az 1946-ban, Gyulán tartott kongresszuson nyilvánították semmisnek. A magyarországi román ortodox egyház megerősítésére egyházmegyei konzisztóriumot hoztak létre, *Mîndruşau Petru* parókus vezetésével, aki az aradi püspöktől megkapta a püspöki vikáriusi kinevezést. A teljes önállósággal bíró új román egyházmegye kánonjogi szempontból a Román Ortodox Egyház bukaresti Patriarchátusához tartozott, az aradi püspök és a bukaresti pátriárka fennhatósága alatt működött. A magyarországi román görögkeleti egyházrendezést a magyar állam csupán 1951-ben ismerte el.

1945 után egy nem egyházi román kulturális egyesület, a Magyarországi Románok Kultúrszövetsége megalapításának igényét is a görögkeleti egyház fogalmazta meg. Az elkövetkező évtizedek társadalmi-politikai viszonyai nem voltak kedvezőek az egyházak, így természetesen az ortodox egyház számára sem. A vallás és közoktatásügyi miniszter 1948. május 15-én bejelentette az egyházi iskolák államosítását, a törvényjavaslat (1948. XXXIII. tc.) megszavazásával a nem állami iskolák és azok vagyona az állam tulajdonába ment át. Az iskolák államosításával az ortodox egyház az egyik legfontosabb funkcióját, a nemzetiségi kultúra és nyelv oktatásának lehetőségét veszítette el. Az ismert történeti okok miatt a hívek száma az ortodox egyházon belül is nagyon megcsappant, továbbra is kevés volt a lelkészek száma. A nehéz pénzügyi helyzet következtében egyre romlott a templomok és egyházi relikviák állapota (6. kép).

A Magyarországi Román Ortodox Egyház Vikáriátussága egy fél évszázad elteltével, 1999-ben emelkedett püspökségi rangra, amikor Őszentsége *Sofronie Atya* személyében Őboldogsága *Teoctist* Pátriárka, a gyulai nagyrománvárosi templom-

ban beiktatta a Magyarországi Román Ortodox Egyház első püspökét. A püspökség a korábbi Vikáriátusság gyulai épületében kapott helyet. A püspöki székhely az egyetlen magyarországi román ortodox műemléképület, a Szent Miklós tiszteletére szentelt nagyrománvárosi ortodox katedrális szomszédságában található. Napjainkban a romániai egyházi központokban képzett magyarországi származású lelkészek mellett romániai misszionárius papok is szolgálatot teljesítenek a román ortodox parókiákon.

A magyarországi román ortodox templomok több évszázada őrzik a hazai románság történeti szempontú vizsgálata alapvető forrásainak számító szakrális tárgyakat és dokumentumokat. Az 1920-as évektől azonban az anyagi támogatás hiánya, valamint a rossz környezeti viszonyok az egyházi relikviák állapotának romlásához vezettek. A muzeális értéket képviselő tárgyaknak és a 19 parókia levéltári anyagának megmentése érdekében az első lépések az 1990-es évek elején történtek meg. Az akkor még Vikáriátusságként működő, napjainkra püspökségi rangra emelt egyházi központ épületében kapott helyet a Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteménye, amely a hazai román ortodox parókiák anyagát őrzi tartós letétként. A gyűjteményben találhatók kegytárgyak (ötkenyértartók, kelyhek, mécsesek, keresztek, gyertyatartók, tömjéntartók, tömjénezők, diszkoszok, misekenyértartók, alamizsnás tálak, bélyegzők, stb.), üvegre, fára és vászonra festett ikonok, szertartáskönyvek, egyházi textíliák, dokumentumok, de itt őrzik a román ortodox parókiák irattári anyagát is. A legkorábbi tárgyak a XVII. századra datálhatók, az első iratok pedig az 1700-as évek első felében íródtak cirill betűkkel, román nyelven. Az egyház fontos feladatának tekinti ezeknek az egyedi, a hazai románság története szempontjából különös fontossággal és értékkel bíró tárgyaknak és iratoknak a rendezését, leltározását, restaurálását, tudományos feldolgozását, kiállításokon való bemutatását (7. kép).

JEGYZETEK

1. Lásd erről részletesen: ÁCS 1986.

2. BERÉNYI 1996. 12.

3. GERGELY 19–22.

4. KARÁCSONYI 1896. 396.

5. ARDELEAN 36.

6. NADÁNYI 481.

7. MISARA> 23.

8. MISARA> 86.

9. MALINA> 18.

10. MISARA> 187.

11. A szerződést közli: Hocopán Sándor (HO@OPAN 33.)

12. MISARA> 169.

13. NADÁNYI 516.

14. MISARA> 40.

15. DURKÓ 134.

16. PETRUSÁN–MARTYIN–KOZMA 63.

17. CSOBAI–MARTIN 111.

18. SCHERER 389.

19. MISARA> 105.

20. MISARA> 68.

21. CSOBAI 45–46.

22. CSOBAI 19.

23. Pályájáról és tevékenységéről lásd: BERÉNYI 1990.

24. CSOBAI–MARTIN 17.

25. ARDELEAN 1893.

26. BERÉNYI 1994. 22.

27. GERGELY 19–22.

28. BERÉNYI 1994. 24–26.

29. BERÉNYI 1996. 13–14.

30. A magyarországi román ortodox egyház megszervezésének kísérleteiről lásd: BERÉNYI 1996. 15–28. és MISARA> 208–219.

31. BERÉNYI 1996. 28–41.

Kereskényiné Cseh Edit

ADATOK
A BÉKÉS MEGYEI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK
TÖRTÉNETÉHEZ

Mintegy másfél évszázadot ívelt át a békési zsidó hitközségek története, amely a XVIII. század végén vette kezdetét és a XX. század közepén zárult le. A második világháború súlyos veszteségei után újjászerveződött közösségek a kedvezőtlen politikai és gazdasági viszonyok miatt lassan feloszlottak. Tagjaik elhagyták a vidéki településeket, Budapesten vagy még távolabb, a határokon túl keresve boldogulást.

A zsidóság lélekszáma

A török kiűzése, a pestis, a kuruc háborúk következtében a megye szinte minden települése elpusztult, a népsűrűség nem érte el 2 fő/négyzetkilométert. Az újraneépülő vármegyében az uradalmak elképzelései és a gazdasági viszonyok határozták meg a betelepülés mértékét. A zsidó népesség növekedése a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan haladt.

A vármegye területének 4/5-ét kitevő gyulai uradalom birtokosai 1840-ig elleneztek a zsidók betelepődését. Ezért azok a közeli Várit (Gyulavári) „ülték meg”. A kétegyházi és a szentandrászi uradalom birtokosai nem gördítettek akadályt a letelepedni szándékozók elé.

Az 1720-as országos összeírás adatai is azt mutatják, hogy nem ez a vidék vonzotta a „mózeshitűeket”. Noha Acsády Ignác számszerű adatait ma már erős kritikával használhatjuk (a közel 2,6 milliós lakosságszámmal szemben 3,9–4.1 millióra becsülik az össznépességet), de az arányok mindenképpen jól tükrözik az állapotokat. Míg az ország lakosságának 0,45 %-a volt zsidó népesség, ez az arány Békés megyében 0,03 %-ot tett ki.¹

1728-ban, egy helytartótanácsi leiratra, amely a megyebeli zsidók összeírását rendelte el, a megye válasza az volt, hogy egy Salamon nevű sör- és pálinkafőző él itt mindössze, az is Gyulán.² Az 1735–38-as összeírás is csak egy szeszfőzéssel foglalkozó családfőt jegyzett fel, aki Ausztriából érkezett. Évtizedekig csak a Harruckern uradalomban a földesúri regálét bérelő zsidók éltek a vármegyében.³

Az elkövetkező évtizedekben is véletlenszerű, szórványos betelepüléssel találkozunk. 1746-ban Váriban hatan laktak,⁴ de 1770-ben csak 2 családfőt írtak össze. Moyses Pair és Moyses Dávid, az Arad megyei Simándról érkeztek.⁵ A vármegye népessége ekkor már meghaladta a 40.000 főt.⁶

1792-ben már Békésszentandrásan is megjelent egy zsidó kocsmáros.⁷ Hét év múlva Váriban 15, Kétegyházán egy család-

A helyben lakó zsidók számlálása 1857-ig történt. Az adatok meggyőzőek, hogy a zsidók a megyében való megtelepedésüknek köszönhetően a zsidó népesség a megyében 1857-ig 116 főt tett ki.

Gyula, 1857. évi. 11. hó. 1. napján.

Név	Név
22. Rosenfeld	23. Kunk Horváth
43. Bitt	60. Kunk Horváth
606. Ginzler	61. Kunk Horváth
62. Kunk Horváth	62. Kunk Horváth
37. Kunk Horváth	63. Kunk Horváth
38. Kunk Horváth	64. Kunk Horváth
39. Kunk Horváth	65. Kunk Horváth
40. Kunk Horváth	66. Kunk Horváth
41. Kunk Horváth	67. Kunk Horváth
42. Kunk Horváth	68. Kunk Horváth
43. Kunk Horváth	69. Kunk Horváth
44. Kunk Horváth	70. Kunk Horváth
45. Kunk Horváth	71. Kunk Horváth
46. Kunk Horváth	72. Kunk Horváth
47. Kunk Horváth	73. Kunk Horváth
48. Kunk Horváth	74. Kunk Horváth
49. Kunk Horváth	75. Kunk Horváth
50. Kunk Horváth	76. Kunk Horváth
51. Kunk Horváth	77. Kunk Horváth
52. Kunk Horváth	78. Kunk Horváth
53. Kunk Horváth	79. Kunk Horváth
54. Kunk Horváth	80. Kunk Horváth
55. Kunk Horváth	81. Kunk Horváth
56. Kunk Horváth	82. Kunk Horváth
57. Kunk Horváth	83. Kunk Horváth
58. Kunk Horváth	84. Kunk Horváth
59. Kunk Horváth	85. Kunk Horváth
60. Kunk Horváth	86. Kunk Horváth
61. Kunk Horváth	87. Kunk Horváth
62. Kunk Horváth	88. Kunk Horváth
63. Kunk Horváth	89. Kunk Horváth
64. Kunk Horváth	90. Kunk Horváth
65. Kunk Horváth	91. Kunk Horváth
66. Kunk Horváth	92. Kunk Horváth
67. Kunk Horváth	93. Kunk Horváth
68. Kunk Horváth	94. Kunk Horváth
69. Kunk Horváth	95. Kunk Horváth
70. Kunk Horváth	96. Kunk Horváth
71. Kunk Horváth	97. Kunk Horváth
72. Kunk Horváth	98. Kunk Horváth
73. Kunk Horváth	99. Kunk Horváth
74. Kunk Horváth	100. Kunk Horváth
75. Kunk Horváth	101. Kunk Horváth
76. Kunk Horváth	102. Kunk Horváth
77. Kunk Horváth	103. Kunk Horváth
78. Kunk Horváth	104. Kunk Horváth
79. Kunk Horváth	105. Kunk Horváth
80. Kunk Horváth	106. Kunk Horváth
81. Kunk Horváth	107. Kunk Horváth
82. Kunk Horváth	108. Kunk Horváth
83. Kunk Horváth	109. Kunk Horváth
84. Kunk Horváth	110. Kunk Horváth
85. Kunk Horváth	111. Kunk Horváth
86. Kunk Horváth	112. Kunk Horváth
87. Kunk Horváth	113. Kunk Horváth
88. Kunk Horváth	114. Kunk Horváth
89. Kunk Horváth	115. Kunk Horváth
90. Kunk Horváth	116. Kunk Horváth

1. kép. A gyulai zsidók saját kezű aláírásai 1857-ből (Kat. 240.)

főt írtak össze.⁸ A népesség növekedése a napóleoni háborúk idejének konjunkturális időszakára tehető. Az 1808-as összeírás már komoly növekedésről tudósít. Váriban 90-en, Szentendrason 22-en, Szarvason hárman éltek. Váriban a források már megkülönböztették a bírót, a tanítót és a sachtert (rituális metsző) is.⁹

Az 1828-as összeírások az zsidókat házatlan zsellérnek és házaló kereskedőknek jelölték. Kész áruval és nyers termékekkel (gabona, dohány, bőr, gyapjú) kereskedtek, földesúri regálékat (kocsmá, mészárszék) béreltek. Türelmi adójukat az udvari kamara utasítása alapján a szegedi és aradi sóhivatalba fizették.¹⁰ Bár a zsidóság lélekszáma jelentősen megnőtt erre az időre, de országos összehasonlítást tekintve megállapítható, hogy a megye továbbra sem vonzotta különösebben a letelepedni szándékozókat. Míg az országban (1830-ban) 203.220 fő (a népesség 2,3 %-a) élt, a 131.162 lelket számláló megyében (1827-ben) számuk mindössze 172 (0,13 %) volt.¹¹

Az 1830-as évekig Várin és Szentendrason kívül még Csabán, Orosházán, Gyomán, Békésen és Ócsodön telepedett le zsidó népesség az egyházi összeírások adatai szerint.¹²

Fényes Elek 1839-ben megjelent művében Szentendrason 130, Orosházán 15, Csabán 110, Váriban 17 izraelitát jegyzett fel. Szerinte a megye 140.863 népességéből 290 lélek, a lakosság 0,2 %-a lehetett zsidó. Országos arányuk ekkoriban (1840) 2,5 % volt.¹³

Az 1840. évi XXIX. tc. megnyitotta a letelepedni szándékozó zsidó lakosság előtt (a bányavárosokat kivéve) az ország valamennyi településének kapuját (1. kép). Megszűnt a gyulai uradalom letelepedésüket akadályozó tilalma is.¹⁴ Ugrásszerűen növekedett lélekszámuk. 1850-ben országos részesedésük 3,7 %, és a megyei arányuk is elérte a 0,9 %-ot.¹⁵

Az 1870-től elindított, statisztikai szemléletű népszámlálás adatai a korábbiakkal ellentétben már pontosnak tekinthetők.

Év	ÖSSZ- LAKOSSÁG FŐ	IZRAELITA NÉPESSÉG FŐ %	BÉKÉS MEGYE FŐ	MEGYEI IZR. NÉPESSÉG FŐ %
1869	11.215.555	510.389 4,6	212.973	4789 2,2
1880	13.749.603	624.826 4,5	229.757	6255 2,7
1890	15.162.988	707.961 4,7	258.386	7189 2,8
1900	16.838.255	831.162 4,9	278.731	7358 2,8
1910	18.264.533	911.227 5,0	298.710	7444 2,5
1920	7.980.143	373.310 5,9	311.109	7171 2,3
1930	8.688.139	444.567 5,1	330.656	6701 2,0
1941*	13.653.296	725.007 5,3	338.974	5793 1,7
1949	9.207.033	133.862 1,5	339.949	1545 0,5

*A korabeli Magyarország népességének adatai

A második világháborúig az országos aránytól messze elmaradva a megyében 2–3 % - os volt a zsidó népesség aránya.¹⁶ Az 1920-tól megfigyelhető népességcsökkenés elsődleges oka az, hogy a trianoni új határ periférikus helyzetbe szorította a vármegyét, elvágváva tradicionális gazdasági kapcsolataitól, amelyek a lehetőségek beszűkülését eredményezte.

1944 áprilisában a hatóságok a zsidó hitközségeket részletes jelentés tételére kötelezték. Abban tagjaiknak lélekszámát is közölni kellett. Az adatok alapján mintegy 5500 lehetett a számuk Békés megyében.¹⁷

A munkaszolgálatra, a munka- és haláltáborokba elhurcoltak száma ennél mindenképpen nagyobb volt, mert az 1939. IV. tc. értelmében a kikeresztelkedtek nagy része is zsidónak minősült. Országosan mintegy 100. 000 keresztény vallású embert érintett a törvény.¹⁸

Az elpusztultak és visszatértek pontos száma nem ismert, az viszont tény, hogy a „holocaustnak” a Békés megyei zsidóság több mint 70 %-a esett áldozatául. Egy 1947. évi felmérés szerint tizennégy egyházat szerveztek újjá, 1949-ben tizenöt hitközség működött.¹⁹ Az ismert politikai és gazdasági viszonyok következtében a megyebeli hitközségek döntő többsége az 1950-es években megszűnt. Létezésüket az alig fellelhető tárgyi emlékeken, levéltári forrásokon, pusztuló temetőiken kívül a történelmi emlékezet tarthatja fenn.

Hitközségek

A zsidóság jogviszonyaiban különösen az 1867. XVII. tc. hozott jelentős változást. E szerint az ország „izraelita” lakosai polgári és politikai tekintetben egyenjogúakká váltak a keresztény lakosokkal.²⁰ (Ettől az időszaktól váltotta fel a héber, zsidó, „mózeshitű” elnevezéseket a hivatalos nyelvben az izraelita név használata.)

Az 1867-es emancipációs törvényig megalakult közösségek (Communitas Judeorum) nemcsak a vallási és a kulturális élet szervezésére, humanitárius intézményeik fenntartására létesültek, de közigazgatási és bíraskodási szerepet betöltő testületek is voltak.²¹ A törvény megszületése után a két utóbbi funkciójukat elveszítve, csak vallási szervezetek maradtak. Az új szabályozás ténylegesen is megteremtette a törvényes kereteket a születő polgári társadalomba történő integrálódáshoz.²²

Problémát jelentett, hogy a zsidó hitközségek teljesen autonóm módon működtek, nem létezett területi vagy országos szervük, így nem tudták magukat képviselni az államhatalommal szemben. Pedig erre mindkét félnek nagy szüksége volt. Az 1868–69-ben, Eötvös József kultuszminiszter kezdeményezésére összeült országos zsidó kongresszus főként szervezeti kérdésekkel foglalkozott. Kimondta, hogy az izraelita hitközségek kizárólag istentiszteleti – szertartási, oktatási, jótékonyági intézetek fenntartására vállalkozhatnak.²³ Megegyeztek, hogy valamennyi egyház a zsidó vallási törvény, a Sulchan Aruch alapján áll.²⁴

A kongresszus résztvevői megoszlottak az országos szervezet kialakításának kérdésében. A hagyományőrző, kisebbségben maradt ortodox irányzat kivált a kongresszusból, mert nem fogadta el azokat a vallási reformokat, amelyek – szerintük – a zsidóság asszimilációjához vezetnek. Az asszimilációt is vállaló kongresszusi vagy neológ irányzat újításokat vezetett be a zsinagógai rítusban (papi ornátus viselete, tóraolvasó asztal áthelyezése a zsinagóga középső részéről a frigyszekrény előtti emelvényre, templomban történő esketés, orgona és énekkar, stb.). A harmadik irányzathoz azok a közösségek tartoztak, amelyek ragaszkodtak a kongresszus előtti állapotokhoz. Ezeket status quo ante hitközségeknek nevezték (2. kép).

A különböző irányzatokhoz tartozó hitközségek jogi helyzetét és szervezetét

2. kép. A békéscsabai neológ zsinagóga az 1930-as években (Kat. 254.)

állami rendeletek szabályozták. A neológ hitközségeket az 1869. június 14-én kelt rendelettel (kongresszusi szabályzat), az ortodoxokét a 26 915/1871. évi rendelettel, a status quo szervezeteit jóval később a 35 847 – II./1928. rendelettel.²⁵

Az 1869. évi kongresszuson a hitközségek területi szerveződéséről is döntöttek. Az országot 26 kerületre osztották. A Békés megyei kongresszusi küldöttségek a Bihar megyeiekkel és a debrecenivel alkottak egy kerületet, amelynek központjául Nagyváradot jelölték ki.²⁶ Trianon után módosult a területi beosztás. A vidéki hitközségek tizenhárom kerületet alkottak. Békés megye kongresszusi hitközségei a Csongrád, Csanád és Bács-Bodrog megyeiekkel együtt a szegedi központhoz tartoztak.

A zsidó vallás egyenjogúságát az 1895. évi XLII. tc. mondta ki, amelyet „receptiós törvénynek” is neveztek. Ez a törvény tovább siettetette beilleszkedésüket és az asszimilációs folyamatnak nagy lendületet

adott.²⁷

A Trianon előtti és utáni helyzetet az alábbi táblázat mutatja be.²⁸

NÉV	HITKÖZSÉG				RABBI		RABBIHELYETTES	
	ANYA		FIÓK				VALLÁSTANÍTÓ	
	1900	1925	1900	1925	1900	1925	1900	1925
Neológ	180	94	324	169	101	72	303	104
Ortodox	307	130	1276	322	242	103	907	211
Stat. Quo	69	30	163	22	43	12	110	29
Összesen	556	254	1763	513	386	187	1320	344

1949-ben több mint 250 hitközséget tartottak számon Magyarországon, de az 1950-es évektől, főként a vidékiek többsége, tagjainak „elfogyása” miatt megszűnt.²⁹

Az 1191/1888. évi rendelet értelmében izraelita hitközség csak akkor alakulhatott, ha alapszabályát a vallás- és kultuszminiszter jóváhagyta.³⁰ Minden zsidó személy valamelyik hitközséghez tartozott és hitközségi adót is fizetett.

Békés megyében a XVIII–XIX. század fordulóján megalakult legelső gyulavári hitközség³¹ után a következő talán az orosházi volt, amely az eddigi adatok alapján 1828 körül jött létre.³² A nagyváradi egyházi schematismus Csabán 1829-től, Szentendrason 1832-től jelölt zsidó templomot, tehát minden bizonnyal a fenti helyeken működött hitközség is.³³ A csabai megalakulásának idejét még inkább megerősíti az a tény, hogy már 1830-ban volt Szentegyletük és bírójuk. A

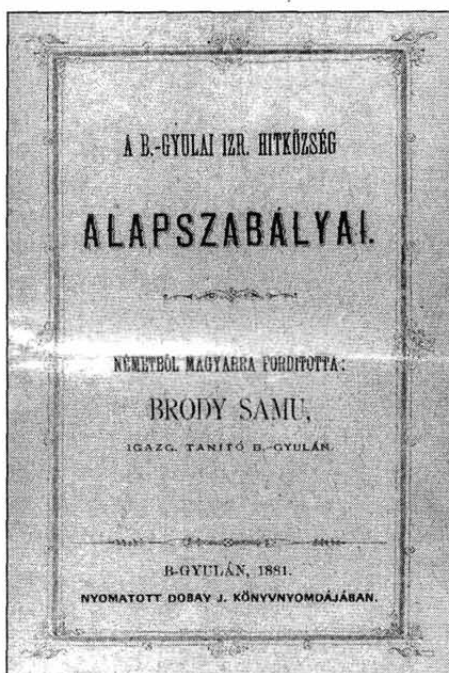
hitközségi irattárban 1832–33-tól őrizték a türelmi adók befizetéséről kapott nyugtákat.³⁴ A szarvasi zsidóság 1889-ben ünnepelte Szentegyletének 50 éves évfordulóját, tehát az 1839-től funkcionált. A hitközség 1844-től működött.³⁵ Gyomán 1846-tól tartották számon a hitközséget, amely 1850-től az endrődivel alkotott egy anyakönyvi kerületet.³⁶ A békésiek 1850-ben Szentegyletet alapítottak, és 1851-től anyakönyvet vezettek.³⁷ Mezőberényben 1851-től, Gyulán 1853-tól, Tótkomlóson 1854-től, Szeghalmon 1856-tól szerveződtek meg a hitközségek.³⁸

Az 1868–69-es országos zsidó kongresszus Békésben is a nagyobb létszámú hitközségek – Békéscsaba, Szarvas – megosztottságához vezetett. Szarvason négy éves huzavona után 1872-ben véglegesen kettéváltak. Az ortodoxok anyakönyvvezetésre jogosult hitközséget alakítottak, amely 1890-ig funkcionált, majd 1913-ig imaegyletként működött. Ettől az évtől kezdve ismét visszanyerték szervezeti önállóságukat.³⁹ A másik rész előbb „Szarvasi status quo izraelita hitközség”-nek nevezte magát, majd 1903-ban már a kongresszusi szervezési szabályzat alapján hagyták jóvá alapszabályukat.⁴⁰

Békéscsabán 1883-ban vált ki az ortodox irányzat. Az eredeti közösségben maradtak előbb a status quo ante irányzathoz csatlakoztak, majd 1909-től a kongresszusihoz.⁴¹

A gyulai neológ hitközség kötelékéből 1876-ban lépett ki néhány hívő, és alapított ortodox hitközséget, amely pár év múlva megszűnt.⁴² Az ortodox irányzathoz csatlakozott még Füzesgyarmat, Körösladány, Öcsöd, Tótkomlós, Vésztő hitközsége. A kongresszusi irányzat elveit fogadta el a már említett békéscsabai, szarvasi és gyulai hitközségen kívül a békési, endrődi, orosházi, szeghalmi. A gyomai, mezőberényi és a szentandrászi hitközségek még 1929-ben is status quo alapon működtek, de 1944-ben valamennyi kongresszusinak nevezte magát.

A zsidó hitközségek tagjainak minden napjait az alapszabályok pontosan meghatározták. A gyulai neológ hitközség eredetileg német nyelven írt szabályzatát Brody Samu (3. kép) igazgató-tanító fordította magyarra, és 1881-ben nyomtatásban is megjelentette.⁴³ Ebben kimondták, hogy a gyulai hitközség autonóm egyházi jogokkal felruházott, és az ország többi izraelita hitközségétől független testület. Kizárólag vallásos egyesület, amelynek célja a vallásos rituális tan- és jótékony intézetek igazgatása. Tagjai a város területén állandó lakhatással rendelkező, hitközségbe felvett izraelita férfiak, feleségeikkel és gyermekeikkel. A betelepülő izraelitáknak bekebelezési díjat kellett fizetniük, melynek nagyságát a közösségi képviselőtestület döntötte el. Ez alól

3. kép. A gyulai izraelita hitközség alapszabályai 1881-ből (Kat. 245.)

mentességet kaptak az orvosok, tudósok és az állandósított tanítók. A tagokat választó és részvételi jog illette a közösség által fenntartott vallásos, rituális és jótékony intézmények tevékenységében. A hitközségi tagok kötelességeihez tartozott az egyenes és pótagók, valamint illetékek fizetése. Ez alól felmentették a vagyontalanokat, a tanítókat, a hitközségi hivatalnokokat és szolgákat.

A képviselőtestület egy elnökből, egy alelnökből és huszonhárom bizottsági tagból állt, akiket három évre választottak. A tanintézetek felügyeletét iskolabizottság (iskolaszék) végezte. A zsinagóga ügyeinek intézésére két templomatyát választottak. A testületi tagok ingyen végezték vállalt feladataikat. Ők felügyelték és igazgatták az egyházi ügyeket, a helyi vallásos és rituális intézeteket (zsinagóga, temető, kóser mészárszék, sütőde, fürdő stb.), a hitközségi iskolát, a jótékony egyleteket és a jótékonyági akciókat. Munkájukat segítette az adókiadó, valamint a számlákat felülvizsgáló bizottság. Minden közgyűlésükről szabályos jegyzőkönyvet kellett vezetni. Az elnök az egész közösséget képviselte a közigazgatási és jogi ügyekben. A hitközség fizetett alkalmazottja volt a rabbi, a jegyző, a kántor, a tanítók, a tanítónők, a metsző és a hitközségi szolgák. Az alapszabály részletesen rendelkezett a hitközség által alapított és fenntartott tanintézetek, valamint egyletek működéséről és felügyeletéről.⁴⁴

Az ortodox hitközségek alapszabályai annyiban különböztek a neológokétól, amennyiben vallási rítusaikban a hagyományokhoz szigorúan ragaszkodtak. Céljuk, hogy az összes vallási, közművelődési és jótékonyági intézményeket az országos törvények, joggyakorlatok és a Sulchan Aruch értelmében tartsák fenn. Csak a hitközség működtethette az alábbi intézményeket:

- Templom (zsinagóga), imaház. (A békéscsabaiak kimondták, hogy a templom berendezésének olyannak kell lenni, hogy az az ortodox rítusnak és az „askenáz”⁴⁵ szokásnak megfeleljen. Leszögezték, hogy ha igény van rá a szefard szertartásnak megfelelő imaház is berendezhet a hitközség.)⁴⁶

- A hitközség kötelessége anyakönyvvezető-rabbit (esetleg rabbihelyettest) alkalmazni.

- Metsző (sakter), előimádkozó, kántor alkalmazása szükséges.

- A rituális fürdő (mikve) fenntartása elengedhetetlen.⁴⁷

- Talmud-Tóra⁴⁸ vallásos iskola fenntartása, valamint felekezeti elemi iskola működtetése szükséges.

- Metszés és kóserhús⁴⁹ biztosítása.

- Pászka⁵⁰ (húsvéti kenyér) sütése.

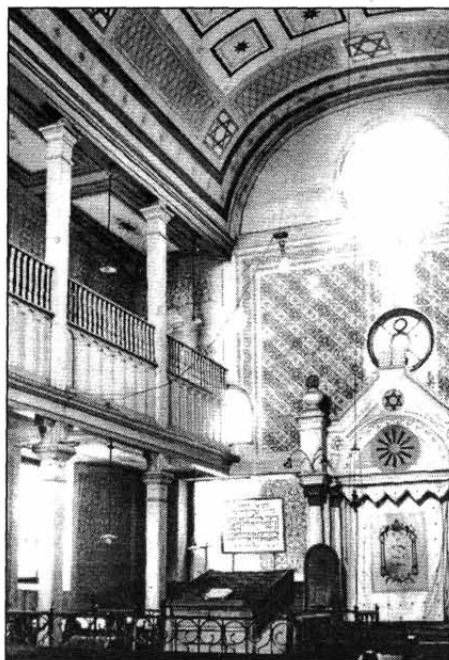
Magánimaházakat nem alapíthattak. Azonban halálesetkor a 30 napos főgyász idejére az elhunyt házában az előjáróság engedélyezhetett „minjánt”, vagyis közös imádkozást. Ezeknek minden esetben az volt a feltétele, hogy legalább tíz, 13. életévét betöltött férfi legyen jelen. A hitközségi tagok jogait illetően a hagyományokhoz ragaszkodás egyik ősi példája a nők választójogból való kizárása. Nem választók és választhatók azok sem, akik házasságukat nem a „Sulchan Aruch” vallási törvény szerint kötötték meg. Az alapszabály részletesen szabályozta a képviselőtestületnek és bizottságainak, valamint az előjáróságnak kötelességeit és jogait, a rabbi és rabbihelyettes választásának feltételeit, valamint a közösség gazdasági tevékenységét.⁵¹

A zsidók két legfontosabb vallási létesítménye a zsinagóga és a temető. A zsinagóga nemcsak a vallás gyakorlásának, hanem a tanulásnak is a színhelye. A héber nyelv három megnevezést is használ. A gyülekezés háza (bét hakneszet), amely a XVIII–XIX. századi nagyméretű zsinagógákat jelöli, ahol közösen imádkoztak és tanulmányozták a törát. A nagy ünnepek alkalmával, egész napos szertartás idején a hitközség minden tagja elfért benne. Az imaház (bét tafila) ugyanezt a funkciót töltötte be, de kisebb méretű. A tanház (bét hamidras) kisebb nagyságú imaház, ahol oktatás folyt napközben. A nagyméretű zsinagógák szomszédságába építették azokat.

A zsinagógák településen belüli helyét előírások szabták meg (pl. vízpartra, az adott hely legmagasabb pontján kell felépülnie), de ezt sok esetben nem tudták érvényesíteni az építetők. Liturgiai előírás volt az is, hogy kíváncsi tekintetek ne zavarják a szertartásokat, ezért az épület ablakai nem tekinthettek szomszédos házakra.⁵²

A zsinagógákban a férfiak és nők nem tartózkodhattak egy helyen. A nemek elkülönítésének szabálya meghatározta a belső térkialakítást. A XIX. században a női imahely az emeleti karzaton kapott helyet. A zsinagóga épülete két fő részből állt: az előcsarnokból és az imatérből (az épület nagy belső teréből). A bejáratnál márványból, vagy fémből készült kézmosó volt a férfiak számára. Az első világháború után több helyen az előcsarnokban helyezték el az elesett hősi halottak márványtábláját.

A zsinagógák belső terének legfontosabb része a tóratekercsek őrzésére szolgáló hely, a szent szekrény, a frigyszekrény volt (4. kép). Az ortodoxok, szefardok a zsinagóga közepén, a neológok a bejáratnál szemközt a falon őrizték. Gyakori volt, hogy falfülkébe került a frigyszekrény, amelyet díszes függöny, parohet takart. A tóraolvasás helye a központonban lévő bima, amelyen a tóraolvasó asztalt helyezték el. A szertartás legfontosabb része a Tóra felolvasása volt. A Törvény, vagyis a mózesi öt könyv a zsidó vallás alapja. A pergamentekercset két farúdra erősítették. A rudak végére az askenázi zsidók tórákoronát, a szefardok sisak formát helyeztek. A tekercset selyem vagy bársony burkolatban őrizték. A Tóra olvasásakor, mivel azt nem volt szabad kézzel érinteni, tóramutatót használtak.⁵³

4. kép. A gyulai zsinagóga belseje az 1930-as években (MMM. FT. 40983.)

A zsidó vallásnak jellegzetes szimbólumai vannak, amelyek a zsinagógákat is díszítik. A Dávid csillag két egymásba fordított egyenlőszárú háromszög, amelyet Dávid pajzsának is neveztek. Más ókori népek is használták, de igazi szimbólum-

má a zsidó vallásban vált.⁵⁴ Az askenáz rítusú zsinagógák falán, tornyán szinte mindenütt megtalálhatóak.

A menóra, a hétágú gyertyatartó, vagy lámpás, melyet Mózesig vezettek vissza. A biblia szerint a zsidók vezetője készítette először a pusztai Szentély építésekor, majd ott állt a jeruzsálemi templomban is.⁵⁵

A kőtáblára Isten ígét, a tízparancsolatot vészték. Gyakran héber betűkkel vagy rövidítésekkel jelezték a tíz ígét. A zsinagógák oromzatán és a templombelsőben, a frigyszekrény fölött helyezték el.⁵⁶

A megyében 1840 előtt Gyulaváriban, Békéscsabán és Szentendrason⁵⁷

5. kép. A gyulai zsinagóga az 1900-as évek elején (MMM. 75.505.44)

működött zsinagóga. A váriak zsinagógája még 1855-ben is szerepel *Palugyay Imre* akkor megjelent munkájában a csabai, szarvasi és szentendrasi mellett, de a népesség elköltözése miatt hamarosan megszűnt.⁵⁸ A csabaiak csak 1846-ban építettek saját templomot (ez előtt házat béreltek erre a célra).⁵⁹

A szarvasi hitközség valószínűleg már az 1830-as évek végén épített egy imaházat, majd 1856-ban a hívek önkéntes adományaiból és a közösség hozzájárulásából egy újabbat. Mielőtt megalapították a

hitközséget, Szentendrásra jártak szombatonként az istentiszteletre.⁶⁰ A szentendrasiaknak – e szerint is – már akkor templomuk volt. A schematizmus 1832-ben említette először meglétét.⁶¹

A gyulai zsidók 1854-ben vásároltak egy házat hitközségi célokra (5. kép). Nagy esemény volt, amikor 1868. február 9-én a hitközség választmánya a honi zsidók egyenjogúsítása alkalmából ünnepélyt és hálaadó istentiszteletet tartott a templomban.⁶²

A békési zsidók legrégibb anyakönyvét – amelyet a csabai rabbi vezetett – 1845-ből ismerjük. Ekkor már minden bizonnyal imaházuk is volt.⁶³

A tótkomlósiak 1854-ben magalakult hitközsége magánépületet bérelt imaház céljára, majd 1860-ban telket vásárolt, ahol iskolát és imaházat építettek.⁶⁴

Szeghalmon a Dévaványáról átköltözött családok alapítottak hitközséget, 1856-ban. Rabbijuknak *Meisel Adolfot* választották. Bizonyos, hogy ekkor már imaház is működött.⁶⁵

A mezőberényi zsidók első templomáról *Bonyhai Mihály* azt írta, hogy 1862-ben vettek egy épületet, amelyet imaháznak alakítottak át.⁶⁶

A zsidók betelepedésével, megkapaszkodásával lezajlott az „első” templom alapítási hullám az 1840–1860-as években, amikor a megalakuló hitközségek bérelt épületekben vagy egyszerűbb imaházakban, zsinagógákban tartották istentiszteleteiket.

Az 1867-es emancipáció eredményeképpen lélekszámban és gazdasági téren megerősödő megyei zsidóság zsinagóga építését nagyarányú fellendülés jellemezte, amely az 1880-as évtizedben kezdődött és az 1910-es évekig tartott. Ekkor

épültek meg azok a zsidó templomok, amelyek a II. világháborút követően egy ideig még eredeti állapotukban maradtak, majd a hitközségek eltűnésével, felszámolásával vagy eladták, vagy államosították azokat. Az új tulajdonos általában átalakította az épületeket, de ha sokba került a felújítás, vagy életveszélyessé váltak, egyszerűen lebontották.

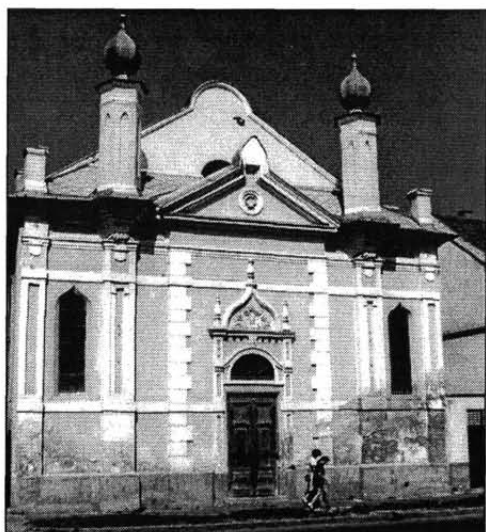
Az 1868–69-es zsidó kongresszus utáni szakadás a zsinagóga építészetben is éreztette hatását. Míg a neológok beilleszkedési szándékukat az épületek külső megjelenésével is kinyilvánították, az ortodoxok ragaszkodtak a hagyományos építészeti megoldásokhoz. A kor uralkodó stílusának megfelelően épültek a zsinagógák, jobbára romantikus stílusban, amelynek két irányzata volt: a neogótikus és a keleties.

A két irányzat gyakran keveredett is. A keleties elemeket, a női karzatra vezető lépcsőházak hagymakupolás fedését a külsőségeiben reprezentatívabb és nagyobb zsinagógák kialakításakor alkalmazták. Szép példája volt ennek a békéscsabai és az orosházi neológ zsinagóga (6. kép). A neológ zsinagógák gyakran épültek két toronnyal, amelyek a keresztény templomhoz tették hasonlatossá azokat. A romantika újjótikus irányzatának legfőbb jellemzője a bejárat homlokzat hármassá beosztása, amely az alaprajz következménye, mert az előcsarnokot magában foglaló középső épületrészt a női karzatra vezető két lépcsőház fogta közre. A főbejárat fölötti középső oromfal tetején helyezték el a kettős kőtáblát. A bejárat felett gyakran alkalmaztak nagyméretű rózsablakokat. Gyakori volt a falkorona alatti plasztikus fogrova (pl. a békéscsabai ortodox zsinagóga, a gyulai 1910-ben felújított zsinagóga stb.).⁶⁷

Az 1869-től használt békéscsabai zsinagógát 1906-ban lebontották és helyére hagyományos alaprajzú újat építettek. A háború után kulturális céloknak megfelelően átalakították, majd az 1980-as években lebontották.⁶⁸

Békéscsabán 1893-ban avatta fel a neológ hitközség az új zsinagógát és mellette az iskolaépületet. A Luther utcai, látványos, kéttornyú, keleties, romantikus stílusú templomot *Langer Lipót* budapesti építész tervezte. A II. világháború után államosították, és napjainkban a felismerhetetlenségig átalakítva áruházként működik. Az ortodoxok 1894-ben, szintén a Luther utcában, a neológokéval szemben építették fel romantikus stílusú templomukat. 1904-ben elkészült a rabbiház és az iskola is.⁶⁹ A zsinagógát 1971-ben adta el az Egyesült Izraelita Hitközség. Ma raktárként használják. Szerencsére még 1971-ben műemlékké nyilvánították, így nem kerülhetett sor nagyarányú átalakítására, de sajnos eléggé rossz állapotban van.⁷⁰ A felsoroltakon kívül még két imaház is működtetett, amelyek egyikében 25 tagú szefard közösség tartotta istentiszteleteit.⁷¹

1882. június 27-én a gyulai zsidó hitközség *Elfer Jakab* rabbi ünnepi beszéde közepette letette az újonnan épülő zsinagóga alapkövét a régi templom előtti, a

6. kép. Az orosházi zsinagóga (BML. FT.)

Weinckheim család által ajándékozott telken.⁷² Egy év múlva ünnepélyes keretek között avatták fel a „négyoszögű, kupolás épületet. Az új templomban városunk egy díszes középülettel gazdagodott” – lelkesedett a Békés tudósítója, Kóhn Dávid.⁷³ 1910-ben nagyszabású terv alapján kibővítették és átalakították az épületet (7. kép).⁷⁴ Ekkor készült el az eredeti állapotát ma is őrző rabbi lakás is. A zsinagógát az 1960-as években átépítették, kibővítették és a városi zeneiskolát helyezték el benne.

7. kép. A gyulai izraelita templom az 1910. évi átépítés után (BML. FT.)

adtak át.⁷⁷ Mellette állt a rabbiház és az 1879-ben épült iskola is. Az impozáns, romantikus stílusban épült templomot 1985-ben bontották le.⁷⁸

Orosházán Rosenfeld József rabbisága alatt, ösztönzésére és a hívek áldozatkészsége eredményeképpen 1890-ben nagy ünnepségek keretében adták át a hitközségnek⁷⁹ a romantikus stílusban épült zsinagógát, amely számárhátíves ablaknyílásaival, keleties hangulatot idézett. Békés megye egyetlen, eredeti formájában ma is fennálló zsidó temploma.⁸⁰

Szarvason a kettévált hitközség ortodox irányzata 1895-ben megvásárolt egy épületet a Kossuth utcában, amelyet imaház és iskola céljára alakítottak át. A neológ hitközség épületegyüttese a Rákóczi és Vak utca (1907-es térkép szerint) sarkán állott, amely zsinagógából, iskolából és hitközségi épületekből állt. A zsinagóga 1944-ben leégett. A megmaradt épületeket a II. világháború után több részletben államosították, majd a maradék hitközségi tulajdont 1983-ban kisajátították. Helyén ma lakótelep áll.⁸¹

A szeghalmi zsinagóga alapkövét 1890. június 4-én tették le és ugyanezen év október 5-én már fel is avatták a 12 m hosszú, 10 m széles épületet.⁸²

Tótkomlóson az 1880-as évek elején vetődött fel a nagyobb méretű templom és iskolaépület iránti igény. A felszentelést 1884-ben Löw Immánuel szegedi és Fischer Enoch makói rabbi végezte. A hitközség tagjai adományokkal segítették a templom belső berendezésének beszerzését.⁸³

Egyházi anyakönyvek

Az anyakönyvvezetés szabályaival több törvény és rendelet foglalkozott. A legfontosabbak egyike a „Zsidókról” címet viselő 1840. évi XXIX. tc, melynek 3. §-

a kimondja: „Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték - és tulajdon neveikkel éljenek, a születendő pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvekben bejegyeztessenek.”⁸⁴ 1885-ben „az izraelita anyakönyvek vezetése tárgyában” a vallás és közoktatási miniszter kör- és szabályrendeletében (1924. elnöki szám) részletesen leírta az anyakönyvvezetők tevékenységét. Ismertette az anyakönyvi kerületek beosztását (országosan 465 kerületet jelölt ki).⁸⁵

Az anyakönyveket az állam hivatalos nyelvén kellett vezetni. A születési, házassági és halálozási eseteket külön, kemény táblákba kötött, megfelelő rovatokkal ellátott, hitelesített lapokon jegyezték, amelyeket szekrényben, vagy ládában zár alatt tűzmentes épületben kellett őrizni.

Anyakönyvvezető legalább közép, vagy polgári iskolát végzett, feddhetetlen előéletű magyar állampolgár lehetett. A szabályrendelet szerint a rabbik „Kötelesek továbbá az anyakönyvek egy évi másodlatát saját aláírásukkal hitelesítve, a törvényeknek megfelelő alakban és hézagtalanul a következő év január 31-ig a törvényhatóságnak, megyékben a szolgabíró, városokban a polgármester útján elismervény mellett benyújtani.”

A Békés megyei zsidó hitközségek anyakönyveinek megmaradt másodpéldányait a Megyei Levéltár őrzi⁸⁶ (mikrofilmmásolataikat pedig az Országos Levéltár). A legkorábbi, a békéscsabai anyakönyv 1832-ből való.⁸⁷ A nemesi közgyűlés iratai között található Csaba és Békés zsidó anyakönyveinek 1845-ből származó⁸⁸ másodpéldányai. 1850-től őrzi a levéltár Békéscsaba, Békésszentandrás, 1851-től Békés és Szarvas anyakönyveit.⁸⁹ A többi település anyakönyvi lapjai a későbbi időkből valók. 1895-ig, az állami anyakönyvvezetés bevezetéséig tartott az egyházi anyakönyvek másodpéldányainak beszolgáltatási kötelezettsége.

Iskolák

A családok nagy hangsúlyt fektettek gyermekeik tanítására. A hederekben (cheder), ahol a tanterv és az oktatás módszere a tanítóktól függött, héberül tanultak meg írni és olvasni. Főként Mózes öt könyvével és azok kommentárjaival foglalkoztak. Mindez a következő iskolatípust, a jesivát készítette elő.⁹⁰

A polgári fejlődés egyik nagy vívmánya volt az általános tankötelezettség elrendelése (1868. XXXVIII. tc.). A zsidó iskolák egy része azonban nem felelt meg a törvény előírásainak, nem alkalmaztak megfelelő képzettségű tanítókat, nem a hitközség hanem a szülők fizették azokat. Békés vármegye közigazgatási bizottsága ezeket zugiskoláknak minősítette és bezáratta.

Az anyagilag is megerősödő hitközségek az 1880–90-es évektől kezdve egyre több pénzt tudtak iskolákra fordítani (épület, felszerelés), és az iskolaszékek az alapszabályban foglalt köteleességeiknek megfelelően ellenőrizték azokat. Így aztán egyre jobb hírnevet szereztek, más felekezetek tanulói is szívesen jártak a zsidó elemi iskolákba.

1930-ban 15 zsidó iskola működött a megyében, 26 tanítóval. Az oktatás színvonalát az is meghatározta, hogy míg a megyében egy tanítóra átlagosan 90 diák (országosan 62) jutott, a zsidó iskolákban a legkevesebb, 48 diák. (A legtöbb az evangélikusoknál fordult elő: 169.) Az 1925. évi statisztika szerint az ország hat éven felüli népességéből 84.8 % tudott írni-olvasni, a zsidó népességből pedig 95.9 %.⁹¹

A megye első zsidó iskolája Gyulaváriban működött. Az 1808-as összeírás megnevezte a tanítót is *Herslie Jakab* személyében.⁹² Az iskola a hitközség felszámolásával együtt szűnt meg 1855-ben.⁹³

Békéscsabán 1840 körül működött egy magániskola, ahol héber és német nyelven tanultak írni-olvasni a kisdíákok. 1855-ben nyílt meg a nyilvános iskola, ám a négy tanítót foglalkoztató intézmény hat év múlva megszűnt. 1861-től 1865-ig ismét magániskolát működtettek.⁹⁴ *Klein Móricot* választották meg hitközségi jegyzőnek és tanítónak.⁹⁵ 1865-ben a szolgabíró utasította a hitközséget nyilvános, rendes iskola felállítására, amelyhez államsegélyt is kaptak. Ebben az évben a hitközségi képviselőtestület iskolaszéket választott, amely négy tanítói állást hirdetett meg. A tanítás továbbra is német nyelven folyt, de tanultak a gyerekek magyarul is. Az iskola állandósításával új korszak kezdődött a hitközség életében. Mély vallásosság, testvériség és puritanizmus jellemezte azt az időszakot. Az ünnepeket mindig megtartották. A férfiak között nem volt analfabéta. Héberül olvasni és jiddisül írni-olvasni mindenki tudott és legtöbbször németül is. (Anyanyelvük a jiddis volt.)⁹⁶ 1877-től magyar nyelvű tanítókat is véglegesítettek. Az asszimiláció mértékét jelzi, hogy a neológ hitközség iskolájában 1929-ben a szülők anyanyelve már magyar volt, bár legtöbbször beszéltek németül is.⁹⁷ A hitközség kettéválása után külön-külön iskolát tartottak fenn. A neológ iskola 1918-tól négy tanítót foglalkoztatott, majd később hármat, 120–140 tanulóval. 1929-ben 84-en, 1931-ben 87-en jártak iskolába. Még 1944-ben is működött egy tanárral és három tanulóval.⁹⁸

Az ortodox közösség iskolája 1884-ben nyílt meg 16 diákkal. *Singer Manó* 1884–1924 között tanítóskodott ott. 1929-ben 71 diákjuk volt.⁹⁹ 1944-ben három tanítót foglalkoztattak 150 tanuló oktatására.¹⁰⁰

Zsidó középiskola nem működött a megyében. A diákok más felekezetűek oktatási intézményeibe jártak. A békéscsabai Rudolf Gimnáziumban a zsidó diákok aránya 1865/66-ban 20,2 %, 1875/76-ban 34,4 %, 1900/01-ben 28,8 %, 1927/28-ban 12,4 % volt, miközben népesség a város lakosságának mintegy 5%-át tette ki.¹⁰¹

Békéscsabán az 1930-as években működött egy jesiva (Talmud-Tóra) iskola is, amelyet a rossz higiéniai körülményekre hivatkozva 1938-ban bezártak.¹⁰² Az intézményt az ortodoxok alapították a Luther utcában. A ház, ma is áll. A neológ hitközségnek nem volt jesivája, de a neves rabbi, *Silberfeld Jakab* 20 növendék számára vezetett egy héber tanfolyamot.¹⁰³

Békésen 1861–1932 között tartotta fenn a hitközség a neológ iskolát. Alapításakor kettő, 1863-tól három, az 1931/32. évben már csak egy tanítója volt.¹⁰⁴

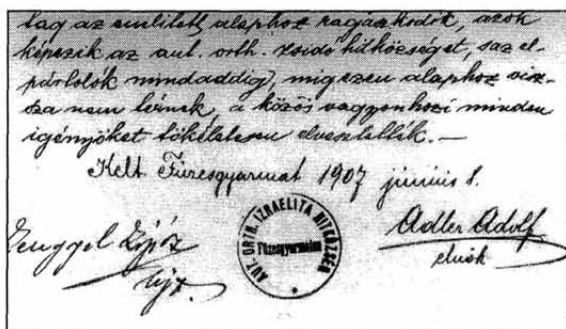
Békésszentendrén 1875-ben két tanítóval indult, majd 1890-től egy tanítóval működött, azonban 1909-ben végleg megszűnt az iskola.¹⁰⁵

Az endrődi zsidó iskola valószínűleg 1883–1914 között állt fenn.¹⁰⁶

1880-ban Füzesgyarmaton is megnyílt az iskola (8. kép), de 1922-ben a csekély tanulói létszám miatt bezárta kapuit.¹⁰⁷

A gyomai zsidó iskolát 1875-ben alapították. Már akkor magyar nyelvű, ahová a keresztény tanulók is nagy számban jártak, jó híre miatt. Az I. világháború idején az államsegély megvonása miatt megszűnt, 1927/28-ban újraindult, de 1930-ban végleg bezárt.¹⁰⁸

A gyulai iskola története is meglehetősen régi múltra tekint vissza. A hitközség 1858-ban *Klein Juliust* fogadta fel tanítónak. 1865-ben engedélyt kértek vegyes elemi iskola felállítására, és az ismert adatok szerint 1868-ban, valamint 1873-ban tanítókat is választottak. 1876-ig lényegében „zugiskola” volt, mert nem képesített tanítókat alkalmaztak. A büntetés hatására, az előírásokat betartva, törvényes, nyilvános iskolaként működött tovább. 1878-ban, tekintettel a lánytanulók nagy számára, egy kézimunka iskolát is felállítottak, ahol okleveles tanítónő dolgozott. Brody Samu 1877-től tanított a gyulai zsidó iskolában, melynek történetét is megírta.¹⁰⁹ 1931-ben, a csekély tanulói létszám miatt végleg bezárták. Ekkor indította be magániskoláját *Ritter Ferencné*, 23 tanulóval. Tanteremről, a dologi feltételekről a hitközség gondoskodott.¹¹⁰

8. kép. A füzesgyarmati izraelita hitközség szabályzatának hitelesítése (Kat. 242.)

A köröstarcsai iskolát 1880-ban zugiskolának minősítették és bezárták. Hogy mikor alapították, nem tudjuk. Megszüntetését azzal indokolták, hogy Köröstarcsa csak fiókhitközség, így nem tarthat fenn iskolát.¹¹¹

Mezőberényben 1875-ben állították fel az elemi iskolát, amely 1914-ig működött. Ebben az évben hét tanerős állami elemi iskola létesült, ezért a hitközség átadta az iskolát az államnak. 1881-től magyarul tanítottak.¹¹² Bonyhai szerint Berényben a németek és a zsidók iskoláztatják gyermekeiket, így közülük kerül ki a legtöbb közép és felsőfokú végzettséggel rendelkező ember.¹¹³

Orosházán az 1852-ben alapított elemi iskolában kezdettől fogva magyarul tanítottak, eleinte főként vallási tárgyakat, később világiakat is. 1885-ben négy tanítóval és 160 tanulóval működött, 1931/32-ben egy tanítóval és 37 tanulóval, 1944-ben már csak 14-gyel.¹¹⁴

Öcsödön 1877–1922-ig tartott fenn a hitközség iskolát.¹¹⁵

Szarvason eleinte hederekbe jártak a zsidók gyermekei. 1853-ban nyitottak iskolát, de csak 1863-tól vált hivatalossá az intézmény. 1869-ben négy tanítóval működött, akiket a szülők tartottak el, mígnem a két község kimondta, hogy az iskola fenntartásához és a tanítók fizetéséhez minden hitközségi tagnak kötelezően hozzá kell járulnia. A városi hitközség kettéválása után az ortodoxok és neológok külön-külön tartottak fenn, a zsinagógáik mellett iskolát. Az ortodox iskola 1878-ban nyílt meg, majd 1884–89 között szünetelt, attól kezdve 1944-ig folyamatosan fogadta a diákokat. Ebben az évben 54 tanulója volt. A neológ hitközség iskolája is 1944-ig állt fenn, amikor is 24 tanulót foglalkoztatott.¹¹⁶

A szeghalmi hitközség iskolája a zsinagógával együtt 1889-ben épült fel, de az iskolai oktatás már 1869-ben elkezdődött. A kezdetben népes iskola (egy tanítónő és két segédtanító) 1923-ban bezárt.¹¹⁷

Tótkomlóson 1854-ben a hitközség megalakulásakor metszőül és tanítóul *Pollák Ábrahámot* választották meg. Eleinte bérelt épületben tanítottak, majd 1860-ban saját imaházuk és iskolájuk épült. 1884-ben átadták az újabb imaházát,

az iskolát és a tanítói lakot is. *Gajdács Pál* szerint az iskola felszerelése a századfordulón kielégítő volt, mivel a millennium alkalmából értékes szemléltető eszköz-állománnyal gyarapodott. 1896-ban 30 tanuló járt ide, köztük kilenc más felekezethez tartozó diák.¹¹⁸

Vésztőn 1865–1923 között működött zsidó elemi iskola.¹¹⁹

Egyletek

A kereszténység az adakozás, jótékonykodás „szentségét” a zsidó vallástól kapta örökölni. Nem csoda, ha a zsidó közösségek életében nagy szerepet töltöttek be a jótékonyossági célú egyletek, amelyek vallási-kultikus, humanitárius, szociális feladatok ellátása érdekében szerveződtek.

Legrégibb múltra a Szentegyletek (*Chevra Kadisa*) tekintenek, amelyek a betegek ellátásáról, a haldoklókról, a halottakról, a temetkezés szertartásáról, a temetők és a sírok rendben tartásáról gondoskodtak. Magyarországon a XVIII. században terjedtek el és a legnépszerűbb jótékonyossági egyletekké váltak. Minden zsidó hitközségnek volt Szentegylete, amelynek megalakulása gyakran megelőzte a hitközség megszerveződését.¹²⁰

HELYSÉGNÉV ¹²¹	ÉV	HELYSÉGNÉV	ÉV
Békés	1850	Orosháza	1835
Békéscsaba	1830	Szarvas	1839
(ortodox)	(1926)	(ortodox)	(1879)
Gyoma	1872	Szeghalom	1867
Gyula	1847	Tótkomlós	1880
Mezőberény	1851		

A XIX. század második felétől már pontosan ismert a Szentegyletek működése, amelyet alapszabályokban fektettek le.¹²² Az alapszabályok részletesen taglalják a halottaknak járó, temetéssel kapcsolatos szolgáltatásokat (a tetem leemelését, mosdatását, felöltöztetését, a virrasztást, a temetés lebonyolítását).

Az egyes alapszabályok szabályozták a temető beosztását is, amely szerint nem lehetett bárkit bárhova temetni. A békéscsabai temetőben (1910. évi alapszabály szerint) külön helyre temették a kohanitákat,¹²³ az egyleti tagokat, egyleten kívülieket, a gyermekeket, a koraszülötteket és a négy hétnél fiatalabb korban meghaltakat.¹²⁴

A Szentegyletek megalakulását nem lehet az alapszabály keltezésével azonosítani, mert általában jóval hamarabb létrejöttek.

A békéscsabai Szentegylet egyedülálló módon, 1929 novemberében nyitotta meg a „zsidó Aggok Otthonát”, amelyet a város által adományozott telken, *Tevan Rezső* építésmérnök tervei alapján építettek fel, 20–22 személy számára.¹²⁵ Nem mulasztották el az idősekről való gondoskodást más pl. gyulai, orosházi stb. közösségek sem.

A Szentegyletek mellett a nőegyletek is igen népszerűek voltak. Céljuk és feladatuk a szegények, főként a szegény nők segítése (betegek, özvegyek, árvák, állástalanok támogatása). Segítették a gyermekágyas nőket, a vagyontalan lányokat férjhezmenetelük alkalmából, és ha anyagi lehetőségeik megengedték az

elemi csapások esetében, az ország bármely részén támogatták a rászorulókat. Gyakran adakoztak hazafias és emberbaráti célokra is.

A nőegyletek jövedelme a tagdíjakból, belépő tagok felvételi díjaiból, az alapítókból, alapítványok kamataiból, színi előadások, hangversenyek és táncvigalmak belépti díjaiból, adományokból, valamint eljegyzések, házasságok, születések és egyéb családi események kapcsán történő gyűjtésekből állt össze. Rendes tagok csak nők lehettek, de pártoló, tiszteletbeli és alapító tagok férfiak is.¹²⁶

A zsidó nőegyletek aktív résztvevői voltak településeik kulturális életének és az általuk vállalt humanitárius-szociális missziót példamutatóan látták el. A megalakulás idejét az alábbi táblázatban foglaltuk össze:¹²⁷

HELYSÉGNÉV	Év	HELYSÉGNÉV	Év
Békés	1865	Mezőberény	1880
Békéscsaba	1863	Orosháza	1873
B. szentandrás	1893	Szarvas	1879
F. gyarmat	1910	Szeghalom	1899
Gyoma	1884	Vésztő	1927
Gyula	1888		

A felsorolt egyleteken kívül még számos jótékony egylet működött. Többek között népszerűek voltak a „Malbisch Arumim” szegény, izraelita iskolás gyermekeket segélyező egyletek, amelyek célja, mint nevükből is kitűnik, a nehéz anyagi körülmények között élő diákok ruhával, tankönyvvel történő ellátása volt. A békéscsabai egylet eredeti alapszabálya 1894-ből maradt fenn.¹²⁸ Békésen 1895-ben alakult meg a Malbisch Arumim.¹²⁹

Békéscsabán működött még egy szegény izraelita menyasszonyokat segélyező egyesület, amely 1909-ben alakult.¹³⁰

Az 1894-ben alapított Békési Izraelita Betegsegélyező Egylet egyedüli volt a maga nemében. Pénzzel támogatta tagjait, ha hét napnál tovább tartott a betegségük.¹³¹

A vallásos és nemzeti érzés ébrentartása és ápolása, a jótékonyág és önképzés – ezekkel a célkitűzésekkel hozták létre 1931-ben a Békéscsabai Izraelita Leányegyesületet, amely céljainak elérése érdekében hazafias, vallásos és tudományos felolvasásokat, szórakoztató és önképző jellegű délutánokat és estélyeket rendezett.¹³²

Kulturális céllal alakult meg 1911-ben az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) Békéscsabai Fiókja, amelynek elnöke dr. Révész Fülöp, a békéscsabai hitközségek történetének megírója, társelnöke, pedig dr. Silberfeld Jakab a tudós főrabbi volt, akinek vallástörténeti, irodalmi és publicisztikai munkásságát a Zsidó Lexikon is megörökítette.¹³³

1945 után a hitközségek újjászerveződésével ismereteink szerint Békéscsabán, Gyomán, Szarvason és Szeghalmon az egyleti élet is megindult. Néhány évi működés után, hitközségeikhez hasonlóan a kiépülő diktatórikus államrend nyomására ezek (is) felszámolódtak.¹³⁴

JEGYZETEK

1. ACSÁDY 36.
2. Regesták Békés vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből 1715–1795. In.: A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődés-történelmi Társulat Évkönyve XI. Szerk.: Zsilinszky Mihály. 1884/85. B-Gyula 1886.
109. Erősen tartja magát az a nézet, hogy azok sem Gyulán, hanem a tilalom miatt a közeli Váriban laktak.
3. ACSÁDY 282–283.
4. Feltehetően a bevezetendő tolerancia adó miatt készült az összeírás. A zsidók megadóztatására már I. Lipót is kísérletet tett. Véglegesen Mária Terézia vezette be 1749-ben. Fizetéséért a zsidóság egyetemlegesen volt felelős. GONDA 40–41., 313.
5. BML. IV. A. 1. b. 1770/90.
6. KARÁCSONYI 1896. I. 460.
7. KARÁCSONYI 1896. I. 398.
8. BML. IV. A. 1. b. 1799/1205.
9. BML. IV. A. 1. b. 1808/1066. Ebben az időben az ország lakosságának kb. 1.3 %-át adta a zsidó lakosság. VARGA 66.
10. ERDEI 1986. 19.
11. VARGA 66.
12. NEN. 1810–1839.
13. FÉNYES 1837. 8–30.; VARGA 1992. 66.
14. MT. 1836–1868. 175–176.
15. VARGA 66.
16. VARGA 66.; NSZ. 1870. 52., 1880. 47., 1890.; MSK. 1900. 278–279., 1910. 278–279., 1920. 116–117., 1930. 42., 152–153., 1941. 12–13., 1949. 13.; MZSH. 869–877.
17. MZSH. 869–879.
18. GONDA 327.
19. MZSH. 867–879.
20. MT. 1836–1868. 354.
21. ZSL. 867.
22. GONDA 118.
23. ZSL. 867.; GKR. 167.; GONDA 120–130.
24. Sulchan Aruch: a zsidó hitéletet szabályzó törvénytár. Összeállította: *Josef ben Efraim Karo* (1488–1575). ZSL. 811.
25. ZSL. 968.
26. MZSH. 833.
27. MT. 1894–95. 305–306.
28. ZSL. 564.; MSÉ. 1900. VIII. 382.
29. MZSH. 869–879.
30. ZSL. 868.
31. A vári hitközség rövid történetét, jelentőségét eltulozva – kissé romantikusan – Kóhn Dávid írta meg. KÓHN 207–212.
32. ZSL. 666.; WEISZ 33.
33. NEN. 1829., 1832.
34. BML. IV. 424. 128.; RÉVÉSZ 239.
35. NEUMANN 263–264.
36. ZSL. 330.
37. DURKÓ 135.
38. ZSL. 102., 592., 832.; BONYHAI 123.; BRODY 21.; GAJDÁCS 168.
39. NEUMANN 264–267.
40. BML. IV. 424. 1011.
41. RÉVÉSZ 247.
42. BRODY 30–31.
43. BML. V. B. 172. 1896/ 3593.
44. BML. V. B. 172. 1896/ 3593
45. Askenáz: Nyugat -, Közép - és Kelet-Európa, főként német területekről származó zsidósága. Az ott felvett vallási szokásokat, rítusokat követték. MZS. 47.
46. Szeferd: spanyol és spanyol eredetű, dél-európai, valamint észak-afrikai zsidóság. Erősen ragaszkodtak a hagyományokhoz vallásukban és életvitelükben. ZSL. 63.
47. A rituális fürdő (mikve) természetes talajvízre, vagy forrásra épült hajdan, a zsinagógák közvetlen közelébe. MZS. 46.
48. Talmud-Tóra: szó szerint a Tóra (Törvény) tanulmányozását jelenti. A zsidó vallási hagyomány szerint a Tóra tanulmányozása mindennél előbbre való, ezért a hitközségek igyekeztek a hagyomány és erkölcs ápolására ilyen iskolákat állítani. ZSL. 879.
49. Kóserhús, kóservágás: az állatok rituális vágása, amelyet csak a sakter (metsző) végezhetett, aki erre a hitközségtől működési engedélyt kapott.
50. Pászka: húsvéti, kovásztalan kenyér, csak az arra kijelölt sütőedényben, szigorú előírások szerint sütötték. Később forgalomba hozatalát miniszteri rendeletek (1887/4720 sz. és 1889/14.040 sz. földművelés -, ipar- és kereskedelemügyi rendeletek) szabályozták. ZSL. 684.
51. BML. IV. B. 424.
52. MZS. 37–38.
53. ZSL. 1022–1024.; MZS. 37–44.
54. Halljad Izrael. A zsidó vallás alapjai. *Deutsch Róbert* [et al.] Bp. 1988. 117.
55. uo. 117–119.
56. uo. 101.
57. FÉNYES 24., 39.
58. PALUGYAY 186., 224., 206., 255. 1869-ben a két gyulavári zsidó, akiket a gyulai hitközség fogadott be, eladta a házat a hozzátartozó udvarral együtt. BRODY 27.
59. HAAN 16.
60. NEUMANN 263–264.
61. NEN. 1832.
62. BRODY 23–27.
63. BML. IV. A. 1. b. 1846/311.

64. GAJDÁCS 168.
65. ZSL. 832.
66. BONYHAI 123.
67. MZS. 63.
68. MZS. 96.
69. MZS. 96–97.
70. BÉNYEI 69.
71. ZSL. 102.
72. Békés 1882. július 2.
73. Békés 1883. szeptember 30.
74. BML. XV. 8. 504.
75. ZSL. 330.
76. NEN. 1877.
77. ZSL. 592–593.
78. MZS. 98.
79. WEISZ 33.
80. MZS. 98.
81. NEUMANN 267.; BÉNYEI 70.
82. BÉNYEI 76.
83. Gyűjtést szerveztek a csillár megvétele érdekében. *Ujhely Izrael* hitközségi tag 1889-ben a tóra értékes ezüst kellékeit (200 Ft értékben) használatra átadta a hitközségnek, de megtartotta a tulajdonjogot. Példáját mások is követték, így többek között ezüst kelyhet és egy szép tóraszekrényt takaró függőnyt, valamint *Brül János* egy tórát ajándékozott a zsinagógának. GAJDÁCS 169.
84. MT. 1836–1868. 175–176.
85. MART. 1885. II. 1988–2074. 1888-ban további szabályzatot adtak ki az anyakönyvezés ügyében. MART. 1888. II. 1069–1077.
86. BML. IV. 426.
87. BML. IV. 426.
88. BML. IV. A. 1. b. 1846/311. *Hirschfeld József* csabai rabbi anyakönyvezte ekkor a békési zsidóságot is. Héber vallású hitközségnek nevezte mindkettőt.
89. BML. IV. 426.
90. ZSL. 167.
91. ZSL. 564.
92. BML. IV. A. 1. b. 1808/1066. (Ö. 37)
93. SZENTKERESZTY 121.
94. SZENTKERESZTY 68.
95. RÉVÉSZ 242–243.
96. Jiddis nyelv: a kora középkorban német területeken élt zsidók 800–900 évvel ezelőtt kialakult nyelve, amely évszázadokon át konzerválódott. A németen kívül héber, arameus, latin, görög és szláv szavak keveredtek bele. A középkor zsidósága kelet felé vándorolt Európában, így a lengyel és orosz területeken élők anyanyelve lett. ZSL. 416.
97. RÉVÉSZ 242–244., 319.; SZENTKERESZTY 68–69.
98. SZENTKERESZTY 68–69.; MZSH. I. A. 112.
99. RÉVÉSZ 319.
100. MZSH. I. A. 114.
101. RÉVÉSZ 327.
102. BML. V. B. 82. 1938/1690.
103. ZSL. 102.
104. SZENTKERESZTY 57.
105. SZENTKERESZTY 78.
106. SZENTKERESZTY 89.
107. SZENTKERESZTY 92.
108. SZENTKERESZTY 99.; ZSL. 330.
109. BRODY 57–71.
110. SZENTKERESZTY 115.
111. SZENTKERESZTY 131.
112. BONYHAI 123.; ZSL. 592.
113. BONYHAI 99.
114. WEISZ 33–34.; SZENTKERESZTY 142. MZSH. I. B. 501.
115. SZENTKERESZTY 149.
116. SZENTKERESZTY 155–156.; MZSH. I. B. 627–628.
117. SZENTKERESZTY 160–161.; ZSL. 832.
118. GAJDÁCS 168–171.
119. SZENTKERESZTY 171.
120. ZSL. 838–839.
121. ZSL. 101., 330., 592., 666., 832.; GAJDÁCS 170.; NEUMANN 1922. 263.; BML. IV. 424. 128., 129., 976.; Békés 1897. március 14.
122. A Békés Megyei Levéltár a következő Szentegyletek alapszabályait őrzi (IV. 424 Békés vármegyei egyesületi alapszabályok): Békés 1888., Békéscsaba, neológ 1885, ortodox 1927., Füzesgyarmat 1889., Körösladány 1903., Mezőberény 1883., Orosháza 1902., Szarvas neológ 1878., ortodox 1879., Szeghalom 1884., Tótkomlós 1899., Vésztő 1934. A feltüntetett évszámok nem az egyletek keletkezési évét jelölik, hanem az alapszabály megszületését és elfogadását.
123. Kohaniták: az egykori jeruzsálemi szentélyben szolgált papok leszármazottai. Vallási kiváltságok illetik őket. ZSL. 493.
124. BML. IV. 424. 1910. 128.
125. RÉVÉSZ 248.
126. BML. IV. 424. 181., 1012.
127. ZSL. 101., 330., 592., 666., 832.; SCHERER II. 257.; BML. IV. 424. Az egyesületi alapszabályok között a következő számokon található meg a táblázatban feltüntetett nőegyletek szabályzatai: 51., 181., 309., 442., 559., 724., 833., 1012., 1090., 1166.
128. BML. IV. 424. 244.
129. ZSL. 101.
130. BML. IV. 424. 276.
131. BML. IV. 424. 49.
132. BML. IV. 424. 180.
133. BML. IV. 424. 255.; RÉVÉSZ 249.; ZSL. 7870–788.
134. MZSH. I. B. 869–877.

Gyarmati Gabriella–Havassy Péter–Kereskényiné Cseh Edit
–Kiss Anikó–Liska András–Nagyné Martyin Emília
–Németh Csaba

KATALÓGUS

EZÜSTTÁRGYAK

1. Kehely

XVII–XVIII. sz.

Ezüst, aranyozott, vésett díszítéssel. Pereme kissé kihajló, a kupa tojásdad alakú. Váza alakú nádusza tagolt, a talprészhez hármass osztású leveleket formázó, vízszintes, vésett vonalakkal díszített rátétlemezzel csatlakozik. Talpa domború, kissé tagolt. Talpának belső oldalán vésett felirat: „FÉR: IGN: GERLACH ARTOL: CAPITANEUS. CX MAR: FR: GERLACHIN:”

M.: 23,3 cm, tá.: 14,5 cm, szá.: 9,3 cm
Szeghalmi R. K. P. (B. m.)

2. Kehely és patena

1746

A) Ezüst, részben aranyozott, domborított és vésett díszítéssel. A virágkehely alakú kupa áttört, barokkos kagyló- és indamotívumos rátétlemezzel díszített. Hosszú szárú, hatszögletű átmetszetű, váza alakú nádusszal kapcsolódik a karéjos kialakítású, domború talphoz. A talpon domborított kagyló-, és virágmotívumok, poncolt háttérrel. A talp felső részén vésett díszű rátétlemez. Talpán vésett, töredékes felirat: „...Kristof Uram Csin... Ez Poharat Anno 1746”

M.: 19,5 cm, tá.: 12,3 cm, szá.: 8,0 cm

B) A patena ezüst, aranyozott, egyszerű, préselt tányérforma. Pereme vízszintes, feneke homorú, díszítetlen. Átm.: 13,4 cm

Békésszentandrás R. K. P. (B. m.)

3. Monstrancia (Úrmutató)

Német ötvös munkája, XVIII. sz. I. fele. Ezüst, aranyozott. Négykaréjos, homorú talpú, trébelt, barokk kartusokkal, lomb- és szalagdísszel, angyalfejekkel díszített, vázaidomú nádussal. Az ovális kartusokban négy ezüst lap, négy evangélista jelképével.

Barokk lomb- és rácsdíszes, levágott ezüstlemez veszi körül az aranyozott, koszorús, szív alakú ostyaházat, melynek két oldalán két ülő angyal, fent az Atyaisten alakjával, lent egy angyalfejjel. Az Atyaisten felett a Szentlélek jelenik meg.

M.: 50 cm, tá.: 20 cm

Elek–Újtelep R. K. kápolna (B. m.)

SZEK. Ltsz.: 23. sz.

Irod.: ZOMBORI 41.

4. Monstrancia (Úrmutató)

1756

Ezüst, részben aranyozott, domborított, öntött, vésett díszítésekkel. A barokkos kagyló és levéldíszekkel keretezett, metszett üveges középrész egy barokk, napsugaras oltár közepén helyezkedik el. Az oltár előterében a Teremtő Isten látható, háromszögletű glóriával, két oldalt adoráló angyalok helyezkednek el. Az üveges középrész alatt egy öntött, vésett díszű sas alakja zárja a kompozíciót. A hátoldalán üveges ajtóval nyílik a belső része, ahol a lunula található. Az úrmutató felső része egy öntött, vésett díszű, váza alakú nádusszal kapcsolódik az ovális alakú, karéjos kialakítású, barokkos ízlésű, többszörösen tagolt talphoz. A talpon domborított és poncolt díszű barokkos kagyló keretben búza és szőlőmotívumok láthatók. A talp belső oldalán vésve a Harruckern család címere, és „F.B.H.I.C.B.S. C.B.S. Giulia. Ao.1756.” felirat. Beütött bécsi fémjelzés 1756-os évszámmal, valamint szív alakban ? „L H” betűk.

M.: 56,4 cm, szél.: 28,2 cm, tá.: 21,2 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

5. Kehely

XVIII. sz.

Ezüst, aranyozott, domborított, öntött, vésett díszítésekkel, zománcképekkel, és drágakő applikációkkal. Pereme kissé kihajló, a kupa öntött, vésett, áttört rátétlemezzel borított. Három ovális, drágakőbetétekkel keretezett zománcképen bibliai

jelenetek. A zománcképeket adoráló angyalok, illetve Veronika kendőjét tartó angyal választja el, alattuk szárnyas angyalfejek, sűrűn burjánzó, növényi inda háttérrel. Váza alakú, öntött, vésett díszű náduszan szárnyas angyalfejek váltják egymást kőbetét kompozíciókkal. A nádusz a trébelt és vésett, zománcképekkel díszített talphoz plasztikus volutatekercsekkel csatlakozik. A talpon elhelyezkedő három, fekvő, ovális zománckép Jézus születését ábrázolja, a képeket Jézus és Mária, valamint két adoráló angyal domborítása választja el. Az ívelten tagolt, barokkos talpat páros, szárnyas angyalfejek és rózsacsokrok zárják. A talprész háttérdíszítése a kupához hasonlóan sűrű indákkal tagolt. Talpának peremén beütött bécsi fémjelzés, 17?? évszámmal.

M.: 27,5 cm, tá.: 15,8 cm, szá.: 9,3 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

6. Feszület

XVIII. sz.

Ezüst, részben aranyozott, domborított, öntött, és vésett díszítéssel. A kereszt szárai karéjosak, hátlemezt részsegecsekkel erősítették az öntött előlaphoz. A korpusz és az *INRI* felirat öntött, aranyozott. Váza alakú, tagolt, hatszögletes átmetszetű nádusszal kapcsolódik a domborítással kialakított, barokkos, karéjos tagolású, ovális talphoz. Talpának peremén töredékes bécsi finomság jelzés beütve, 17?? évszámmal, valamint kivehetetlen mesterjegy.

M.: 29,8 cm, tá.: 13,1 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

7. Cibórium (áldoztató kehely)

XVIII. sz.

Ezüst, aranyozott. Fedele domború, barokkos bordákkal többszörösen tagolt. Tetején egy gömbön, karéjos szárú, latin kereszt áll. A kupa pereme kissé tagolt, A perem alatt vízszintesen körbefutó kettős, vésett vonal díszíti. Oldala egyenes, a talphoz váza alakú,

bordákkal tagolt nádusszal kapcsolódik. Talpa a fedélhez hasonlóan domborított, karéjos kialakítású, barokkos bordákkal többszörösen tagolt. Talpának peremén beütve töredékes bécsi fémjel, 17?? évszámmal, és ovális keretben *I.S.* mesterjegy. M.: 28,9 cm, tá.: 15,2 cm, szá.: 9,9 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat 7.

8. Füstölő

XVIII. sz.

Ezüstlemezéből készült, domborított, öntött és vésett díszítésekkel. Felső tagja harang alakú, oldala ívelt, tagolt, sűrűn áttört motívumokkal. Alsó tagja nyomott gömb formájú, szélesen kihajló peremmel, kiszélesedő talapzaton áll. A perem alatt, egymástól egyenlő távolságra három, öntött technikával készült angyalfej helyezkedik el, alattuk domborított szárnyak. Az alsó tag testét három barokkos keretben kialakított, pajzs alakú mező osztja három részre. Az egyik mezőben vésett Harruckern – Dirling címer. A talapzat tagolt, sűrűn domborított kannelúrákkal díszítve. A perem alatti angyalfejek merőlegesen álló karikákban végződnek. A karikákból ellentett láncszemekből álló lánc indul, amely a felsőtag peremén átfűzve a fogóhoz csatlakozik. A fogó harang alakú, dom-

borított levéldíszítéssel, alatta sűrű kannelúrázással díszítve, egy ovális alakú szalagfülben végződik. A füstölő elemein ovális keretben beütött „DS” mesterjegy, és kivehetetlen fémjelzés.
M.: 24,8 cm, szél.: 13,8 cm, tá.: 9,0 cm, hossza a lánccal együtt: 68 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

9. Tömjéntartó (navicula)

XVIII. sz.

Ezüst, domborított, öntött, vésett és poncolt díszítéssel. Csónak alakú felső részét domborított technikával készült, barokkos kagyló, növényi inda és levél-motívumok borítják, poncolt háttérrel. A díszítőelemek fölött egy vésett, Harruckern-Dirling címer helyezkedik el mindkét oldalon. Fedele közepén zsanérral osztott, egyik fele fölfelé nyitható, díszítése megegyezik az oldalak motívumaival. A talphoz öntött technikával készült, váza alakú, hólyagos díszítésű, tagolt nádusszal kapcsolódik. A talp ovális alakú, domború, négy karéjos kialakítású, amelyet domborított, pajzs és ovális alakú, tagolt oldalú kartusok osztanak négy részre, a kartusok mezőiben stilizált virágmotívumok. A fedélen ovális keretben beütött „DS” mesterjegy.

M.: 15,6 cm, szél.: 14,9 cm, tá.: 10,6 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

10. Tálca és ampolnák

XVIII. sz.

Ezüst, domborított, öntött és vésett díszítésekkel. A megközelítőleg ovális alakú, barokkosan tagolt peremű tálca közepén két kerek mezőt alakítottak ki a hozzá tartozó, két ampolna számára. A tálca domborított, barokkos díszítése által határolt mezőben vésett Harruckern-Dirling címer. A két fedele, talpas, kancsó alakú ampolna fedelén, öntött technikával készült, „V” (Vinum) illetve „A” (Aqua) betűk állnak. Fedelük lekerekített sarkú, négyzet alakú, ovális, lapos, leveles díszű billenőgömbbal, hangsúlyozott kiöntőcsőrrel. Testük négyzet átmet-

szetű, sarkaik bordákkal tagoltak. Barokkos ívű, öntött fülük a peremből indul és a test alá támaszkodik. Talpuk domború, a fedélhez hasonló formájú, és díszítésű. Az ampolnák testén vésett Harruckern-Dirling címer. Tálca átm.: 35,2 cm, ampolna m.: 15,2 cm, pá.: 6,9 cm, tá.: 7,3 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

11. Kehely

1817

Ezüst, sima, lépcsőzetes talpú, a szárán egy sor levéldísz, sima kuppa.
M.: 24 cm, tá.: 13,5 cm, szá.: 9 cm
Gyula R. K. P. (B. m.)
SZEK.: Ltsz.: 56. sz.
Irod.: ZOMBORI 42.

12. Cibórium (áldoztató kehely)

Mészáros János nagyváradi ötvös munkája, 1827

Ezüst, sárgaréz, bronz, aranyozott. Fedele domború, többszörösen tagolt, tetején egy gömbön, egyenlő szárú, kiszélesedő végű kereszt áll. A kehely pereme kihajló, a kupa kissé íveltlen lefelé szűkülő, domborított és vésett díszítésű rátétlemez borítja. A függőleges korongsorokkal három részre osztott lemez mezőiben búza és szőlő-motívumok helyezkednek el. Bronzból öntött akantuszleveles díszítésű nádusszal csatlakozik a sárgarézből készült, domborított, és vésett díszítésű, kerek talphoz, amelyen a kupa díszítése ismétlődik. A talp belső oldalán peremfelirat: „Für die Deutsche Cappele der Gyulaer Stadt Anno 1827 den 27-ten Octob.” A fedélen és a kupa peremén két mesterjegy: ovális keretben beütve egy koronás M, és egy pajzs alakú mezőben egy ágaskodó oroszlán.

M.: 32,4 cm, tá.: 13,2 cm, szá.: 10,1 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

13. Kehely

1830

Ezüst, részben aranyozva, trébelt, és öntött díszekkel. Pereme kihajló, a

tojásdad alakú kupa külső része trébelt ezüstlemezzel borítva. A leveles díszekkel három részre osztott díszlemez mezőiben a Szent Család tagjait ábrázoló domborítás. Váza alakú nádusza öntött, inda és liliom díszes. A kiszélesedő talp dúsan burjánzó leveles és szőlőfürtös díszítéssel domborított. A talp belső részén vésett felirat: „*Ecclesiae S: Josephi Opp: Gy: Germ donavit Math: Heck 1830.*”
M.: 26,2 cm, tá.: 14,5 cm, szá.: 9,0 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat 13.

14. Tömjéntartó (Navicula)

S. T. M. bécsi mester munkája, 1835
Ezüst, ovális, profilált talpú, gyűrűs náduszú, csónakidomú testtel. Neorokokó, trébelt kartusdíszrel a fedelén. Talpán vésett felirat: „... *Graf Wenckheim ... Kammererr und Grundherr im Jahre 1835*”. Talpán bécsi, STM. 1835 hitelesítőjegy.
M.: 10,5 cm, szá.: 15 cm, tá.: 12 cm
Elek-Újtelep (B. m.)
SZEK. Ltsz.: 86. sz.
Irod.: ZOMBORI 44.

15. Kehely

Georgius Gossmann pesti ötvös munkája, 1846
Ezüst, vert, aranyozott. Kerek, domború, magas talp, búzakalász-köteggel és szőlőfürttel, kacsokkal. Gazdagon

trébelt rózsás, csigás, stilizált leveles, ballusztteres nádusz, csigás, búzakalászos, szőlőfürtös kupakosár, sima kupa. Talpperemén beütve pesti hitelesítő bélyeg: 1846. G.G.

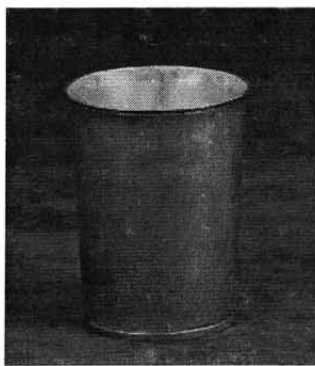
M.: 23 cm, tá.: 13, 5 cm, szá.: 9 cm
Békéscsabai R. K. P. (B. m.)
SZEK. Ltsz.: 61. sz.
Irod.: ZOMBORI 42.

16. Pohár („Damjanich-kupa”)

XIX. sz. I. fele

Ezüst, díszítetlen. Pereme kissé kihajló, a perem alatt körbefutó, vésett, vízszintes vonal tagolja. Egyenes oldala kissé lefelé szűkülő, talpa egy sima, körbefutó szalaggal profilált. Talpán ovális keretben beütött I.T. mesterjegy, és fodros szélű, kerek keretben beütött 13-as finomság jelzés. A hagyomány szerint Damjanich János honvéd tábornok tulajdona volt, s a felesége adományozta a gyulai egyháznak.

M.: 10,5 cm, tá.: 6,4 cm, szá.: 7,7 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 16.

17. Kehely és patena börtokban 1857

A) Ezüst, aranyozott, préselt díszítéssel. Pereme kissé kihajló, a kupa virágkehely alakú. A kupát préselt, lekerekített, bordázott rátétlemez díszíti. Hosszú szárú, váza alakú, bordázott díszű nádusszal kapcsolódik a talphoz, amelynek préselt, bordázott díszítése megegyezik a kupa rátétle-

mezének díszítésével. Talpa lépcsős tagolású, rajta beütött bécsi fémjel 1857-es évszámmal, valamint egy téglalap alakú keretben olvashatatlán mesterjegy.

M.: 26,6 cm, tá.: 14,4 cm, szá.: 9,4 cm

B) A patena ezüst, aranyozott, egyszerű, préselt tányérforma. Lapos, pereme vízszintes, díszítetlen. Hátdoldalán beütött Diana-fejes fémjelzés (1867–1937), valamint egy kivehető mesterjegy.

Átm.: 14,8 cm

C) A ketté nyitható tok bőrral bevont fa, amely a kehely formáját követi, alul külön rekesz a patena részére.

M.: 31,4 cm, tá.: 18,3 cm, szá.: 11,3 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 17.

18. Kehely

XIX. sz. utolsó harmada

Ezüst, vörösréz, aranyozott, öntött díszekkel. A nyújtott, virágkehely alakú kupa pereme kihajló, öntött rátételezzel díszített, melyet függőlegesen elhelyezett barokkos levéldíszek osztanak három részre. A mezők fölött kettős, szárnyas angyalfejek, rózsás-indás keretelésű, ovális kartusokban Jézus keresztre feszítését, levételét a keresztről, és mennybe menetelét ábrázoló domborművek. A kupa nyújtott idomú, váza alakú, szalagdíszes, szőlő-, és búzamotoívumos nódusszal kapcsolódik a tagolt, három karéjos

talpához. A barokkosan tagolt, sűrű indamotoívumokkal átszőtt talpat három adoráló angyal osztja három részre. A mezőkben elhelyezett ovális kartusokban domborművek, Jézus szenvedéseit ábrázoló jelenetekkel. A kupa pereme alatt beütve Diana-fejes fémjelzés (1867–1937), valamint téglalap alakú keretben „TD” mesterjegy.

M.: 26,4 cm, tá.: 17,5 cm, szá.: 9,2 cm

Eleki R. K. P. (B. m.)

Kat. 18.

19. Göndöcs kehely

XX. sz. eleje

Ezüst, a belseje aranyozott, a felületén poncolt és vésett, szőlőleveles, indás és szőlőfürtös díszítéssel. Pereme egyenes, a kupa lefelé erősen szűkülő. A nóduszán kiszélesedő, éles középvonalú, lencse alakú díszítmény, alatta gyűrű. A talpa kiszélesedő, lépcsős tagolású, rajta vésett felirat: „Göndöcs Benedek emlékére”, fölötté kék és vörös színű rekeszománc technikával díszített, egyenlő szárú kereszt. Diana fejes fémjelzéssel (1867–1937).

M.: 22,3 cm, tá.: 13,1 cm, szá.: 10,2 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 19.

részén beütött mesterjegy (BALLA T.). Az 1756. évi Harruckern címeres úrmutatóban van elhelyezve. (lásd Kat. 4.)

M.: 6,0 cm, szél.: 7,1 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 21.

20. Kehely

XX. sz. eleje

Ezüst, sárgaréz, aranyozott, préselt díszítéssel. A kupa pereme egyenes, oldala lefelé szűkülő. Alsó részét rátétlemez díszíti, amely formába préselt technikával készült, karéjos peremű, neogótikus kartusait stilizált virágdíszek töltik ki. Hosszú szárú, középen nagyobb, alatta egy kisebb lencsedísszel tagolt nádusszal kapcsolódik a karéjos, tölcseres formájú talphoz. A talpat a kupa rátétlemezéhez hasonló, formába préselt technikával készült motívumok díszítik. A kupa pereme alatt beütve hatszögletű keretben Diana-fejes (?) fémjelzés, valamint apró, hatszögletes keretben „A” mesterjegy, a másik oldalán rombusz alakú keretben kivehetetlen fémjelzés.

M.: 23,4 cm, tá.: 15,1 cm, szá.: 9,4 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

21. Lunula (holdacska)

XX. sz.

Ezüst, aranyozott, öntött, vésett díszítéssel, kőberakással. A holdacska felső része két lemezből összeforrasztott, türkiz, cirkónium és igazgyöngy berakásokkal. Középrészét két szárnyas angyalfej köti össze a sima talplemezzel. Hátoldalán S alakú merevítő pánt helyezkedik el. A talp-

VASTÁRGYAK

22. Ostyasütő

XIX. sz.

Kovácsolt vas, vésett díszítéssel. Ollós záródású, kétoldalas ostyasütő. Ovális alakú lapjai közül az egyikben négy kör alakú mezőben vésett díszítés. Az egyikben Jézus szíve, szőlő és búzamotoívumos keretben, a másikban IHS felirat, a harmadikban Agnus Dei, a negyedikben feszület, körülötte a keresztre feszítés szerszámaival. Az ostyasütő másik lapján csak két, Y alakú vésett vonal látható. Szárai kerek átmetszetűek, 8-as alakú kapoccsal zárhatók.

H: 78,3 cm, a lapok mérete: 17,9x12,5 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

23. Körmeneti kis ágyú

XIX. sz.

Vas, öntött, tömzsi cső alak. Alja kiszélesedő hengergyűrű, oldalán kis lyuk a gyújtószinórnak. Testén és száján egy gyűrűváz erősíti. Körmenetek idején a templom négy sarkára ilyen előltöltős kis ágyúkat helyeztek, majd elsütötték azokat, így emelték az esemény ünnepélyességét.

20x9 cm, szá.: 3,7 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

24. Ostyavágó

XIX. sz. vége

Vas, fényezett felületű, kerek ostyavágó kés, amely patkó alakú taggal kapcsolódik az esztergályozott, tagolt fanyélhez.

H.: 23,7 cm, átm.: 8,0 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

25. Ostyavágó

XIX. sz. vége

Vas, fényezett felületű, kerek ostyavágó kés, amely patkó alakú taggal kapcsolódik az esztergályozott, tagolt fanyélhez.

H.: 18,8 cm, átm.: 3,5 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 24–25.

RÉZTÁRGYAK

26. Erekyetartó bőrtokban

XVIII. sz. vége

A) Sárgaréz, aranyozott, domborított, és vésett díszítéssel, színes üvegberakással. Az ovális, préselt, gyöngysor keretelésű erekyeszekrényben, egy ovális tokban helyezték el az aranyozott filigrándrótos hímzéssel díszített Szent Kereszt erekyét. A hátul üveges ajtóval nyíló erekyeszekrényt napsugaras keret veszi körül, amelynek tetején egy kiszélesedő végű, egyenlő szárú kereszt áll. Az erekyetartó előlapjára, fodros szélű alátétlemezzel színes üveggyöngyöket applikáltak. Az erekyeszekrény hosszú szárú, váza alakú nádusszal kapcsolódik az ovális alakú, domborított, és préselt díszű, karéjos kialakítású, domború talphoz. A talpat domborított liliomok közé vésett szalagdíszek borítják.

M.: 28,4 cm, szél.: 13,1 cm, tá.: 13,6 cm

B) A ketté nyitható tok bőrral bevont fa, amely az erekyetartó formáját követi. Kívül, a tok széleit préselt sorminta zárja.

M.: 30,0 cm, szél.: 15,4 cm, tá.: 15,5 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 26. (részlet)

27. Erekyetartó

XVIII. sz. vége

Sárgaréz, aranyozott, domborított és poncolt díszítéssel. Az ovális, üvegezett erekyetokban, arany filigrándrótos hímzés veszi körbe a Szent Kereszt erekyét. A tokot napsugaras, többszörösen tagolt keret veszi körül, ami öntött, váza alakú, plasztikus rózsadíszes nádusszal kapcsolódik az ovális, domború talphoz. A talpat domborított és poncolt rózsafüzér díszíti, alján lenyíló, kapcsos záródású rekesz szolgál az erekye tanúsítványának tárolására. Az erekyetokban papírsávon felirat: „S: CRUCIS D:N:I:C:”

M.: 29,8 cm, szél.: 13,1 cm, tá.: 11,6 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

28. Erekyetartó

XVIII. sz. vége

Sárgaréz, aranyozott, domborított és poncolt díszítéssel, kőberakással. Az ovális alakú, barokkos kagyló-motívumokkal díszített, domborítás-

sal és poncolással készült, tagolt ereklyeszekrényt napsugaras díszítés keretel, tetején egy karéjos végű kereszttel. Piros és kék színű, drágaköveket utánzó üveg applikációk veszik körül az szekrényke közepében, ovális tokban elhelyezett Szent Antal ereklyét. A csontereklyét ezüstfiligrán és római típusú papírapplikáció díszíti, a szekrényke hátoldalán kapcsos záródású ajtó nyílik. A felső rész öntött technikával készült, rózsamotívumos, váza alakú nádusszal kapcsolódik a karéjos, ovális alakú, domború talphoz, amelyet domborított és poncolt, barokkos kagylómotívumok díszítenek. Az ereklyetokban papírsávon kézzel írt felirat: „S. Ant. Pat”.

M.: 27,2 cm, szél.: 11,5 cm, tá.: 11,6 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 28.

29. Monstrancia (Úrmutató)

XIX. sz.

Vörösréz, ezüstözött, préselt, vésett, és poncolt díszítéssel. Az ovális alakú ostyaszekrényt egy dúsan díszített, kagylós, barokk oltár közepén áll, két oldalt egy-egy adoráló angyal térdel. A napsugaras mező elé komponált oltár koronáján egyenlő szárú, kiszélesedő végű, poncolt díszítésű kereszt áll. Az ostyaszekrényben elhelyezkedő, két lemezből forrasztott lunulát (holdacska) egy öntött tech-

nikával készült, szárnyas angyalfejjel díszíti. A felső rész a talphoz váza alakú, barokkosan tagolt, plasztikus szőlőmotívummal díszített nádusszal kapcsolódik. A talp domború, karéjos kialakítású, mezőiben préselt rózsák egymást, poncolt háttér előtt. A tagolt talp peremén felirat: „Örök emlékül a jó katolikus Lacsny János kasznár a sarkadi templomnak”

M.: 53,3 cm, szél.: 31,1 cm, tá.: 20,4 cm
Sarkadi R. K. P. (B. m.)

30. Persely

XIX. sz. II. fele

Rézlemez és hímzett textil. A henger alakú persely zsanérral nyíló, és füllel zárható fedelén tölcseres, téglalap átmetszetű nyílás szolgál a pénz behelyezésére, körülötte préselt, stilizált levéldísz. A henger alakú rész vállához egy U alakú, fanyélhez rögzíthető köpűben végződő fogó kapcsolódik. A persely alsó része vastag szövésű, bordó színű textiltől készült, amelyet a henger alakú részhez erősítettek. A textilszákon hímzett, sárga színű, latin kereszt, a zsák alján textil bojt van.

H.: 48,7 cm, pá.: 7,7 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 31.

31. Persely

XIX. sz. II. fele

Rézlemez, préselt. A kerek átmet-

szetű, tölcser alakú persely zsanérral nyíló, és füllel zárható fedelén tölcseres, téglalap átmetszetű nyílás szolgál a pénz behelyezésére. Fedele és a persely pereme lépcsőzetesen tagolt, vállához egy U alakú, fanyélhez rögzíthető köpűben végződő fogó kapcsolódik. A persely alsó része félgömbös tagolással zárul.

H.: 25,1 cm, pá.: 7,7 cm
Gyulai R. K. P. (B. m.)

BRONZTÁRGYAK

32. Erekyetartó mellkereszt

XI. sz.
Bronzból öntött, vésett díszítéssel. Latin kereszt alakú, két részből áll. Száraik az egyenesen lezárt végeik felé kiszélesednek. Az elő- és hátlapját forgópántok rögzítették egymáshoz. Az előlapon a keresztre feszített Krisztus, kissé jobbra billenő fejét keresztes dicsfény veszi körül. A hátoldalon Szűz Máriát ábrázolták, tenyérrrel előre fordított kezeit vállainak magasságáig emeli. Felülete sérült.

8,8x5,2 cm

Tótkomlós (B. m.)

MMM. 52.1271.1.

Irod.: LOVAG 369.; SZATMÁRI 1995. 230–231. 4. kép.

33. Körmeneti kereszt

XII. sz. második fele

Bronzból öntött, vésett és aranyozott díszítéssel. Körmeneti keresztről származó korpusz. Feje egyenes tartású, fején lapos pántkorona van. Nyaka rövid és nagyon széles, mereven kinyújtott karjai igen vékonyak, tenyerét gömbös fejű szeggel ütötték át. A bordákat négy pár, kifelé ívelt szárú, fordított „V” alakú vésett vonal ábrázolja. A köldök alatt, deréktájon, vízszintes borda jelöli az ágyékkötő felső szélét, redőit középen széles, bemélyített függőleges vonal, illetve két oldalán szimmetrikusan elhelyezkedő, „V” alakú vésés jelöli. A

korpusz lába térdben behajlított, láb-szárait mélyebb vésés különíti el. Felülete egykor teljesen aranyozott volt, ez a legtöbb helyen lekopott.

10,2x9,6 cm

Békéscsaba 74. sz. lelőhely (B. m.)

MMM. 82.69.1.

Irod.: BKRT. 169., 135. tábla.

FATÁRGYAK

34. Ismeretlen művész: Szent Gellért

XVII–XVIII. sz.

Hársfaszobor, festett. Fején püspöksüveg, szeme zárva, arkifejezése mély imába merült, fejét kissé feltartja. Hosszú, barna szakállá és bajusza van, haja vállig ér. Vállán aranyozott, mellén összekapcsolt köpeny. Jobb keze a mellén, bal keze ujjai behajlítva (talán azért, hogy virágot helyezhessenek közéjük). Az 1930-as években átfestették.

M.: 68 cm

Feketeardó (Ugocsa m.)

EFM. Ltsz.: 55.22.

Irod.: SZABÓ 1937. 336–337.;

HENSZLMANN 129–140., 145.

35. Ismeretlen művész: Szent Imre

XVII–XVIII. sz.

Hársfaszobor, festett, aranyozott. Fején zárt abroncskorona, mely felül merőleges pánttal csatlakozik az abroncshoz. Arca borotvált, szakálltalan. Vandál módon összerombolták. Haja vállig érő, magas nyakú, széles gallérú, aranyozott köpenyt visel, alatta Istvánéhoz hasonló öltözet. Szűk szárú nadrágja bokán felül érő cipőbe van húzva. Bal lába kissé előrébb áll. Jobb keze csuklóból letört, bal keze a törzse felé hajlik.

M.: 135 cm

Feketeardó (Ugocsa m.)

EFM. Ltsz.: 55.21.

Irod.: SZABÓ 1937. 336–337.;

HENSZLMANN 129–140., 145.

36. Ismeretlen művész: Szent István

XVII–XVIII. sz.

Hársfaszobor, festett, aranyozott. Fején zárt, három ívből álló arany korona. Előre tekint, szakállas, bajuszos, haja vállig érő. Válláról aranyozott köpeny hullik alá, alatta sokgombos, combig érő kabát övvel, szűk szárú nadrágban van, lábán csizma. Bal lába térdben kissé behajlik. Bal kezében az országalmát tartja, melynek fele és a kéz csuklóból letört. Jobbjába esetleg virágcsokrot lehetett tenni.

M.: 135 cm

Feketeardó (Ugocsa m.)

EFM. Ltsz.: 55,20.

Irod.: SZABÓ 1937. 336–337.; HENSZLMANN 129–140., 145.

Kat. 36.

37. Ismeretlen művész: Boldog Béda

XVII–XVIII. sz.

Hársfaszobor, festett. Szent Gellért vértanútársa volt. Félre tartott, fedetlen fej, lehunytt szemek, arcán szakáll és bajusz, törzsén talpig érő zöld ruha, fölötte barna ing, arany csipkeszegéssel, vállán vöröses stóla. Külső öltözete arannyal szegett, ujjatlan köpeny. A szobrot az 1930-as években átfestették.

M.: 63 cm

Feketeardó (Ugocsa m.)

EFM. Ltsz.: 55,23.

Irod.: SZABÓ 1937. 336–337.; HENSZLMANN 129–140., 145.

Kat. 37.

38. Ismeretlen művész: Szent Flórián

XVIII. sz.

Hársfaszobor, festett. Lehajtott fejű, sisakos, páncélt viselő római katonai öltözetben. Karjai, kezei hiányoznak, arcát összevették. Bal lábán térdig érő magas csizmát visel. Színes festése mára szinte teljesen lekopott. Hosszában két darabból volt összetéve, most X alakú fácskák rögzítik. Csak egy nézete van, hátát nem formálták meg. Hátán egy nagy vas szemescsavar és akasztó.

M.: 92,5 cm

EFM. Ltsz.: 55,25

39. Keresztelő medence

1800 körül

Fa, esztergált lábú, furnérozott tetővel. Kerek talpú hengeres lábon nyugvó félgömb alakú, bádoggal betételt és földélel. A félbevágott gömb szélén aranyozott, faragott szalagdísz. A kúpos fedőn biedermeier, szív alakú kulcspajzs, tetején aranyozott kereszt.

M.: 120 cm, átm.: 44 cm

Békési R. K. P. (B. m.)

SZEK. Ltsz.: 121. sz.

Irod.: ZOMBORI 45.

40. Talpas feszület

XIX. sz. I. fele

Fából faragott, festett aranyozott. Az

egyszerű, párhuzamos oldalú szárákból összeállított kereszt lefelé szélesedő, két vízszintes bordával tagolt, kerek talapzaton áll. A talapzat alján tojáslécszerű díszítősor fut körbe, három kis gömb alakú lábbon áll. A kereszt feketére festett, a faragott korpusz felülete aranyozott. M.: 64,3 cm, szél.: 21,7 cm, tá.: 15,4 cm Eleki R. K. P. (B. m.)

Kat. 40.

41. Feszület

XIX. sz. vége

Fa keresztben fém korpusz, négylevelű lóhere Máriaradna tájképével.

70x35 cm

Békés (B. m.)

MMM. Ltsz.: 70.407.1.

42. Gyertyatartó

XX. sz.

Fából faragott, aranyozott. A széles cseppfogó tányér barokkos ízlésű, többszörösen tagolt, akantuszleveles faragással díszített szárhoz csatlakozik, amely háromlábú, szintén barokkos faragású lábazon áll. A cseppfogó tányéron, fodros peremű vaslemez borítás, közepén hegyes vasszeg áll.

M.: 66,5 cm, tányér átm.: 11,5 cm, talp szél.: 18,8 cm

Eleki R. K. P. (B. m.)

43. Gyertyatartó

XX. sz.

Fából faragott, aranyozott. A széles, leveles és gyöngysoros faragású cseppfogó tányér barokkos ízlésű, többszörösen tagolt, akantuszleveles faragással díszített szárhoz csatlakozik, amely háromlábú, szintén barokkos faragású lábazon áll. A lábak vége volutatekerceses, a lábak közötti mezők háttere csillag alakú poncolással kitöltött. A cseppfogó tányéron, fodros peremű vaslemez borítás, közepén hegyes vasszeg áll.

M.: 83,6 cm, tányér átm.: 12,5 cm, talp szél.: 27,5 cm

Eleki R. K. P. (B. m.)

TEXTÍLIÁK

44. Miseruha (dalmatica)

1750

Aranyszállal átszőtt, aranyszínű selyemalap, sok helyen és eléggé durván javított. Ezüst szállal szőtt szalag keretezi és osztja hét mezőre. Díszítése barokkosan gazdag növényi elemekből áll, pasztell színű virágokból és levelekből. Lényeges elemei a jobb és baloldalon szimmetrikusak. Nyakkivágása egy kb. 10 cm-es bemetszés. A ruha alakja két összefordított T betűre emlékeztet. A vállán két rövid ujjban folytatódik. Az összekapcsoláshoz ezüst szálból készített makkgombok és arany szövőfülek szolgálnak a ruha oldalán, és ujját összefogja. A miseruha hátán szintén hét mezőre osztott virágornamentika díszíti. Szinte teljesen azonos a másik dalmaticával. Egy műhely, egy anyag, azonos kezek munkája. Alján az összehajló Harruckern és Dirling címer a kilenc körös bárói koronával, alul belehímezve aranyszállal az évszám: MDCCL. Belseje piros selyem, rajta cédula: Gyula T. 25374.

102x136 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

45. Miseruha (dalmatica)

1750

Aranyszállal átszőtt, arany színű selyemalap, sok helyen erősen kopott és javított. Ezüst szállal szőtt szalag keretezi és osztja hét mezőre. A ruha elejét lapos és magas öltésű, sok ezüst skófiumszálat tartalmazó virágmotívum díszíti. A virágzó fa és egyéb növényi elemek nem szimmetrikusan helyezkednek el. A ruha alakja két összefordított T betűre emlékeztet. Nyakánál kis bevágás van, majd a vállán két rövid ujjban folytatódik. Az összekapcsoláshoz ezüst szálból készített makkgombok és aranyos fülek vannak a ruha két oldalán, és az ujjakon. Hátán sok gépi bevarrás van, az aranszálas selyem javítására. Ott is hét mező van, benne ugyanolyan ezüst skófiumszállal és kellemes összeállítású paszellszínekkel hímzett növényi ornamentika. Alján a Harruckern és Dirling címer arany szálból és spirálisokból összeállítva, belül a kilenc körös bárói koronával, alul belehímzett évszám: *MDCCL*. Belseje piros selyem, rajta cédula: Gyula.

103x136 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

46. Miseruha (dalmatica)

1750

Aranyszállal átszőtt, arany színű selyem alapon lapos és magas öltésű tűfestés. Ezüst szálas szegőszalag szegélyezi, elejét három hosszanti részre osztja. Középen és két szélső sávjában színes virágkompozíció alulról felépítve mellmagasságig. A kompozíció szimmetrikus, belül 7 lila virág zárja. Az aranszálas selyemanyag mell táján kopott, két helyen foltozott. Vállrészei hasonló virággal díszítettek. Hátán az alap selyemanyag épebb. Itt is megtaláljuk a hosszanti hármastagolást. A virágkompozíciók barokkos gazdagságúak. A miseruha alján az összehajló Harruckern és Dirling címer aranszállal és flitterekkel díszítve, magas öltésekkel, felül kilenc

körrel bárói korona, alul belehímmezve az évszám: *MDCCL* Hátsó bélése sötétpiros selyem, ráöltött jelzés: Gyula 25362.

106x72 cm

Gyulai R. K. Plébánia (B. m.)

47. Miseruha (casula)

XVIII. sz. közepe

Fehér selyem alapon lapos öltésű tűfestés. Aranyszálas szegőszalag körülveszi és hosszában három részre osztja. Bal oldalán az eleje erősen kopott, három részből van összevarrva. Barokk növényi és virágdísszel színesen gazdag, különösen a középső részben sok az arany, ezüst szállal hímzés. Vállrésze azonos hímzésű. Alján aranszállal magasan hímmezve a Harruckern Ferenc (1696–1775) és Dirling Antónia címere, a két címerpajzsot bárói korona fogja össze. Háta ugyancsak három hosszanti részre oszlik az arany szegőszalaggal hímmezve ugyanolyan színesen és gazdagon varrt tűfestés. A háta alján és a két kegyűri címer kiemelkedő aranszálas öltésekkel hímmezve. Hátsó bélése piros selyem. Helyenként restaurált.

108x62 cm

Gyulai R. K. Plébánia (B. m.)

48. Miseruha (casula)

1750

Sárga selyemripsz, ezüst, szakaszosan beöltött, lapos hímzésű és színes selyem tűfestéses, margaréta, csillagvirág és rózsá mintával, ezüst szalagon. Ezüst paszománttal szegve és három függőleges sávra osztva. Vásonbélése halvány rózsaszínű. A középső sáv elején Harruckern és Dirling címer 1750-es évszámmal.

M.: 107x67 cm, stóla h.: 214 cm, sz.: 7cm, kehelytakaró: 22x22 cm

Eleki R. K. kápolna (B. m.)

SZEK. Ltsz.: 13. sz.

Irod.: ZOMBORI 40.

49. Miseruha (casula)

XIX. sz. II. fele

Fehér selyem alapon arany szőtt szalaggal körülszegett, és a miseruha elejét hosszában három részre osztja. A két szélső mező dísztelen, a közepe arany és ezüst skófiummal díszített, barokk növényi elemek és három-három virágból álló csillag. Alja sérült. A miseruha hátát egy keresztalak uralja, szélei azonosak a szegőszalaggal. Skófiummal hímzett virágmotívumok a kereszt szárain, finom arany sodronyok és arany flitterek csillognak. A kereszt szárainak találkozásánál a glóriás Krisztus félalakos képe finom, színes tűfestéssel. Fél vállán piros palást, átvert kezével töviskoszorús, égő szívére mutat, a másikat esküre emeli. A miseruha alján magas öltésű hímzéssel egymásba hajló két Wenckheim címer (Wenckheim Frigyes és feleség Wenckheim Krisztina), fölötté kilenc ágú grófi korona. Bélése sárga selyem, vállá erősen sérült.

106x68 cm

Gyulai R. K. Plébánia (B. m.)

50. A Szociális Misszió Társulat Gyulai Szervezetének zászlaja

XX. sz. eleje

Vászon, két rétegű, fehér színű, fehér fa nyéllel. A zászló egyik oldalán egyenlő szárú kereszt közepén „SM” monogrammal, körirata egyszerű címerpajzsot körülfogva középkék színű hímzőcérnával: „Szociális Misszió Társulat Gyulai Szervezete”, másik oldalán csak a címerpajzs a monogrammal. Téglalap alakú, körül rojttal körbeszegve, alsó csücskéről bojt lóg le. A fehér zászlórúd végén rézgömb. A textil rá van szegelve.

Zászló: 81x63 cm, nyél h.: 203 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 50.

EGYÉB ANYAGÚ TÁRGYAK

51. Ismeretlen művész: Apostolfej

XVIII. sz.

Keménycserép. Félben megformált fej, egynézetű, a fej hátsó része nincs kidolgozva. Középen elválasztott haj, redős homlok, kiemelkedő szemöldök, fájdalmas kifejezésű szemek. Szakállas, szája kissé nyitva. Szakállá tincsekbe rendezett. Nyakrésze kissé törött, gipsszel kiegészített. Benne furat a felillesztéshez.

21x15 cm

EFM. Ltsz.: 55.26.

FESTMÉNYEK, NYOMATOK

52. Wilhelm Mally (?): Mária

a gyermekkel

1567 (?)

Olaj, rézlemez. A jelenet a háromszögbe való komponálás tradícióját, a figurák megfogalmazása Parmigianino stílusát követi. A hangsúly Mária érzékeny látásmódot tükrözve festett arcán és óvó kézmozdulatán van, utóbbi az anatómia szerinti helyes mértéket követi, mégis szuggesztív, beszédes. Figyelmünket Jézusra tereli, akinek testhelyzete, pillantása, kéztartásának megválasztása hagyományos, egyben szimbolikus megoldásokkal mutat rokonságot. A művön javarészből a barna különböző árnyalataival fogalmaz a művész, a szereplőket semleges, homogén háttér elé ülteti. Jelzet nélküli.

11,4x8,6 cm

EFM. Ltsz.: 55.12.

53. Ismeretlen olasz festő: Angyal Szent Péter kulcsával

XVII. sz.

Olaj, vászon. A középtérben átlósan komponált, a képből kitekintő, gyermekként ábrázolt angyal fél alak látható, kezében Szent Péter attribútumát, a mennyek országának kulcsát tartva. Az oldalnézetben, félprofilban ábrázolt figura arcának középtenge-

lyét és vállát erőteljes megvilágítással hangsúlyozza a művész. Az előtér erőteljes, sötét, de semleges tömegét a háttér kontrasztosan festett felhőgomolyával ellenpontozza. Jelzet nélküli.

47,5x33,8 cm

EFM. Ltsz.: 55.17.

KÉZIRATOK, KÖNYVEK

54. Keresztelési anyakönyv

Gyula, 1728–1763

Bőrrel és vászonnal bevont keménypapír táblába kötött kézírásos papír. Gerincén préselt és aranyozott felirat: „Kereszteltek Anyakönyve. 1728–63. I. Kötet”

356 oldal, 21,6x31,8 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

55. A Gyulai Olvasó Társulat

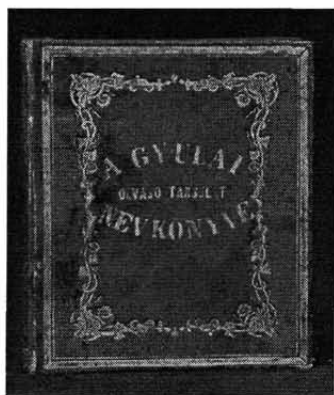
Névkönyve

Gyula, 1862

Bőrrel bevont, díszes keménypapír kötésben, kézírásos papír. A kötés piros színű bőrből készült, feliratai és díszítése préselték, aranyozottak. Címlapján tussal festett figurális díszű keretben felirat: „A Gyulai Szent Olvasó Társulat Névkönyve 1862. évtől kezdve.”

238 oldal, 16,2x19,8 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

Kat. 55.

56. Ioannis Eusebii Nierebergii e Societate Iesu: Theopoliticus sive Illucidatio et Rationale Divinorum Operum atque Providentia Humanorum

Antwerpen, 1641

Pergamennel bevont keménypapír kötésben, papír, nyomtatott. A kötés előtábláján préselt felirat és dátum: „M K A C 1658”. Címlapján: „Ioannis Eusebii Nierebergii e Societate Iesu: Theopoliticus sive Illucidatio et Rationale Divinorum Operum atque Providentia Humanorum, Antverpiae ex Officina Plantiniana Balthasaris Moreti M.DC.XLI.”

15+25+571 oldal, 11,8x17,7 cm

Gyulai R. K. P. (B. m.)

EVANGÉLIKUS EGYHÁZ

EZÜSTTÁRGYAK

57. Kehely

1737 körül

Ezüst, részben aranyozott, domborított, vésett és poncolt díszítéssel. A virágkehely alakú kupa áttört rátétlemezrel díszített. A lemez felső pereme egy vízszintes pálcattaggal profilált, fölötte zeg-zug formában tagolt. Barokkos ízlésű, sűrű leveles keretben, három ovális kartus helyezkedik el, közülük kettő utólagos, vésett feliratokkal: „EV Mat XXVII 20. 6.”, „Szarvas Kondorosnak 1887”, „Ujjitva 1931”. Alatta vésett és poncolt, barokkos sáv fut körbe. A kehely kerek átmetszetű, váza alakú nádusszal kapcsolódik a karéjos kialakítású, domború talphoz. A nádusz közepén gerezdeléssel hangsúlyozott gömb, alatta vésett vonalakkal tagolt gallérdísz. A többszörösen tagolt talpon három keretben elhelyezkedő, domborított technikával készült, poncolt hátterű indadísz, alatta domborított gyümölcsmotívumok váltakoznak burjánzó indadíszekkel. A talpon vésett felirat:

„San... Jesy Christi e Muridat nos ab e
...oto .P. Joh. ... A.R.S. 1737 Szarvas
M.: 25,1cm, tá.: 15,7cm, szá.: 11,3 cm
Kondorosi E. E. (B. m.)

58. Kehely

Carl Schmiedt pesti ötvös munkája,
1817 körül

Ezüst, részben aranyozott, préselt és
öntött díszítésekkel. A virágkehely
alakú kupa középrészén virágos
sorminta fut körül, alatta szőlő és búza-
kalász motívumok váltják egymást. A
kupa váza alakú, búzagalász, és akan-
tusleveles díszítésű nádusszal kap-
csolódik a préselt technikával díszített,
többszörösen tagolt talphoz, amelyen
szőlőmotívumok sorakoznak. A perem
alatt szlovák nyelvű felirat: „Na
Pamatku tretjho Vtoletj Dbuowenij
Wjryj dne 25o Listopadu Roku 1817
Cyrtwi Evangelicki B: Csabansée” A
talpán német nyelvű felirat: „Vertertiget
von Carl Schmiedt 1817 In Pest” A
talpán beütve pesti fémjelzés, valamint
ovális keretben „CS” (Carl Schmiedt)
mesterjegye.

M.: 30,7 cm, tá.: 16,3 cm, szá.: 11,8 cm
Békéscsabai E. E. (B. m.)

Kat. 58.

VASTÁRGYAK

59. Ostyasütő

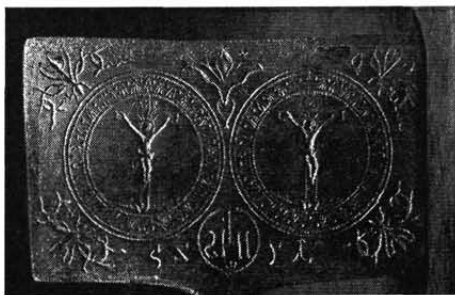
1725

Vas, egyik négyzetes lapjának beütött
mintázata: azonos, két nagy körben

kereszt korpusszal, alattuk „1725”-ös
évszám. Másik lapja sima.

Lapok méretei: 19x17,2 cm, teljes h.:
78 cm

MMM. Ltsz.: 81.39.1.

Kat. 59.

60. Keresztelő medence fedele

1859

Vaslemez, öntött spialter díszekkel.
Kerek alapon sokszögű, domború
felépítmény, egy lépcsővel tagolt,
fölfelé szűkülő formájú. A felső részét
kerek, tagolt talapzaton álló, kezét
felemelő Krisztust ábrázoló szobor
zárja. Alsó részét fémből öntött,
reneszánsz levéldísz motívumok sora
díszíti, a szobor talapzatát leveles
rozetták veszik körbe. A teljes fedél
zöldre festett. Elöl ovális réztáblán
vésett felirat: „A. B. Csabai csizmadia
Czeh csináltatta meg 1859.” (A
békéscsabai Evangélikus Kistemplom
keresztelő medencéjéhez tartozott.)

M.: 61,1 cm, tá.: 63,5 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

Kat. 60.

61. Ostyasütő

XIX. sz. közepe

Vas, egyik lapján mintával és „Z.J.” monogrammal.

H.: 67 cm, átm.: 15 cm

MMM. Ltsz.: 61.13.5.

62. Ostyasütő

XIX. sz. közepe

Vas, kerek lapjainak bevert díszítése az A. lapon: tulipán és „IP” névjel, a B. lapon rozetta körszalaggal keretezve.

H.: 82 cm, lap átm.: 8,2 cm

MMM. Ltsz.: 81.33.1.

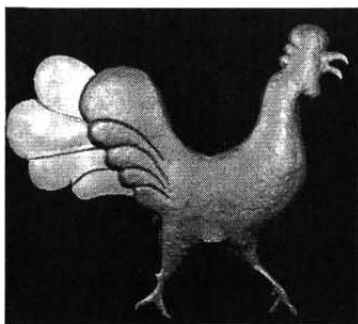
63. Toronydíz

XIX. sz. II. fele

Bádoglemez, cinezett, domborított, utólagos aranyozással. Futó kakas forma, rögzítésre szolgáló csővel.

M.: 90,4 cm, szél.: 112,2 cm

Kondorosi E. E. (B. m.)

Kat. 63.

RÉZTÁRGYAK

---

64. Gyertyatartó

XIX. sz. II. fele

Réz, ezüstözött, finom, vésett díszítéssel. Ezüstözése több helyen lekopott, kissé deformált.

M.: 28 cm, szél.: 12,7 cm

MMM. Ltsz.: 93.4.1.

65. Kehely

XIX. sz. vége

Sárgaréz, ezüstözött, préselt díszítéssel. A nagy méretű kupa pereme kissé

profilált, oldala egyenes, alsó negyedében lefelé szűkülő. Váza alakú, tagolt nádusszal kapcsolódik a formába préselt technikával készült talphoz. A talp domború, közepén szalagdíszes rózsamotívumokat mintázó sáv tagolja.

M: 25,6 cm, tá.: 13,0 cm, szá.: 12,1 cm
Békéscsabai E. E. (B. m.)

Kat. 65.

ÓNTÁRGYAK

---

66. Boroskanna

1737

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Fedeles, gyöngysoros billenőgombbal ellátott. Fedele lépcsőzetesen tagolt, pereme kiöntőcsőrös. Teste lefelé enyhén szélesedő, felső és alsó harmadában gyűrűkkel tagolt. Talpa kiszélesedő, egyenes. S alakú szalagfüle a peremből indul és a kanna középvonalára támaszkodik, vége rovátkolt. Vállán bekarcolt felirat: „*cabai ecclesia 1737*”. Középső mezőjét bekarcolt virágminta borítja. A fül alatt bekarcolt ovális kartusban felirat: „*GE IRO*”.

M.: 27,3 cm, tá.: 12,5 cm, szá.: 10,0 cm
Békéscsabai E. E. (B. m.)

67. Boroskanna

XVIII. sz. II. fele

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Fedeles, többszörösen tagolt billenőgombbal,

hangsúlyozott, díszes kiöntőcsőrrel. Teste lefelé kissé szélesedik, középvonalán vízszintes borda fut körbe. S alakú szalagfüle a peremből indul, és a középvonal alá támaszkodik, vége bevagdalt. A billenőgombon, a fedélen és talp fölött egyszerű, vízszintes, vésett vonalak díszítik.

M.: 33,3 cm, tá.: 15,7 cm, szá.: 13,8 cm
Szarvasi E. E. (B. m.)

68. Boroskanna

XVIII. sz. II. fele

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Fedeles, többszörösen tagolt billenőgombbal, hangsúlyozott, díszes kiöntőcsőrrel. Teste lefelé kissé szélesedik, középvonalán vízszintes borda fut körbe. S alakú szalagfüle a peremből indul, és a középvonal alá támaszkodik, vége bevagdalt középen deformálódott. A billenőgombon, a fedélen és talp fölött egyszerű, vízszintes, vésett vonalak díszítik.

M.: 34,0 cm, tá.: 16,3 cm, szá.: 13,9 cm
Szarvasi E. E. (B. m.)

69. Boroskanna

XVIII. sz. II. fele

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Fedeles, tagolt, gömb alakú billenőgombbal, felfelé kisebbedő korongokból álló fogóval. Teste lefelé szélesedő, alacsony talpon áll. Kiöntőcsőre kissé profilált, S alakú szalagfüle a peremből indul, és a test középvonala alá támaszkodik, vége díszített. Fedelén, nyakán és a talpa fölött vésett, vízszintes vonalak futnak körbe.

M.: 31,1 cm, tá.: 14,2 cm, szá.: 12,5 cm
Mezőberényi I. Kerületi E. E. (B. m.)

70. Boroskanna

1824

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Fedeles, többszörösen tagolt billenőgombbal, hangsúlyozott, díszes kiöntőcsőrrel. Teste lefelé kissé szélesedik, alacsony, kissé tagolt talpon áll. S alakú szalagfüle a peremből indul, és a

középvonal alá támaszkodik, vége lekerekített. A billenőgombon, a fedélen, a nyakán és talp fölött egyszerű, vízszintes, vésett vonalak díszítik. Vésett, stilizált leveles keretben német nyelvű adományozási felirat: „Charlotte Freyin von Wenkheim gebohrne Frezin von Rosenfeld Grundherrschaft von Mező Berény der Evang. Gemeinde gevidmet 1824.”

M.: 28,4 cm, tá.: 17,0 cm, szá.: 15,7 cm
Mezőberényi I. Kerületi E. E. (B. m.)

Kat. 70.

71. Kehely

XIX. sz. I. fele

Ön, öntött. A virágkehely alakú kupa pereme kihajló, kissé deformált. Váza alakú, lekerekített nádusszal kapcsolódik a domború, kissé tagolt talphoz. A talp belső oldalán vésett felirat: „AJ”.

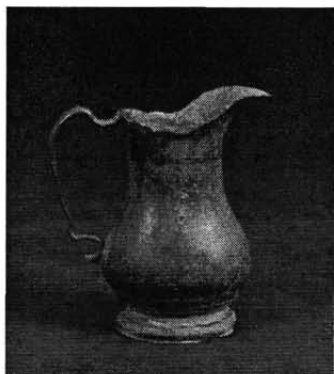
M.: 16,1 cm, szá.: 9,7 cm, tá.: 8,8 cm
Békéscsabai E. E. (B. m.)

72. Keresztelőkancsó

XIX. sz. közepe

Ön, öntött, forrasztott. Pereme kettős bordával profilált, barokkosan tagolt. Teste ovális átmetszetű, a hasánál öblösödő. Alacsony, többszörösen tagolt talpon áll. Barokkos ívű szalagfüle a peremből indul, és a hasvonalra támaszkodik. Fenekén karcolt felirat: „1864 Kost... (?) Lipták János (?)”

M.: 17,7 cm, tá.: 8,2 cm, szá.: 10,5 cm
Békéscsabai E. E. (B. m.)

Kat. 72.

ÜVEGTÁRGYAK

73. Üvegpohár pár

1870 körül

Szintelen üveg köszörült és pácolt díszítéssel. Fújt üveg, perem egyenesre köszörült, teste kissé hordó alakú, alacsony, egyenes oldalú nádusszal kapcsolódik a díszítetlen talphoz. A perem alatt köszörült vízszintes futódísz, elől koronás magyar címer, hátoldalán rózsás, leveles, ovális alakú keretben felirat: „*Brozmán Dániel Éljen*”. Alatta boltíves kartusokban különböző köszörült virágmotívumok, sárga színű, pácolt háttérrel. A másik pohár az előzőnél kisebb, díszítése megegyezik, a felirata: „*Brozmán Zsófia Szüle hofmán*”.

M.: 13,8 cm, tá.: 7,9 cm, szá.: 8,1 cm,

m.: 13,7 cm, tá.: 7,5 cm, szá.: 7,8 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

FATÁRGYAK

74. Ismeretlen művész: Szorgalom és

Takarékosság

XVIII. sz. II. fele

Hársfából faragott, enyvezett kréta alapon eredetileg fehérre festett nőalak. Barokk stílusú. Feje fedetlen, felfele néz, haja hátul összefogott, majd hátára hull. Arcéle görögös, ruhája redőzött, nyakkivágásával kissé bő. Válláról a gazdagon re-

dőzött drapéria talpáig ér, csípőjét kiemeli. Két kezét eltartja testétől, a bal kezében egy rudacskát tart, amelyen két szárny van és egy nyitott tenyér. E tárgy aranyozott. Mezőtlábas jobb lábfeje mellett aranyozott méhkaptár, alul kirepülő nyílással. Bal lába térdben kissé behajlik, a test enyhe S alakot mutat. Egy nézetre komponált, hátul kivéssett, benne vas csavar a rögzítéshez. Bal kezének ujjai kissé letörve, itt-ott enyhén repedt, festése néhol pattogzik.

M.: 134 cm

Szarvasi E. E. (B. m.)

75. Ismeretlen művész: Hit, Remény,

Szeretet

XVIII. sz. II. fele

Hársfából faragott, enyvezett kréta alapon eredetileg fehérre festett nőalak. Barokk stílusú. Feje felnéző, görögös arcélú, haja fedetlen, hátul összefogva, majd hátára hull. Ovális nyakkivágású ruhája gazdagon redőzött, deréktól egy másik öltözeti darab a bokáig ér. Jobb kezében a nyitott bibliát tartja, rajta szlovák idézet a könyv aranyozott lapján. Másik kezében égő szív van. Jobb lába térdben hajlik, baljához egy fa horgony van támasztva. Cipője nincs. Az egész test enyhe S alakú, finom munka. Egy nézetre komponált, hátul kivéssett, itt nincs megmunkálva. Benne van a csavar a rögzítéshez.

M.: 133 cm

Szarvasi E. E. (B. m.)

76. Koporsóvivő, szentmihálylova

1842

Keményfából, négy lábon álló rácsos aljú, két oldala fafaragásokkal díszítve. Oldalának négy meghosszabbított fogója van. „*ZA INSPEKTORTSZVA PIPIS PÁLA ROKU PÁNE 1842*” felirattal. Festése kopott, több helyen repedt, négy figurális része hiányzik. Tótkomlóson, az újtemető halottasházában, az evangélikus egyház tulajdonában állt.

H.: 138 cm, szél.: 55 cm, m.: 80 cm
Tótkomlós (B. m.)
MMM. Ltsz.: 55.34.1.

Kat. 76. (részlet)

77. Énekmutató tábla

XIX. sz. II. fele

Fenyőfa, faragott, gyalult, fehérre festett, aranyozott díszítéssel. A teteje barokkos záródású, párkányzata kissé profilált. Három számtartó léccel, a hátoldalán merevítő lécekkel, valamint a rögzítésre szolgáló vas fülekkel. A Békéscsabai Evangélikus Kistemplomban használták.

M: 82,8 cm, szél.: 50,4 cm
Békéscsabai E. E. (B. m.)

Kat. 77.

78. Énekmutató tábla

XIX. sz. II. fele

Fenyőfa, faragott, gyalult, feketére festett. A teteje barokkos záródású, oldala egyenes. Négy számtartó léccel, a hátoldalán a rögzítésre szolgáló

réz fülel.

M.: 82,5 cm, szél: 30,5 cm

Kondorosi E. E. (B. m.)

TEXTÍLIÁK

79. Halotti alsó szemfödél

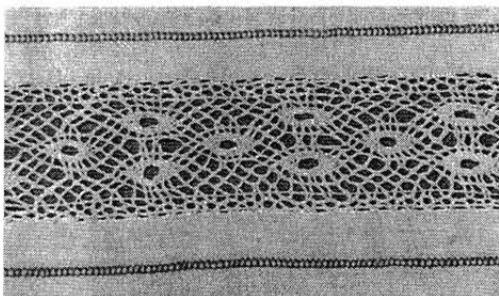
(„truchova plachta”)

XIX. sz. II. fele

Lenvászon, fehér, a széleken aszúrozással. Két oldalán 5 cm széles csipke betoldással, aszúrozott szegéllyel. Első tulajdonosa Laczkó Pálné, született Botyánszky Ilona (1854–192?)

170x238 cm

MMM. Ltsz.: 71.12.1.

Kat. 79. (részlet)

80. Oltárterítő

XIX. sz.

Fehér vékony vászon, téglány alakú, fehér lyukhímzéssel. Alja és a két rövidített oldala cakkos, hímzett. Egy sűrűbb és egy ritkább lyukhímzéses virágsor van a cakkok felett. Középen tojásdad ívben kehely, belőle sugarak áradnak ki, középen egy lyukhímzéses kereszt.

176x125 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

81. Oltárterítő

XIX. sz.

Piros selyem, világosabb piros vászonnal alábélelve. Téglány alakú. Körül géppel beszegve és rávarrva arany rojt. Középen egy arany széllel, töltő öltéssel varrt kehely, szalag-

szerűen köré hímezve: „ERŐS VÁRA MI ISTENÜNK“ Az első és utolsó szó fölött közbe foglalva egy-egy stilizált, öt rózsaszín szíromlevelű és sötét-piros közepű virág.

140x128 cm

Szarvasi E. E. (B. m.)

82. Pulpitus terítő

XIX. sz.

Hosszúkás, bordó bársony, alábélelve, körben aranszálas rojt szegélyezi és egy sodort arany zsinór: közepén aranyos szálból bojt díszíti. Alsó harmadában arany flitterekből és szálakból háromszög közepén Isten szeme motívum. Hátul a felerősítésre szolgáló rögzítő szalag.

61x42 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

Kat. 82.

83. Oltárterítő

XIX. sz.

Hosszúkás vászon két kisebb és három nagyobb részből összevarrt darabból, világos és sötétkék hímzéssel, töltő és szálöltéssel. Virágokat és leveleket ábrázol: közepén ovális térben négy virágkompozíció. Szélei cakkosak és hímzettek. Felső hosszabik oldalán megkötéshez használatos galandszalagocskák.

275x79 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

84. Oltárterítő

1920

Fehér vékony vászon, téglány alakú fehér lyukhímzéssel. Alja és két rövidebb oldala cakkokkal, lyukakkal hímzett. Fölötte négyszer ismétlődő minta: virágfüzerek között egy-egy puttó, közöttük virágváza csigavonalas talppal és virágfüzérrel. Középen vágásokkal és hímzéssel felirat: *Mladetz Nedelnei Skoly 1920.*

440x85 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

Kat. 84. (részlet)

85. Oltárterítő

XX. sz.

Fehér vékony vászon, téglány alakú fehér lyukhímzéssel. Alja és a két rövidített oldala cakkos, lyuksorral és cakkal szegett. Alul két sűrűbb és ritkább sorban hatszirmú lyukhímzéses virágsor.

350x45 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

86. Evangélikus papi öltözet

XX. sz.

A) Luther-kabát

Vékony fekete szövet, fekete bársony gallérral. Melltől ráncolt, innen bő az öltözet, rejtett gombolású végig, nyaktól lefele három vitézkötés. A két ujja bő, ráncolt.

132x45 cm

B) Alba

Fehér vászon, hosszú, ingszerű ruhadarab. Mellből lefele rakott, levasalt hólokkal: két kis ujja a Luther-

kabát vállát és ujjá felső részét takarja, kétsoros lyukhímzéses. Végig rejtett gombolású, kerek gallérja is lyukhímzéses díszítésű.

111x45 cm

C) Mózes-tábla

Gallérhoz kapcsolódó két vászon téglalap, két kis akasztó füllel. Finom apró zsinóros díszítésű.

17x21 cm

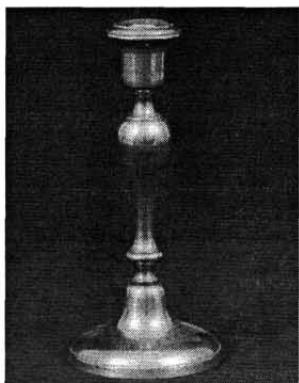
Békéscsabai E. E. (B. m.)

EGYÉB ANYAGÚ TÁRGYAK

87. Keresztelőkancsó

XIX. sz. II. fele

Alpakka, ezüstözött, vésett díszítéssel. A kancsó pereme vékony, kettős bordával profilált, szája ívesen kihajló. Teste az alsó harmadában szélesedik, rövid, ívelt oldalú nádusszal kapcsolódik a domború, tagolt talphoz. Ovális átmetszetű, megvastagodó füle a perem alól indul, a perem fölé magasodik és a kancsó hasvonalára támaszkodik, a peremet érintő részénél egy gyűrű tagolja. A kancsó oldalán vésett, ovális alakú, csatos övet mintázó keretben szlovák nyelvű felirat: *Památce Judity Palušik nar. 1860 dne 10 jun †1879 dne 12 Nov.* Másik oldalán keret nélkül, vésett, szlovák nyelvű felirat: *Wenují ndeèní rodièoné Adam Palušik a Zofia Novák.*

Kat. 88.

M.: 25,1 cm, tá.: 10,5 cm, szá.: 17,6 cm
Békéscsabai E. E. (B. m.)

88. Gyertyatartó

XIX. sz. II. fele

Alpakka. A cseppfogó tányér többszörösen tagolt, lefele keskenyedő szárhoz csatlakozik, amely harangforma lábazaton áll.

M.: 26,5 cm, tá.: 11,2 cm

Békés (B. m.)

MMM. Ltsz.: 73.100.1.

FESTMÉNYEK, NYOMATOK

89. Ismeretlen magyar festő: Haan Lajos 1875 körül

Olaj, vászon. A lelkész-helytörténész portréjának megfestéséről 1874-ben döntött a gyülekezet presbitériuma. A háromnegyed profilban, álló helyzetben ábrázolt félalak rendjellel ékesített ünnepi öltözetet visel, baljában könyvet tart. Az arc megfestése gondos, a test és a kezek megfigyelésében esetlegességek mutatkoznak. Jelzet nélküli.

94,2x76,6 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

90. Ismeretlen magyar festő: Marik Pál 1875 körül

Olaj, vászon. A Marik házaspárról készült portrék gyülekezeti tulajdonba kerülésének háttére egy adomány, amely lehetővé tette az Evangélikus Nagytemplom ötvenkét mázsás harangjának elkészíttetését. A donátorokról a harangon lévő szlovák nyelvű felirat emlékezik meg. Marik Pál álló alakját a festő félprofilban mutatja, az alapvetően sötét tónusú ábrázolásban az érzékletesen festett fej és a kezek világítanak. A műről leolvasható, hogy a mestert pusztán az arc érdekelte, a további képelemek megoldása jóval egyszerűbb. Jelzet nélküli.

89,9x68,2 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

91. Ismeretlen magyar festő: Marik Pálné
1875 körül

Olaj, vászon. A modellnek, Marik Pál második feleségének, Poljak Ilonának neve az adományozó első hitvesével, Ondrejcsik Máriával együtt szerepel a harangfeliraton. A tradicionális szlovák öltözékben ábrázolt nőalak férjéhez hasonlóan kipillant a képből, mely hagyományos és hatásos megoldás. Az arc megfestése határozott, bár kissé merev, a kézé lágy, bársonyos, némiképp stilizált. Az áttetsző fehér textilből készült ruhaujj igényes megmutatása a mű egyik fő erénye. Jelzet nélküli.

89,8x68,3 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

92. Ismeretlen magyar festő:

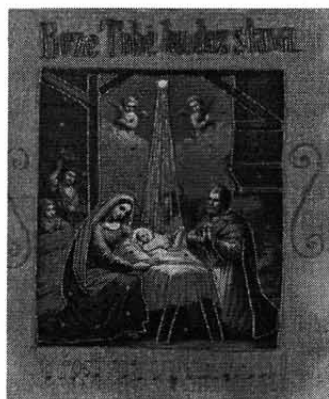
Achim Ádám

1885 körül

Olaj, vászon. Az 1878-tól Szarvason esperesként tevékenykedő modellt az alkotó jobb félprofilban, hivatásának megfelelő öltözékben ábrázolja. A mellkép festésmódja közepes tehetségű mesterre vall, az arc mégis elhivatottságról árulkodik. A test tömegének egyöntetű sötét foltjából a Mózes-táblák vakító fehérje világít, hangsúlyozva a mű szellemi tartalmát. Jelzet nélküli.

75,2x60,3 cm

Kondorosi E. E. (B. m.)

Kat. 93.

93. Szentkép

XIX. sz. vége

Vászonra, vastag aranszállal rádolgozott nyomat, barna színű fakerebben. A kis Jézus születését ábrázolja. Állapota ép, de a textilre hímzett szlovák nyelvű felirat alul kikopott.

53x63,5 cm

Szarvas (B. m.)

MMM. Ltsz.: 86.2.1.

94. Szentkép

XIX. sz. vége

Vászonra, vastag aranszállal rádolgozott nyomat, barna színű fakerebben. Krisztus mennybemenetelét ábrázolja. Ruházatát flitterek díszítik. Állapota ép, de a textilre hímzett szlovák nyelvű felirat alul kikopott.

53x63,5

Szarvas (B. m.)

MMM. Ltsz.: 86.2.2.

95. Keretezett konfirmációs emléklap („rozpomienka”)

1915

Papír, feketére festett keretben konfirmációs emléklap, melyben körben hat színes virágkép helyezkedik el.

31x24,5 cm

MMM. Ltsz.: 90.1.3.

Kat. 96.

96. Keretezett konfirmációs emléklap („rozpomienka”)

1917

Papír, fehér kartonra nyomtatott konfirmációs emléklap, felső részén három darab csillag alakú angyal képe látható. Az emléklap szélén négy darab kivágott színes virág. Felirata kopott.

29x22 cm

MMM. Ltsz.: 90.1.4.

KÉZIRATOK, KÖNYVEK

97. A mezőberényi német evangélikus egyházközség vegyes anyakönyve

Mezőberény, 1745–1765

Bőrrel bevont, keménypapír táblába kötött, kézírásos papír. Fedőlapján préselt díszítés, aranyozott, préselt betűkkel latin nyelvű felirat: „MATRICULA Baptizatorum Copulatorum et Mortuorum eccl. ev. aug. conf. add. teuton. MezőBerény. 1745–1765. tom.1.”

236+82 oldal, 17,0x20,7 cm

Mezőberényi I. Kerületi E. E. (B. m.)

98. Keresztelési anyakönyvi kivonat

Radvány, 1778. július 25.

Papír, kézzel írt, latin nyelvű, *Jelenek Sámuel* nevére kiállított keresztelési anyakönyvi kivonat.

1 oldal, 24,5x13,8 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

99. Keresztelési anyakönyvi kivonat

Rimabánya, 1818. június 25.

Papír, kézzel írt, latin nyelvű, viaszpecséttel ellátott, *Jankova Helena* nevére kiállított keresztelési anyakönyvi kivonat.

1 oldal, 22,1x32,9 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

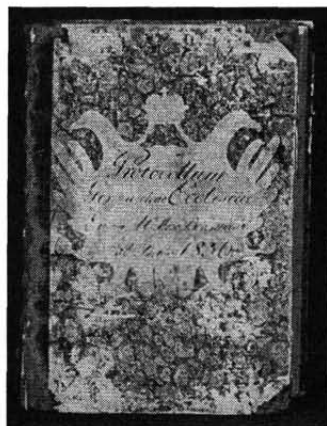
100. Protocollum

Mezőberény, 1836–1856

Kemény táblába, kötött papír, kézírás. „*Protocollum Ecclesiae Evangelicae Mező-Berényiensis Nationis Germanicae Complectens Dispositiones Seniorales atque Superintenduntiae itemque Intimate regia ab Anno 1836 Ministro Joanne*

Zacharia Oerted”

453 számozatlan oldal, 28,5x43,5 cm
Mezőberényi I. Kerületi E. E. (B. m.)

Kat. 100.

101. Statisztika a békéscsabai evangélikus lelkészek szolgálati idejéről

Békéscsaba, 1842. február 10.

Papír, kézzel írt, magyar nyelvű szöveggel, Haan János, békéscsabai evangélikus lelkész aláírásával. „*A Békés-Csabai Evangélikus Ekklesia lelkészeinek egymásután eljövetelek*”

1 oldal, 39,1x24,1 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

102. Keresztelési anyakönyvi kivonat

Rimabréz, 1856. február 15.

Papír, kézzel írt, magyar nyelvű, 15 krajcáros okmánybélyeggel és viaszpecséttel ellátott, *Kudlák Juditka* nevére kiállított keresztelési anyakönyvi kivonat.

1 oldal, 33,7 cmx20,8 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

103. Tervrajz a békéscsabai Evangélikus Kistemplomról

Békéscsaba, 1894

Papír, tussal rajzolva, vízfestékkel színezve. A Kölgye (?) Antal építész által készített terv nem valósult meg. „*A B.Csabai Ág.Ev.Östemplom restaurálva Magyarország Ezredéves*

Emlékére Teru vázlat"

1 oldal, 63,3x45,0 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

**104. Alaprajz és homlokzati rajz
a békéscsabai Evangélikus
Nagytemplomról**

Békéscsaba, 1896

A békéscsabai Evangélikus Nagytemplomról az 1896-os Milleniumi Emlékkiállításra készült alaprajz és homlokzati rajz. Papír, tussal rajzolva, „Sztrakay” aláírással.

1 oldal, 59,5x90 cm

Békéscsabai E. E. (B. m.)

105. Szent Biblia

Magdeburg, 1766

Bőrrel bevont, rézveretes, fatáblába kötött, nyomtatott. Címlapján egy rézmetszet. „*Biblj Swatá, Starého i Nového Zákona...*”

1136+311 oldal, 22,3x14,2 cm

Szarvasi E. E. (B. m.)

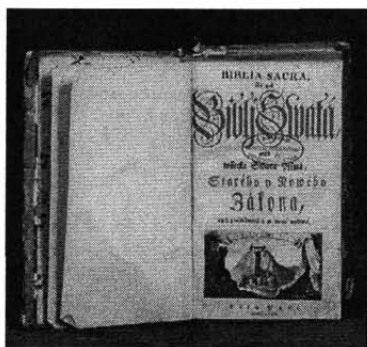
106. Énekeskönyv (Tranowstius)

Pest, 1800

Préselt és poncolt rézveretekkel díszített, bőrrel bevont keménypapír kötésű papír, nyomtatott. Két csattal záródik, az egyik hiányzik. Belső oldalán egy rézmetszet: „*Pisné Duchownj...W Presspurku a Pessti, 1800.*”

1162+236 oldal, 11,2 cmx18,9 cm

Szarvasi E. E. (B. m.)

Kat. 107.

107. Szent Biblia (Biblj Swatá)

1808

Bőrrel bevont gerincű, keménypapír táblába kötött, nyomtatott. Címlapján egy rézmetsze: „*Biblj Swatá, Starého i Nového Zákona...Léta Páne MDCCCVIII.*”

1168+400 oldal, 21,8x14,2 cm

Szarvasi E. E. (B. m.)

108. Énekeskönyv (Tranowstius)

Pest, 1808

Rézveretes, gótbetűs tranoscus. Elő és hátlapja domborított rézlemezzel, gerince három rézcsattal. Két közepe részén szív alakú kivágás. Záráscsatja hiányzik.

1132+232 oldal, 18,4x12,4 cm

MMM. Ltsz.: 99.2.1.

109. Passió

Pest, 1822

Papír, színezett keménypapír kötésű, nyomtatott. „*Porádek Swaté Passié...W Pesstu, 1822*”

84 oldal, 9,5x14,3 cm

Szarvasi E. E. (B. m.)

110. Énekeskönyv (Tranowstius)

Pest, 1834

Préselt és poncolt rézveretekkel díszített, bőrrel bevont keménypapír kötésű, papír, nyomtatott. Kapcsos, fedelén préselt rozetták és szívek, poncolt évszám: „1885”. Belső oldalán rézmetszet, címlapja: „*Pisné Duchownj...W Pessti, 1834.*”

1184+240+108 oldal, 19,1x11,4 cm

Kondorosi E. E. (B. m.)

111. Énekeskönyv (Tranowstius)

Pest, 1838

Préselt és poncolt rézveretekkel díszített, bőrrel bevont keménypapír kötésű, papír, nyomtatott. Kapcsos, fedelén préselt rozetták és szívek, poncolt felirat és évszám: „*Bába Juditka 1891*”. Belső oldalán rézmetszet, címlapja: „*Pisné Duchownj...W Pessti, 1838.*”

1184+240+106 oldal, 20,1x12,2 cm

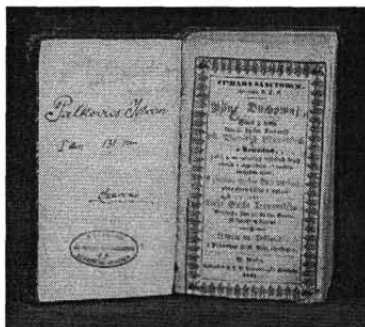
Kondorosi E. E. (B. m.)

112. Énekeskönyv (Tranowstius)

Pest, 1841

Díszes, préselt, aranyozott, bőrrel bevont keménypapír kötésű papír, nyomtatott. „*Pisné Duchownj...W Pessti, 1841.*”

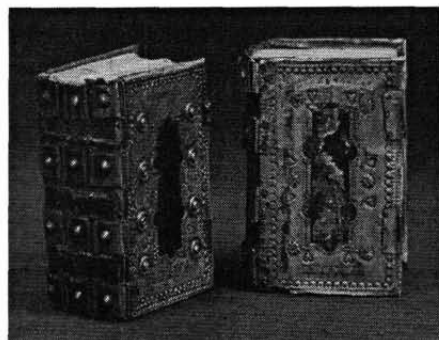
1184+239+112 oldal, 11,3x18,0 cm
Szarvasi E. E. (B. m.)

Kat. 112.

préselt rozetták és szívek váltakoznak, poncolt felirat: „*Bánszki Mátyás 1898*”. Belső oldalán rézmetszet, címlapja: „*Pisné Duchownj...Pessti, 1868.*”

1248+240 oldal, 19,4x12,8 cm
Békéscsabai E. E. (B. m.)

Kat. 114–115.

113. Temetési énekeskönyv (Funetrál)

Pest, 1856

Kapcsos, rézveretes, bőrrel bevont keménypapír kötésben, nyomtatott. A fedelén domborított rozetták és préselt szív formák, 1898-as évszám poncolva. „*Ewangelicky Funetrál*” 490 oldal, 10,4x14,9 cm
Szarvasi E. E. (B. m.)

114. Énekeskönyv (Tranowstius)

Pest, 1868

Préselt és poncolt rézveretekkel díszített, bőrrel bevont keménypapír kötésű, papír, nyomtatott. Két széles rézcsattal záródik, az egyik csat hiányzik. Fedelén préselt Luther-rózsák, és lilium motívumok, poncolt felirat: „*Styefányik dora Roku 1896 ho*”. Címlap: „*Pisné Duchownj...Pessti 1868.*”

1248+240 oldal, 18,9x13,0 cm
Békéscsabai E. E. (B. m.)

115. Énekeskönyv (Tranowstius)

Pest, 1868

Préselt és poncolt rézveretekkel díszített, bőrrel bevont keménypapír kötésű, papír, nyomtatott. Fedelén

116. Énekeskönyv (Tranowstius)

1900

Rézveretes, gótbetűs tranoscus. Borítólapja rézlemezről készített, díszes keret közé préselt kemény papírból készült, melyet sötétbarna plüssel vontak be. Az énekeskönyv lapjai néhol erősen megsárgultak, több lapja szakadozott, sérült.

1262+154+103 oldal, 20,5x13,5 cm
MMM. Ltsz.: 78.59.1.

REFORMÁTUS EGYHÁZ

EZÜSTTÁRGYAK

117. Talpas pohár

1628

Ezüst, részben aranyozva, vésett díszítéssel. Felfelé kissé szűkülő sima talpgyűrűs, kihajló szájpereccel. A szájperec alatt vésett lambrekin, a talpgyűrű két oldalán és a talpperecmen vésett díszítés. A szájperecemen „**BALOK *JANOS *1628**”, a pohár testén újabb felirat: „*1726 Köte: Remetei Ecclesia Számára való ez Pohár: Gál Imre Ur Bíróságában*”

Puskás István Ur Tiszt Tartóságában” (A hódoltság alatt elpusztult Gyán a szintén elpusztult, de hozzá egészen közeli Remete falu helyén épült fel.)

M.: 17,4 cm, tá.: 7,5 cm, szá.: 8,6 cm
Kötegyáni R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 39.

118. Talpas pohár

Debreceni János debreceni ötvös munkája, 1635

Ezüst, aranyozva, vésett, domborított, poncolt díszítéssel. Felfelé kissé szűkülő, sima talpgyűrűs, erősen kihajló szájrperemmel. A szájrperem alatt vésett lambrekín. A pohár testén poncolt háttérben verejtékcseppek és sarkukra állított rombuszok domborítással. A talpgyűrű két oldalán és a talpperemen vésett lépcsőminta. A szájrperem alatt címerpajzsban: „VA: SA: ISTVAN 1635” Talpperemén vésett „DI” jelzés.

M.: 21,9 cm, tá.: 8,8 cm, szá.: 11 cm
Füzesgyarmati R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 39.

119. Tölcséres pohár

Gyursa Gergely debreceni ötvös munkája, 1638

Ezüst, részben aranyozva, vésett díszítéssel. Egyenes oldalú, kihajló szájrperemmel. A szájrperem alatt vésett reneszánsz mustra és felirat: „SZABÓ JÁNOS A 1638” Alján pajzsban „GG” jelzés.

M.: 15,5 cm, tá.: 7 cm, szá.: 10,1 cm
Sarkadi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 39.

120. Talpas pohár

1656

Ezüst, domborított, vésett, poncolt díszítéssel. Egyenes talpú, hullám-szalagos gyűrűvel ellátva, enyhén kihajló szájrperemmel. Oldalán poncolt háttérből emelkedő szalagdíszes, palmettás, gyümölcs csomós díszítmény. Talpán kupolás,

tornyos épületek fák között. Derekán a szalagokon vésett „1656 ME”, a szájrperemen: „A reménység pedig meg nem szégyenít Pál rom.V.5.” A talpperemen alul: „A gyantái ev.ref. hiveknek Tisza István 1902.”

M.: 17,5 cm, tá.: 7 cm, szá.: 8,9 cm
Mezőgyáni R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 39.

Kat. 120.

121. Talpas pohár

1676

Ezüst, részben aranyozva, vésett, domborított, poncolt díszítéssel. Függőleges talpú, sima talpgyűrűvel, enyhén kiszélesedő szájjal. A szájrperemen és a talpgyűrű két oldalán poncolt alaptól kiemelkedő domborított szalagminta levelekkel, a talp szélén vésett lépcsőminta. A szájrperemen vésett felirat: „AZ MEZŐGYANI ECLESIAHOZ VALÓ POHAR ANNO 1676:”

M.: 20,4 cm, tá.: 7,8 cm, szá.: 9,9 cm
Mezőgyáni R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 39–40.

122. Kehely

1715

Ezüst, részben aranyozva, öntött, vésett díszítéssel. Egyenes peremű, kúpos talpú, körte alakú nódusza öntött tagokkal kapcsolódik a sima virágkehely kuppához. A szájrperem alatt vésett felirat: „Anno 1715 Ez Pohar készítettét Az Okanyi Ecclesiához Háló Mihály Biróságában

Mellette való Esküttek Turbucz Mihály Vitális István Csurai János Balog Péter Bocsi György Gál Márton Szakmári Mihály

M.: 17 cm, tá.: 8,2 cm, szá.: 7,9 cm
Okányi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 40.

123. Talpas pohár

Debreceni ötvös munkája (?), 1736
Ezüst, részben aranyozva, domborított, öntött, vésett, poncolt díszítéssel. Egyenes peremű, erősen domborodó kupolás talpú, öntött levéldíszű, körte alakú nádusszal, két hólyagsoros, karéjos szájú kuppával. A talpon szalagfonadékos díszítmény ovális medalionokkal. A kuppa mezőiben virág- és levéldíszítmény. A szájperemen vésett felirat: „D: VANYAI: REFORMATA: ECCLESIA: AZ URNAK: Sz: VACSORAJÁNAK: TISZTESSEGESEBBEN; LEHETŐ: KISZOLGALTATÁSÁRA: KESZITTETETT: NEMZETES: DEKANY GYÖRG: URAM: FEŐBIROSAGABAN: ANNO 1736” Talpperemén alul vésett „TG” jelzéssel.

M.: 25,2 cm, tá.: 9,9 cm, szá.: 9,7 cm
Déványai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 40.

124. Talpas pohár

Erdődi István debreceni ötvös munkája, 1736

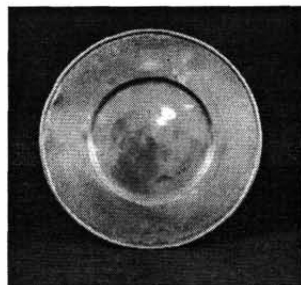
Ezüst, részben aranyozva, vésett díszítéssel. Alacsony talpú, simagyűrűs, felfelé enyhén öblösödő, kissé kihajló szájperemű. A szájperem alatt egyszerű vésett szalagdísz, felirattal: „N: BIHAR, VARMEGYEBEN, SARKADI, REFORMATA, ECCESIA, POHARA ANNO 1736” Alján beütött „EP” jelzéssel.

M.: 14,5 cm, tá.: 7 cm, szá.: 8,4 cm
Sarkadi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 41.

125. Kenyérosztó tányér 1736

Ezüst, részben aranyozva, vésett felirattal. Domború és széles peremű, lapos öblű. Peremén felirat: „D: VANYAI: REFORMATA: ECCLESIA: AZ URNAK: Sz: VACSORAJÁNAK: TISZTESSEGESEBBEN LEHETŐ: KISZOLGALTATÁSÁRA: KESZITTETETT: NEMZETES: DEKANY: GYÖRGY: URAM: FEŐ: BIROSAGABAN: ANNO: 1736.”

Átm.: 18,3 cm
Déványai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 44.

Kat. 125.

126. Hólyagos pohár

Büttösi István (I.) debreceni ötvös munkája, 1741

Ezüst, részben aranyozva, domborított, öntött, vésett díszítéssel. Egyenes szélű, karéjos, erősen domborodó talpú, hosszú, alul forgácsdíszes szárú, öntött céhtagokból álló függődíszes nádusszal, két hólyagsoros, karéjos szájperemű kuppával. A talpon és a kuppán, domború, szalagfonadékos díszítmény. A szájperem alatt vésett felirat: „AZ *ZSADANY* REFORM(AT)A* SZ* EKLEZIA* SZÁ(mára)* CsI(nálta)TOI* SOMLAy GyÖRGY* PRE-di(kátor)sagaban* ez a * pohar anno 1741” Talpperemén beütött „SB” jelzéssel.

M.: 25 cm, tá.: 10,9 cm, szá.: 9 cm
Zsadányi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 41.

127. Hólyagos pohár

Marjalaki Mihály debreceni ötvös

munkája, 1741

Ezüst, részben aranyozva, domborított, vésett, poncolt díszítéssel. Egyenes szélű, domború, majd hat-szögletűvé formált talppal, rövid szárán gyűrűs, gömb alakú nódusz. Kuppája két hólyagsoros, karéjos szélű. A talpon poncolt alapon szalagdiszes, virágos sáv. Szájpereme alatt vésett felirat: „EZ POHAR KÉSZITTETET A: KÖ(RÖS): TARTSAI R(eforma)t(a): Sz(en)t. EKKLESIAHOZ. T(ekinte)TES SZIKSZAI JÁNOS UR(am) PRAEDIKATOR SAGABAN S N(em)Z(e)t(e)S NAGY JÁNOS UR(am) FeÖ BIROSAGABAN AZON Sz(en)t EKKLESIA KÖLCSEGIVEL ANNO 1741” Beütött „MM” jelzéssel.

M.: 21 cm, tá.: 11,5 cm, szá.: 9,2 cm
Köröstarcsai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 41.

Kat. 127.

128. Kenyérosztó tányér

Büttösi István (II.) debreceni ötvös munkája, 1763

Ezüst, részben aranyozott, vésett felirattal. Széles peremű, lapos öblű, peremén felirattal: „ISTENHEZ VALÓ INDULATJOKBOL EZEN TANYERT, CSINALTATTAK A GESZTI REFOR(MA)TA EKLESIA SZÁMÁRA T. N. BOROS JENŐI TISZA LÁSZLÓ Ur ES FELESÉGE T. N. BÁLYOKI HÉGEN SZÉNÁS

REBEKA ASZ. 1763 ESz.ben”

Átm.: 18 cm

Geszi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 44.

129. Kehely

Büttösi István (II.) debreceni ötvös munkája, 1771

Ezüst, aranyozott, öntött, poncolt, vésett díszítéssel. Egyenes peremű, domborodó talpú, öntött, levél-diszes nóduszú, kosaras kuppájú. A talpperemen domborműves, szalagfonadékos, kagylós sáv. A kupakosár hasonló domborműves, leveles, szalagdiszes, a Tisza és a Bályoki Hegen Szénás család címerével. A szájperem alatt vésett felirat: „ISTENhez valo indulatyokbul ezen POHARAT csináltatták a GESZTI Refor: Sz: Ekk: Számára. T: N: Boros Jenei TISZA LÁSZLO Ur es Felesége Bályoki Hegen SZÉNÁS REBEKA 1771” Talpán beütött „SB” jelzéssel.

M.: 27 cm, tá.: 13,6 cm, szá.: 9,8 cm

Geszi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 41–42.

130. Kenyérosztó tányér

1771

Ezüst, részben aranyozva, vésett felirattal. Domború peremes, keskeny szélű, széles öblű. Peremén a felirat: „A. N: SZEGHALMI, R(e)f(or-ma)ta: SZ: EKLÉSIAÉ ANNO 1771” A tányér közepén „LS” mes-terjegy.

Átm.: 22 cm

Szeghalmi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 44.

131. Hólyagos pohár

Debreceni ötvös munkája, 1779

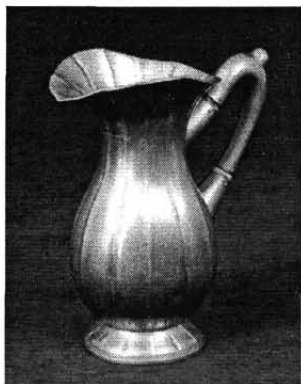
Ezüst, aranyozott, öntött, vésett díszítéssel. Egyenes peremű, domborodó talpú, öntött tagokból álló nóduszú, két hólyagsoros, karéjos szélű kuppával. A talp három hólyagjában vésett felirat: „A. N. Füzes GYARMATI”, „Ekk(ési)a maga költ-ségén”, „készítette A(nn)o 1779”

M.: 25,5 cm, tá.: 12,9 cm, szá.: 9,6 cm
Füzesgyarmati R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 42.

132. Keresztelőkancsó

Koromzay Dániel debreceni ötvös munkája, 1790-es évek
Ezüst, peremes talpon álló, öblösödő testű, nyakánál szűkülő, szája kihajló, füle ívelt, javított, legmagasabb pontján egy kiemelkedő göb.

Kat. 132.

Testén egyenesen felfelé futó bordák.
M.: 21 cm, tá.: 8,5 cm, szá.: 12 cm
Dél-Bihar (H-B. m.)
DM. Ltsz.: III. 66.5.1.

133. Hólyagos pohár

Büttösi István (II.) debreceni ötvös munkája, XVIII. sz. II. fele
Ezüst, részben aranyozva, öntött, vésett, domborított díszítéssel.
Egyenes peremű, erősen domborodó talpú, öntött levéldíszes náduszú, három hólyagsoros, karéjos díszű kuppával. A talpperemén vésett felirat: „A Gyomai Ref: Sz. Ekklesiaje.”
Beütött „SB” jelzéssel.
M.: 26,8 cm, tá.: 12,2 cm, szá.: 10,3 cm
Gyomai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 42.

134. Kenyérosztó tányér

Nádudvary István nagyváradi ötvös munkája, XIX. sz. eleje
Ezüst, széles peremű, lapos öblű,

díszítés nélküli. Peremén kétszer beütött mesterjegy.

Átm.: 20,8 cm
Biharugrai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 45.

135. Kehely

1866
Ezüst, öntött, préselt díszítéssel. Sokszorososan tagolt, karéjos talpú, váza alakú náduszú, kosaras kuppával, levél-, virág- és gyümölcsdíszel. A szájerem alatt vésett felirat: „Emléül Bölöny Sándor az Ugrai Szent egyháznak 25-ik December

Kat. 135.

1866.” Talpán beütött „DK” jelzéssel.

M.: 24,5 cm, tá.: 11,9 cm, szá.: 10,6 cm
Biharugrai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 43.

VASTÁRGYAK

136. Billog

XIX. sz.
Kovácsoltvas. Négyszögletes, nyélre forrasztott „ÖRE” (Okányi Református Egyház) betűkkel.
45x15 cm
Okányi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 62.

137. Toronydísz

XIX. sz.
Bádoglemez, domborított, cinezett

bádoglemez, újólag átfestve. Álló kakas, rögzítésre szolgáló csővel.
63x56 cm
Szeghalmi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 61.

138. Kenyérvágó kés

XIX. sz
Acélpenge, fa nyéllel.
H.: 38 cm
Sarkadkeresztúri R. E. (B. m.)

RÉZTÁRGYAK

139. Pecsétnyomó

1821
Sárgaréz, öntött, vésett. Ovális nyomólapú, éleszedett kocka és szélesedő hasáb alakú fogóval. Pecsétlapján pálmaág fölött lebegő angyal kezében könyvet (Bibliát) tart. A pecsételőn körbefutó felirat: „KÖTTE. GYANYI. REF. SZ. EKLESIA. PETSETIE. 1821.”
M.: 5,3 cm, átm.: 2,7 cm
Kötegyáni R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 62.

Kat. 140.

140. Boroskanna

1852
Sárgaréz, bádogg és fa, domborított, beütött díszítéssel. Alacsony, felfelé szűkülő testű, kiöntőcsőrös, rövid fülű edény, makk alakú, fafogóval

ellátott billentős fedéllel. Kiöntőcsőre, fedele, füle és testén három borda sárgarézről készült. Kiöntőcsőre alatt ovális, virágdíszes medalionba beütött: „S.K.R.E. 1852” felirat.

M.: 28,8 cm, tá.: 17,9 cm, szá.: 14 cm
Sarkadkeresztúri R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 52.

141. Toronyvitorla

Laky Károly pesti ötvös munkája, 1858

Rézlemez, aranyozott, vaskeretre szegezve. Bemetszett, fecskefark végű lobogó forma, vas rögzítő gyűrűvel. A lobogóba bevágva „K F *1858”, a vitorla közepén felirat: *Ezen vitorlát és a felettelévő 34 ágból álló csillagot, Isten és embertársai éránti szeretetből Emlékül a Szeghalmi Ref: Keresz: Sz: Egyháznak öreg Kardos Ferencz Ur saját költségén készítette és vastagon tűzbe meg aranyoztatta. 1858 pünkösdi havába Tisz. Tatár János lelkészisége alatt.* Alatta oldalt: Laky. K.

78x48 cm
Szeghalmi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 61.

Kat. 142.

142. Keresztelőtál

1868
Sárgaréz, rátett domborműves felirattal. Ovális, mély öblű, keskeny pereme domború szélű. Ráilleszkedő, domború, gömbös fogójú fedéllel. A fedélen felirat: „Ó.P. 1868.”
Legnagyobb átm.: 35 cm, legkisebb

átm.: 25,3 cm, 13,1 cm
Gyulai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 53.

ÓNTÁRGYAK

143. Kenyérosztó tányér

1630

Ön, vésett díszítéssel. Keskeny peremű, lapos öblű. Peremén felül vésett felirat: „GM RM 1630”, alján koncentrikus körök, és utólag vésett felirat „L. Gyórmé GB”

Átm.: 21,5 cm

Szeghalmi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 51.

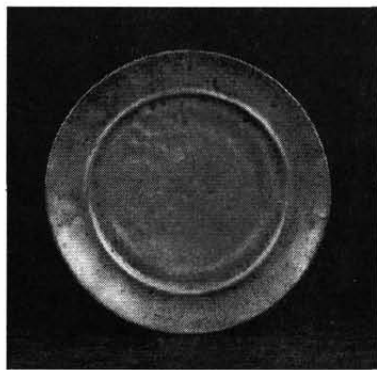
144. Boroskanna

1681

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Hengeres testű, egyenes talpperemű, alul gyűrűvel ellátott hengeres testű, tagolt kiöntőcsővel, „S” alakban hajló fülén rögzített billentővel ellátott fedél. Testén vésett, virágbokros díszítmény. Csőre alatt „1681” évszám, fedelén rozette, alján vésett felirat: „Az Okányi Rf. Sz: Ekk(é-sián)ak ajándékozta a Vésztői Rf. Sz: Ekk(é-si)a 1769. 29 May”

M.: 19,3 cm, tá.: 9,9 cm, szá.: 9,7 cm
Okányi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 45–46.

Kat. 145.

145. Kenyérosztó tányér

Debreceni ötvös munkája, 1703

Ön, vésett felirattal. Domború és széles peremű, lapos öblű. Peremén vésett felirat: „ESZT A TÁNYÉRT CSINÁLTATA DEBREZENBE DOMÁN ISTVÁN AZ MEZŐGÁNI ECLESIA SÁMÁRA ANNY DOMINY 1703” Peremén alul beütött mesterjegy.

Átm.: 25,9 cm

Mezőgyáni R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 51.

146. Boroskanna

1720

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Erősen domború talpú, kétszer három bordával tagolt, hengeres testű, domború, fenyőtoboz fogóval, gyöngy-soros billentővel ellátott fedővel. Szalagfülén elmosódott virágdíszek. Testén koszorúban felirat: „Szeghalmi Ecclesiához valo: 1720: Kis István”

M.: 29,8 cm, tá.: 13,5 cm, szá.: 9 cm
Szeghalmi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 46.

Kat. 146. (részlet)

147. Boroskanna

1721

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Domború talpú, hengeres testű, szalagfülű fogóval és billentős fedővel. Alján karcolt felirat: „Kis Miklós vette a Sarkadi Eccl: Szám. maga költségével 1721” Fülén két elmosódott jegy.

M.: 24,5 cm, tá.: 15,3 cm, szá.:

11,4 cm
Sarkadi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 46.

148. Boroskanna

1723

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Erősen domború talpú, felfelé kissé szűkülő, kettős gyűrűvel díszített testű, kiöntőcsőrös, szalagfüles, billentős fedelű. Testén körben tulipános, szegfűs, gyöngyvirágos dísz. Alján vésett felirat: „N: s N: Szűcs András Ur: Istenes Szándékából az : Sarkadi Eccles: csináltatta ez Kannát 1723.”

M.: 32,3 cm, tá.: 16,8 cm, szá.: 11 cm
Sarkadi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 47.

Kat. 148. (részlet)

149. Boroskanna

1728

Ön, széles talpú, erősen szűkülő testű, szájánál kissé összenyomott, szalagfüles, billentős fedelű. Aljában Boden rosette. Testén vésett felirat: „A K. Tarcsai Sz: Ecclesiának maga részére tulajdon kölcsége szereztet sz. edény A. 1728”

M.: 23,2 cm, tá.: 12 cm, szá.: 8,3 cm
Köröstarcsai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 47.

150. Boroskanna

1745

Ön, öntött, vésett díszítéssel.

Három lábon álló, enyhén felfelé szűkülő, kiöntőcsőrös, szalagfüles, fedele csavarkúpos fogóval, gömb billentővel ellátva. Testén olasz korszoruban, vésett felirat: „A Sz. Keres Sadani Reformáta Sz. Ecclesia kitesite a. 1745 die ima 7bris”

M.: 49 cm, tá.: 19,5 cm, szá.: 15,3 cm
Zsadányi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 48.

151. Kenyérosztó tál

1746

Ön, vésett díszítéssel. Domború szélű, keskeny peremű, lapos öblű. Peremén vésett felirat: „SZ.G. P.S. 1746, A FÜ. GY. SZ. EK. 1750.” Alján szív alakú mesterjegy.

Átm.: 21,8 cm
Füzesgyarmati R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 51.

Kat. 152.

152. Boroskanna

Kassai ötvös munkája, 1747

Ön, öntött, vésett díszítéssel. Domború talpú, kettős gyűrűvel ellátott, hengeres testű, kiöntőcsőrös, szalagfüles, csavarkúpos fogójú, gyöngysordíszes, billentős fedéllel. Testének közepén virágminta. Szájpereme alatt vésett felirat: „A Szekhalmi R: Sz: Eklésiáé ez a Kanna A(nn)o 1747.” Város- és „ILR” mesterjegy

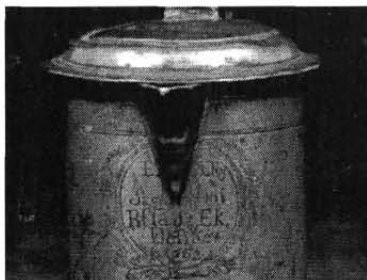
M.: 39,3 cm, tá.: 18,4 cm, szá.: 13,3 cm
Szeghalmi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 48.

153. Kenyérosztó tál

Kassai ötvös munkája, 1756
Ön, vésett díszítéssel. Karéjos szélű,
keskeny peremű, egyenes aljú,
virágdíszekkel. Vésett felirata: „A
SZEKHALMI Ref. Sz. EKLESIAE
ANNO 1756” Alján „ILR” mesterjegy.
Átm.: 27,7 cm
Szeghalmi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 51–52.

154. Kenyérosztó tál

Nagyszebeni ötvös munkája (?),
1761
Ön, beütött felirattal. Domború
szélű, széles peremű, viszonylag
mély öblű. pereme szélén felirat: „A
NEMES DÉVA VÁNYAI RE-
FORMÁTA SZENT EKKLÉSIA
SZÁMÁRA VETETETT. 1761.”
Alján karcolt évszámok: „1761,
1834” Beütött mesterjeggyel.
Átm.: 31 cm
Dévaványai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 52.

Kat. 155. (részlet)

155. Boroskanna

Kassai ötvös munkája, 1763
Ön, öntött, vésett díszítéssel.
Domború talpú, hengeres testű, sza-
lagfűlű, kis, utólag ráforrasztott
kiöntőcső, gömbös billentőjű
fedéllel. A kiöntőcső alatt, ko-
szorúban felirat: „EZ EDÉNY
Szekhalmi R(e)f(orma)ta Sz. Ekk-

lésiáé *1763*” Fedelén belül beütött
rózsajegyek „ILR” betűkkel.

M.: 21,2 cm, tá.: 13,6 cm, szá.: 10,5 cm
Szeghalmi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 48.

156. Boroskancsó

1767
Ön, vésett díszítésű. Peremes talpú,
összeszűkülő, majd kiöblösödő,
széles nyakú, szalagfüllel, billentője
letört. Testén vésett felirat: „A Do-
bozi Eklesia Költségén 1767”
M.: 22,2 cm, tá.: 11,5 cm, szá.: 10 cm
Dobozi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 48.

157. Boroskanna

1771
Ön, öntött és vésett díszítéssel.
Domború talpú, enyhén szűkülő,
gyűrűkkel tagolt testű, kiöntő-
csöves, szalagfüles, fedele egyre
kisebbedő korongokból álló fogó-
val, sima billentővel, teste közepén
vésett virágok között mellső lábával
zászlót tartó ló. Szájpereme alatt
felirat: „a Szeghalmi Ref. szent.
eklésiáé. 1771”
M.: 35 cm, tá.: 15 cm, szá.: 11,4 cm
Szeghalmi R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 49.

Kat. 157.

158. Boroskanna

Fazekas János debreceni ötvös
munkája, 1775

Őn, öntött díszítéssel. Domború talpú, hengeres, gyűrűkkel tagolt testű, domború, fenyőroboz alakú fogóval és rovátkolt billentővel. Derekán bekarcolt felirat: „DOBOZI SZ: EKL. Részire Tabajdi János Vette ANNO 1775.” Aljában mesterjegy.

M.: 28 cm, tá.: 14,2 cm, szá.: 9,2 cm
Dobozi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 49.

159. Kehely

XVIII. sz.

Őn, díszítés nélkül. Kissé domborodó talpú, gyűrűs, gömb alakú nádusszal, virágkehely kuppával.

M.: 15,4 cm, tá.: 8,6 cm, szá.: 9,9 cm
Dobozi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 50.

160. Kenyérosztó tányér

Nagyszebeni ötvös munkája (?), XVIII. sz.

Őn, díszítés nélkül. Domború szélű, keskeny peremű, lapos öblű. Alján beütött mesterjegy.

Átm.: 19,8 cm

Sarkadkeresztúri R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 52.

161. Boroskanna

Verdes Simon debreceni ötvös munkája, 1803

Őn, három, korongos lábon álló, felfelé enyhén szűkülő, testű, szalagfüles, kiöntőcsőrös, billentős fogóval ellátott fedelű. Testén vésett felirat: „ÖREG SZÁSZ ANDRÁS, ÉS HITVESE SZABÓ ERSÉBET AZ ISTEN DITSÓSÉGÉRE A GYULAI RE: SZ: EKKLÉSIA SZÁMÁRA KÉSZÍTETTETTEK A. 1803” Aljában belül beütött mesterjegyek.

M.: 50 cm, tá.: 22,5 cm, szá.: 14, 8 cm
Gyulai R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 49.

162. Boroskanna

Verdes Simon debreceni ötvös munkája, 1803

Őn, öntött, vésett díszítéssel. Felfelé enyhén szűkülő, kiöntőcsőrös, szalagfüles, tagolt fogójú, billentős fedelű, a kiöntőcsőr alatt vésett leveles indadisz. Felirata a kiöntőcsőr két oldalán: „CZEGENYI JÓSEF ÉS HITVESE DÉSI SÁRA AZ ISTEN DITSÓSÉGÉRE A GYULAI RE: SZ: EKKLÉSIA SZÁMÁRA KÉSZÍTETTETTEK AN(N)O 1803” Fenekén belül beütött jegyek.

M: 27,2 cm, tá.: 13,9 cm, szá.: 10,3 cm
Gyulai R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 49–50.

163. Kehely

1806

Őn, vésett díszítéssel. Domború talpú, vastag szárú, gyűrűs náduszu, felfelé enyhén szélesedő kuppával. A száperem alatt felirat: „S. KERESZTURI: EKLÉSIAÉ: ANNO: 1806.”

M.: 25 cm, tá.: 11,8 cm, szá.: 8,3 cm
Sarkadkeresztúri R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 51.

164. Boroskanna

Nagyszebeni ötvös munkája (?), 1857

Őn, vésett díszítéssel. Széles aljú, felfelé öblösödő, széles szájú, lefedett kiöntőcsőrös, két domború füllel, leemelhető fedele lapított gömbfogójú. Fedelén körbefutó vésett felirat: „A VÉSZTŐI CSIZMADIJA CHÉ KÉSZITTETTE SZEPTEMBER 27 1857 ESZTEN-DÓBENN” Belül az alján három beütött mesterjegy.

M.: 51 cm, tá.: 23,3 cm, szá.: 22,1 cm
Vésztői R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 50.

165. Boroskanna

1902

Őn, öntött, vésett díszítéssel. Három lapított gömb lábon álló, széles talpú, erősen szűkülő oldalú, karcsú, kiöntőcsőrös, kettős tagolású füllel, fogós, billentős tetővel. Testén öntött virág- és

kagylódíszítés, valamint vésett felirattal: „*Aki fő, olyan legyen, mint aki szolgál. Luk. XXII. 26.*”, alján: „*A gyantái ev.ref. hiveknek Tisza István 1902.*” Alján jelzéssel.

M.: 37,2 cm, tá.: 18,3 cm, szá.: 10 cm
Mezőgyáni R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 50.

FATÁRGYAK

166. Mózes szék

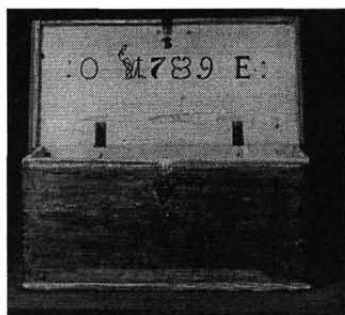
1781

Fa, faragott, festett. Három fekvő gerendalábon nyugvó, négyülése, kékre festett, barokkosan ívelt, faragott háttámlával, festett piros és kék rocailleos kiképzésű lombdísszel és ugyancsak barokkosan tört volutás oromzattal, volutás oldalprofilal. Baldachinját két csavart oszlop tartja. A szeghalmi templomból származik. Tetején, a belső oldalon, festett felirat: „*T. T. Kabai Tóth Sámuel Uram prédikátorságában készült: 1781k eszt. 3. Nov.*”

M.: 250 cm, szél.: 211 cm, legnagyobb mélység: 68 cm

MMM. Ltsz.: 95.4.2.

Irod.: GYK. 58.

Kat. 167.

167. Egyházláda

1789

Barnára festett fa. Négyszögletes, felnyitható tetejű, oldalában ládafia nyomaival, felnyitható egyenes

tetővel, téglalap alakú lábakkal. Külseje festett, kulcspajzsa háromszög alakú. Fedelének belsején feketével festett: „*O 1789* E*”

77,5x38,7x42 cm

Okányi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 59.

168. Énekmutató tábla

1796

Festett, faragott, gyalult fa, tetején és alján barokkos záródással. Három számtartó profil léccel, hátán rögzítésre szolgáló kovácsoltvas fülek. Hátán bevészt felirat: „*1796 M:GY.*”

41,3x37,7 cm

Mezőgyáni R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 58–59.

169. Epitáfium

1799

Fa, gyalult, vésett felirattal. Felállított téglalap alakú, felül csúcsos záródással, sérült. Felirata: „*(Itt) nyugszik tiszteletes tudós (Szi)járto János úr a zsadá(n)yi reformáta Szent Ekklesia(n)ak hat esztendőig volt hú(sé)ges lelki pásztora. Kimult e vi(l)ágból életének 53dik, Prédiká(to)rságának 21dik Esztendejében. Életbenn maradt kedves Feleségének Ns: Törös Katalin Aszszonynak és öt árváinak Szomorúságokra: 22 oktoberis 1799esztendőben*”

70,6x40 cm

Zsadányi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 59.

170. Keresztelő medence

XIX. sz. I. fele

Fa, faragott, festett. Tagolt talapzaton álló, felfelé szélesedő négyzetes oszlop, zöldre festett levélsoros lábazattal és oszlopfővel. A félgömb alakú medence domború, levélsoros, leemelhető fedelén füzérek és fehér, zöld váltakozó színezésű levélsor, feketére festett fogóval. Belseje horganyzott lemezzel fedett.

M.: 125 cm, tá.: 27 cm, szá.: 51 cm
Gyomai R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 59.

171. Kenyérszeletelő deszka

XIX. sz.
Gyalult, faragott fa, festés nyomaival. Ovális alakú, végén karéjos faragással, átfúrt.
45,3x33,5 cm
Kötegyáni R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 57.

172. A sarkadi református templom makettje

Csizmadia András sarkadi asztalos munkája, 1975
Fa, bádoglemez, festett.
M.: 94 cm, 63x46,5 cm
Sarkadi R. E. (B. m.)
GYK. 64.

Kat. 172.

TEXTÍLIÁK

---

173. Úrasztali terítő

XVII. sz.
Gyolcs, fémszállal és színes selyemfonallal hímézve. Hosszúka, két végén három-három aszimmetrikus virágos ág fogazott levéllel, közöttük hat sorban fehérrel hímzett zegzug minta. Török munka.
146x51 cm
Geszt R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 57.

174. Úrasztali patyolatkendő

XVIII. sz.
Patyolat, arany és ezüst skófiúmmal. Négyzetes alakú, négy sarkában és szélein váltakozva két és három virágú díszítmény, szélein aranyfonalas szegéllyel.
77x73 cm
Kötegyáni R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 57.

175. Úrasztali patyolatkendő

XVIII. sz.
Patyolat, aranyfonallal, skófiúmmal. Négyzetes alakú, négy sarkában és szélein váltakozva öt és egy virágú díszítmény, szélén aranyfonalból vert csipke.
92x87 cm
Kötegyáni R. E. (B. m.)
Irod.: GYK. 57.

176. Úrasztali patyolatkendő

XVIII. sz. közepe
Patyolat, skófiúmos hímzéssel, vert csipkével szegélyezve. Négyzetes alakú, négy sarkán négy virágú, négy oldalán két virágú díszítmény.
92x84,5 cm
Bakonszeg (H-B. m.)
DM. Ltsz.: III. 19/1920.

177. Úrasztali patyolatkendő

XVIII. sz. II. fele
Patyolat, arany skófiú hímzéssel. Négyzetes alakú, négy sarkában és mind a négy oldal közepén három és egy virágú díszítmény, díszítetlen szegéssel.
92x95 cm
Váncsod (H-B. m.)
DM. Ltsz.: III. 29/1912.

178. Énekkari zászló

Gyula, 1925
Ripszelyem, színes hímzéssel, fémszálal bojtjal és rojtokkal. Fekvő téglalap alakú, szélein váltakozó piros-zöld háromszögek, közepén tölgyfakoszorúban kehely, biblia, szőlőfürtök és búzakalászkok „HI-

TÉRT. HAZÁÉRT. ÁLDOZUNK!" felirattal. Hátoldalának szélén kék háromszög-szegély, közepén babérkoszorúban hárfa és „**A. GYULAI. REFORMÁTUS. ÉNEKKAR**” 1925” felirat.

119x81 cm

Gyulai R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 61.

Kat. 178.

179. Énekkari zászló

Gyoma, 1938

Domborúmintás ripszelyemre hímzett, aranyrojtokkal és bojtokkal. Fekvő téglalap alakú babér és tölgykoszorús magyar címerrel. Hátoldalának közepén hárfa, körülötte felirat: „**GYOMAI REFORMÁTUS ÉNEKKAR 1938**”

146x102 cm

Gyomai R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 61.

180. Úrasztali terítő

Kállay Jánosné munkája, 1948

Kender és pamut, két részből összevarrott, szélén piros, szedetttes csíkkal, aszúrozással és rojtokkal. Piros fonállal hímzett szövege: „*Aki eszi az Én testemet és issza az én véretem, örök élete vagy on annak és én feltámasztom azt amaz utolsó napon. (Ján. ev. VI:54.)*” és „*Kállay Jánosné Horváth Terézia*”

238x131 cm

Szeghalmi R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 57.

KÉZIRATOK, KÖNYVEK

181. A gyomai egyház vegyes

anyakönyve

Gyoma, 1741–1773, 1826–1867

Kemény táblába kötött, papír, kézírás. „*A gyomai helv. hitv. Egyház Keresztelési Esketési s Halottas Anyakönyve 1741–1773. I. Kötet.*”, a könyv hátsó oldalától „*A Gyomai Reformata Ekklesiában Confirmáltak gyermekeknek Neveik: D.S. prédikátorságában 1826k Esztendőben*”

238 oldal, 33x12 cm

Gyomai R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 62–63.

182. Gacsári István: A füzesgyarmati református egyház krónikája

Füzesgyarmat, 1838

Kemény táblába kötött, papír, kézírás. „*A FÜZES GYARMATI Helvétziai Hitvallású SZENT EKKLÉSIÁNAK KRÓNIKÁJA ... leírott GACSÁRI ISTVÁN, Hazafi Predikátor. 1838.*”

109 írott oldal, 39,5x26,5 cm

Füzesgyarmati R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 63.

183. Az első gyulai református

templom rajza

Gyula, 1869, 1944 előtt

(Mogyoróssy János 1869-ben készített eredeti rajzáról – mely a II. világháborúban elpusztult – másolta 1944 előtt Gyulai János) Beüvegezett képkeretben, papíron színezett rajz.

31x26 cm

Gyulai R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 64.

184. Rodolphus Gualtherus Tigurinus:

Homiliák Pál apostolnak a korinthusiakhoz írott első leveléhez (In priorem D. Pauli ad corinthios epistolam homiliae)

Tigurum (Zürich), 1572

Bőrrel bevont fatábla kötésű, hátsó

tábláján középkori kódex maradványával, papír, nyomtatott. Elején és végén több possessori bejegyzéssel, valamint a dévaványai egyház pecsétjével.

XVIII+272+XIII+144 folio,
34,5x22,5 cm

Dévaványai R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 63–64.

185. Énekeskönyv

Debrecen, 1820

Bőrrel bevont keménypapír kötésű, papír, nyomtatott, rongált. „KÖZÖNSÉGES ISTENI TISZTELETRE RENDELTEGETT ÉNEKES KÖNYV”

524 oldal, 22,6x18 cm

Füzesgyarmati R. E. (B. m.)

Irod.: GYK. 64.

ROMÁN ORTODOX EGYHÁZ

EZÜSTTÁRGYAK

186. Kehely

Ioan Aurarul temesvári ötvös munkája, 1742

Ezüst, aranyozott, kuppáján négy kerub és stilizált akantuszlevél díszítmény, nyolc karéjos talpán trébelt, cizellált növényi motívumok.

23x12 cm

Magyarcsanádi R. O. P. (Cs. m.)

MRO. Ltsz.: 91.4.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 43–44.

187. Kehely

XIX. sz. eleje

Ezüst, aranyozott. Ivócsészéje harang alakú, alsó részén akantuszlevél mintázatú ezüst applikált díszítéssel. Nódusza és talpa trébelt virág motívumokkal díszített.

34x17,5 cm

Gyula-Kisrománvárosi R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 93.8.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 46.

188. Kehely

XIX. sz. eleje

Ezüst, réz, aranyozott. Harang alakú ivócsészéje részben aranyozott, alján applikált ezüst díszítménnyel. Nóduszan és talpán trébelt, aranyozott, stilizált motívumok.

24x14 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.6.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 45.

Kat. 188.

189. Kereszt

XIX. sz. I. fele

Ezüst, aranyozott, fa, üveg. Belsejében az üveg alatt Krisztus születésének és keresztre feszítésének történetét ábrázoló kisméretű athoszi fafaragványok. Ovális talpa trébelt növényi ornamentikával díszített. Nódusza henger alakú fémöntvény, körben cizellált, stilizált koszorú díszítéssel.

23x9 cm

Gyula-Kisrománvárosi R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.8.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 35–37.

RÉZTÁRGYAK

190. Kereszt

XVIII. sz. II. fele

Réz, ezüstözött, mindkét oldalán a keresztre feszítés jelenetével. A kereszt négy ágát stilizált koszorú

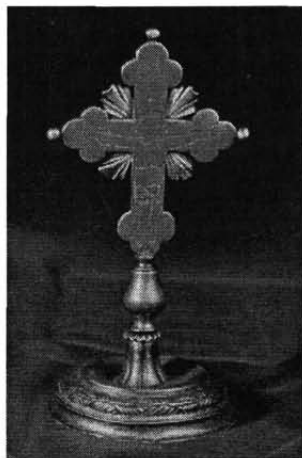
fogja közre, körte alakú nádusza díszítetlen, talpán körben trébelt, stilizált ornamentika.

26x9,3 cm

Zsákai R. O. P. (Hajdú-Bihar m.)

MRO. Ltsz.: 91.16.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 40.

Kat. 190.

191. Tömjéntartó

XIX. sz. I. fele

Réz, ezüstözött. Kagyló alakú felső része és kerek talpa trébelt motívumsorral díszített. Felnyitható fedelén vésett növényi ornamentika.

12,5x15 cm

Békéscsabai R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.25.1.

192. Tömjénező

XIX. sz. II. fele

Réz, felső része áttört díszítésű, harang alakú alsó részén három applikált kerub. A fogantyút a tűztérrel összekötő láncok apró rézgömbökből állnak.

24,5x39 cm

Mezőpeterdi R. O. P. (H-B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.20.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 47-48.

193. Tömjénező

XIX. sz. II. fele

Réz, torony formájú felső része tré-

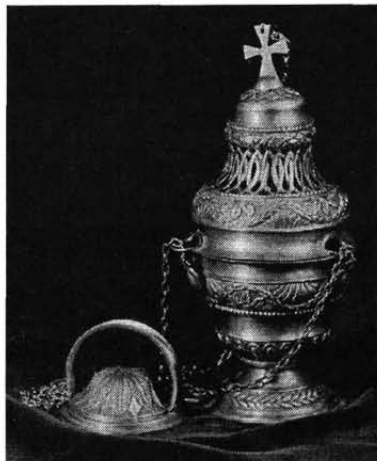
belt és perforált növényi ornamentikájú, tetején kereszttel. Tűztere és fogantyúja trébelt, cizellált növényi- és virág motívumokkal díszített.

27x39 cm

Csorvási R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.17.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 49.

Kat. 193.

194. Tányér

XIX. sz.

Réz, peremén körben vésett virág-motívum sorral.

Átm.: 33,2 cm

Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 92.1.1.

195. Ötkenyértartó

XX. sz. eleje

Réz, ezüstözött. A tálcat indával összefonódó négy liliom díszíti. A tálcan lévő diszkoszon, a háromágú gyertyatartó talpán és a három kupán vésett növényi motívumok. A kupák fedelén kereszt található, a nádusz és a tizenkét karjús talp vésett, stilizált díszítésű.

39,5x27 cm

Pusztaszentlakai R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.9.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 50-51.

Kat. 195.

196. Ötkenyértartó

XX. sz. eleje

Réz, tálcajának pereme, a középbe helyezett diszkosz és a három kupa áttört, stilizált virágmotívumokkal díszített. Szára trébelt, kerek talpa díszítetlen.

32x25 cm

Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.71.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 50-51.

197. Mécses

XX. sz. eleje

Réz, ezüstözött, trébelt, cizellált díszítéssel.

15x12 cm

Battonyai R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.24.1.

ÜVEGTÁRGYAK

198. Konstantin és Elena

Füzesmikola, XIX. sz. I. fele

Üvegikon. Közepén az aranylemezeken kialakított latin kereszt, balra az anyacsászárné, jobbra Konstantin császár alakja. Felső sarkaiban a Nap és a Hold népies ábrázolása.

34x28,3 cm

Mezőpeterdi R. O. P. (H-B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.88.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 76.

199. Szent Miklós

Füzesmikola, XIX. sz. I. fele

Üvegikon. Szent Miklós myrai püspököt ábrázolja baljában a pásztorbottal, jobb kezével áldást osztva. Püspöksüvegét aranynimbusz övezi. Palástján a püspöki méltóság jelképét, az epitrachéliót viseli.

46x36,5 cm

Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 93.28.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 77.

Kat. 199. (részlet)

FATÁRGYAK

200. Miskekenyér-jelző

1792

Fa, felfelé keskenyedő hasáb alakú. A pistornic talpán, a négy mezőben vésett IC XC NI KA betűk jelentése: Jézus Krisztus legyőzte a halált. Oldalán AN(N)O 1792 vésett felirat.

10x3,2 cm

Pocsaj (H-B. m.)

EFM. NGY. Ltsz.: 88.16.1.

201. **Kereszt**
 XIX. sz. közepe
 Fa, festett, négyzet alakú talppal.
 Mindkét oldalán színes festéssel a keresztre feszítés jelenete.
 18,5x11,5 cm
 Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P.
 (B. m.)
 MRO. Ltsz.: 95.38.1.
202. **Kereszt**
 XIX. sz. vége
 Fa, aranyozott, egyik oldalán vésett díszítéssel a keresztre feszítés jelenete, másik oldalán az Istenanya és a Szentlélek ábrázolása.
 20x15 cm
 Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P.
 (B. m.)
 MRO. Ltsz.: 91.55.1.
 Irod.: CSOBAL-MARTIN 39.
203. **Misekenyér-jelző**
 XX. sz. I. fele
 Fa, négyzet alapú talppal, melybe négy mezőben az IC XC NI KA vésett betűk.
 8,5x3 cm
 Pocsaj (H-B. m.)
 EFM. NGY. Ltsz.: 88.8.1.

TEXTÍLIÁK

204. **Templomi lobogó**
 XVIII. sz. vége
 Restaurált, új bordó vászonból készült templomi lobogó kétoldalas olaj, vászon lobogó-ikonnal. Egyik oldalán a keresztre feszítés, a másikon a sírba tétel jelenetével.
 82x145 cm (lobogó-ikon: 60x52 cm)
 Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P.
 (B. m.)
 MRO. Ltsz.: 93.14.1.
 Irod.: CSOBAL-MARTIN 95-96.
205. **Templomi lobogó**
 XVIII. sz. vége
 Restaurált, új sötétkék vászonból készült templomi lobogó kétoldalas olaj, vászon lobogó-ikonnal. Egyik oldalán az Istenanya a gyermek
- Jézussal, a másikon a Szentháromság.
 82x145 cm (lobogó-ikon: 60x52 cm)
 Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P.
 (B. m.)
 MRO. Ltsz.: 93.15.1.
 Irod.: CSOBAL-MARTIN 97.

Kat. 205. (részlet)

206. **Felon**
 XIX. sz. II. fele
 Bordó alapon aranyszínű fémszállal átszőtt szövetből készült palást. Hátát összefonódó liliomokból kialakított, fémszállal, lapos öltéssel kivarrt görög kereszt díszíti.
 126x158 cm
 Budapesti R. O. P.
 MRO. Ltsz.: 93.16.1.
 Irod.: CSOBAL-MARTIN 92-94.
207. **Patrafir**
 XIX. sz. II. fele
 Bordó alapon aranyszínű fémszállal átszőtt szövetből. Liliomokból és flitterekből kialakított, fémszállal, lapos öltéssel kivarrt hat görög kereszt díszíti.
 27x139 cm
 Budapesti R. O. P.
 MRO. Ltsz.: 93.16.2.
 Irod.: CSOBAL-MARTIN 92.
208. **Felon**
 XIX. sz. vége
 Fémszállal átszőtt sárga szövetből

készült palást. Hátán növényi ornamensekből képzett, aranyszínű fémszállal varrt, egyenlő szárú kereszt alakú motívum. Közepén színes hímzéssel a feltámadás jelene.

171x120 cm

Budapesti R. O. P.

MRO. Ltsz.: 93.24.1.

209. **Patrafir**

XIX. sz. vége

Fémszállal átszőtt sárga szövetből, alján fémszálas rojtokkal díszített.

135x27cm

Budapesti R. O. P.

MRO. Ltsz.: 93.24.2.

210. **Tetrapod-terítő**

1893

Bordó bársonyból, aranyszínű fémszállal, gyöngyökkel, flitterekkel és fémszálas rojtozással. A „DIMITRIE MARENYTIY SI SOCIA AXENIA PRESYPASIY ANYL 1893” hímzett feliratot inda-, levél- és virág motívumos díszítés fogja közre. Fölötte virág motívumokból kialakított hímzett görög kereszt.

60x260 cm

Magyarcsanádi R. O. P. (Cs. m.)

MRO. Ltsz.: 93.10.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 98–99.

Kat. 210.

EGYÉB ANYAGÚ TÁRGYAK

211. **Misekenyér**

1979

Kenyértésztából készült prescura egyenlő szárú görög kereszt alakúra sütvé, négy ágában a misekenyér-jelző pecsétnyomatával.

21x21 cm

Méhkerék (B. m.)

EFM. NGY. Ltsz.: 79.39.1.

FESTMÉNYEK, NYOMATOK

212. **>tefan @enetchi:**

Az Istenanya születése

1773

Fa, olaj. Az alábbi sorozat festője a macedoromán származású ^atefan Tenepchi. Az egyházi év ünnepeit és a szentek tiszteletét jelző ünnepi ikon középpontjában Szent Anna ágyban fekvő alakja és három női figura, akik közül az egyik karjában tartja a megszületett gyermeket.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.85.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 57.

213. **>tefan @enetchi:**

Angyali üdvözlés

1773

Fa, olaj. Az ünnepi ikon alakjai Szűz Mária, Gábiel Arkangyal és a galamb képében megjelenő Szentlélek.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.74.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 58.

214. **>tefan @enetchi: Jézus születése**

1773

Fa, olaj. Az ünnepi ikon középpontjában Jézus alakja a betlehemi istállóban, körülötte Mária, József és a pásztorok.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.75.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 59.

215. >tefan @enetchi:

Jézus bemutatása a templomban
1773

Fa, olaj. Az ikon bal oldalán az Istenanya a jeruzsálemi templomban, vele szemben Simeon, ölében a gyermek Jézussal.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.82.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 60.

216. >tefan @enetchi:

Jézus körülmetélése
1773

Fa, olaj. Az ikon bal oldalán, egy asztalon a gyermek Jézus fedetlen teste.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.76.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 61.

Kat. 216.

217. >tefan @enetchi:

A 12 éves Jézus a templomban
1773

Fa, olaj. Az ikon jobb oldalán Szűz Mária, József és Jézus a jeruzsálemi templomban.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.81.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 62.

218. >tefan @enetchi:

Jézus megkeresztelkedése
773

Fa, olaj. Középpontjában Krisztus a Jordán vizében, jobbján Keresztelő Szent János, balján egy angyal alakja.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.77.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 63.

219. >tefan @enetchi:

Jézus bevonulása Jeruzsálembe
1773

Fa, olaj. Középpontjában Jézus számarhátan a Jeruzsálemi kapuban.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.78.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 64.

220. >tefan @enetchi:

Jézus mennybemenetele
1773

Fa, olaj. Krisztus dicsfényes alakja az ikon felső részén, sugárkoszorútól övezve látható.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.79.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 65.

221. >tefan @enetchi:

A Szentlélek eljövetele
1773

Fa, olaj. Az ikon az Istenanyát és a 12 apostolt ábrázolja. Fölöttük a Szentlélek galamb képében megjelenő alakja.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.80.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 66.

222. >tefan @enetchi:

Az Istenanya halála
1773

Fa, olaj. Az ikon középpontjában Mária ágyban fekvő alakja, körölte a 12 apostol. Fölöttük jobbra Krisztus és egy térdelő lánygyermek, Mária lelkének szimbolikus megjelenítése.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)
MRO. Ltsz.: 91.83.1.
Irod.: CSOBAL-MARTIN 67.

223. >tefan @enetchi: A három főpap
1773

Fa, olaj. Az ikon középpontjában a három főpap, Grigore, Vasile és Ioan teljes alakos képe. Jobbra lent, fekete színű cirill betűkkel az 1773-as évszám és a festő monogramja (C.T.) olvasható.

23x30 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.84.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 68.

224. >tefan @enetchi:

Az Istenanya megkoronázása

1781

Olaj, vászon. Középpontjában az Istenanya áll a világmindenséget jelképező gömbön, amelyen az Öszövétség kiűzetés a Paradicsomból jelenetének két szimbóluma, a kígyó és az alma látható. Mária jobbján Krisztus, balján az Atyaisten háromszög alakú nimbuszal, fölötte pedig a Szentléleket jelképező galamb.

114x67 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.94.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 80-81.

225. Ismeretlen festő: Epitáfiosz

1827

Olaj, vászon. A Jézus sírba tételét ábrázoló epitáfiosz középpontjában a fájdalmas Istenanya áll. Jézus halott testét Mária Magdolna, Mária Kleofás, Arimateai Nikodémusz és János apostol fogják közre. A festmény négy sarkában a négy evangélista, Máté, Márk, Lukács és János arcképe.

58x64 cm

Mezőpeterdi R. O. P. (H-B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.98.1.

226. Ismeretlen festő: Szent Miklós

XIX. sz. I. fele

Olaj, vászon. Szent Miklós myrai püspököt ábrázolja aranyozott virág motívumos piros palástban, baljában a pásztorbottal, jobb kezével áldást osztva. Püspöksüvegét aranynimbusz övezi.

73x50 cm

Békési R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 91.99.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 86.

227. Antimenzion

1858

Vászonnyomat a Jézus a szent sírban jelenettel. Négy sarkában a négy evangélista alakja. Az antimenzion hátoldalára varrt textiliában szent ereklyeként valamely szent csontmaradványai találhatók.

52,5x46 cm

Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P. (B. m.)

MRO. Ltsz.: 92.6.1.

Irod.: CSOBAL-MARTIN 89., 91.

KÉZIRATOK, KÖNYVEK

---

228. Varlaam prédikációs könyve

14-1, 1643

Fatáblás bőrkötésű, két réz kapoccsal. A Trei Svetiteli kolostor nyomdájában készült. Borítóját palmettás füzér keretezi, közepét az Istenanya a gyermek Jézussal és stilizált növényi motívumok díszítik. Fekete és piros színnel, kétféle méretű cirill betűtípussal, oldallanként 19, illetve 28 sorral nyomtatott.

984 oldal, 29x20 cm

Körösszakali R. O. P. (H-B. m.)

MRO. Ltsz.: 92.142.1.

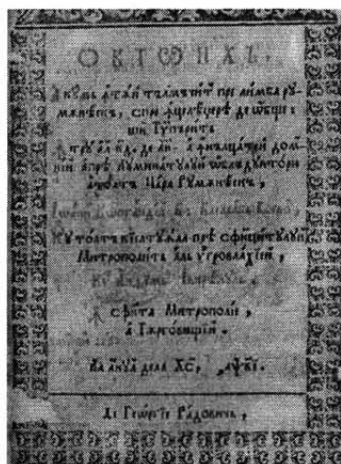
Irod.: CSOBAL-MARTIN 100-102.

229. Énekeskönyv

Tirgoviste, 1712

Fatáblás félbőrkötésben, két hóvirág alakú réz kapoccsal. Grigorie Radovici nyomdász munkája. Címlapja fametszetekkel keretezett, hátlapján Havasalföld címerével.

295 oldal, 20x14 cm
Mezőpeterdi R. O. P. (H-B. m.)
MRO. Ltsz.: 92.136.1.
Irod.: CSOBAL-MARTIN 109-110.

Kat. 229. (részlet)

230. Szertartáskönyv
Tîrgoviște, 1713
Fatáblás bőrkötésű, Grigorie Radovici nyomdász munkája. Cirill betűkkel, fekete és piros színnel, oldalanként 26 sorral nyomtatott. Számos fametszetet tartalmaz.
105 oldal, 20,2x15,3 cm
Sarkadkeresztúri R. O. P. (B. m.)
MRO. Ltsz.: 92.137.1.
Irod.: CSOBAL-MARTIN 105-106.

231. Gyöngyszemek
București, 1746
Fatáblás bőrkötésű, két réz kapoccsal. Fekete cirill betűtípussal, oldalanként 35 sorral nyomtatott.
258 oldal, 29,4x21 cm
Méhkeréki R. O. P. (B. m.)
MRO. Ltsz.: 92.139.1.
Irod.: CSOBAL-MARTIN 103-104.

232. Imádságos könyv
Buzău, 1747
Fatáblás bőrkötésű, két, három szirmú virág alakú réz kapoccsal. Fekete és piros cirill betűkkel, oldalanként 26 sorral nyomtatott.

496 oldal, 18,9x14,5 cm
Csorvási R. O. P. (B. m.)
MRO. Ltsz.: 92.141.1.
Irod.: CSOBAL-MARTIN 107-108.

233. Evangélium
București, 1760
Fatáblás bőrkötésű, két réz kapoccsal. 35 soros, két hasábos oldalai piros és fekete cirill betűkkel nyomtatottak.
185 oldal, 29,8x21 cm
Vekerdi R. O. P. (H-B. m.)
MRO. Ltsz.: 92.132.1.

234. Anyakönyv
Gyula, 1779-1814
Papír, félbőrkötésben. Keresztelési anyakönyv cirill betűs román nyelvű bejegyzésekkel.
471 oldal, 34,5x23,5 cm
Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P. (B. m.)
MRO. Gyulai nagyrománvárosi iratok. Anyakönyvek 1. k.

235. Protocol
Gyula, 1892-1933
Papír. A gyulai görögkeleti dalegylet jegyzőkönyve.
34,3x24 cm
Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P. (B. m.)
MRO. Gyulai nagyrománvárosi iratok. Jegyzőkönyvek.

236. Emléklap
1904
Pergamen, a nagyrománvárosi Szent Miklós katedrális tornyának 1904. évi felújítása emlékére készült, cirill betűs, román nyelvű dokumentum.
44x30cm
Gyula-Nagyrománvárosi R. O. P. (B. m.)
MRO. Ltsz.: 95.37.1.

IZRAELITA EGYHÁZ

FÉMTÁRGYAK

237. Csillár

XX. sz. eleje

Vas, öntött, aranyozott, üveg kiegészítőkkel. Egyenes szárának végén szecessziós virágmotívumokkal díszített mennyezettrózsza helyezkedik el. Szárának középvonalánál öt, csavart láncot utánzó, csuklós tag ágazik szét, amelyek a 12 kart tartó, áttört díszű, kerek tartókerethez csatlakoznak. A karok gyertyatartót utánoznak, J-alakú, áttört, bonyolult növényi ornamentikával díszítettek. Végükön a villanszerelvényeket fehér üveghengerek takarják. A csillár szára közepén széthajló szirmú rózsadíszrel tagolt, alul szecessziós vonalú, áttört díszben végződik. Felülete arany színűre festett. 1945-ig a mezőberényi zsinagógában függött.

H: 152 cm, átm.: 79 cm

Mezőberényi I. Kerületi E. E. (B. m.)

238. Pecsétnyomó

Bienestok Lipót budapesti pecsétkészítő munkája, XX. sz. eleje. Réz, kerek nyomólapú, esztergált, kigömbölyödő fafogóval. Pecsétlapján közepén hatágú Dávid-csillag. A pecsételőn körbefutó felirat: *GYULAI IZRAELITA HITKÖZSÉG PECSÉTJE GYULA*.

H.: 11 cm, átm.: 3,5 cm

Israelita Hitközségi tulajdon a BML-ben.

Kat. 238.

239. Imaszék („Rabbi széke”)

Mezőberény (?) XIX. sz. II. fele. Fenyőfa, faragott díszekkel, utólagos festéssel. Templomi pad, magas háttámlával, oldalt nyíló ajtóval, ferde könyöklővel. A könyöklő alatt lenyitható rekesz, az ülőrész felhajtható. A háttámla és az előoldal önémet stílusú faragványokkal és lécbetétekkel tagolt. A háttámla tornya kagylódíszes, oldala, valamint a könyöklő felső része félkör alakú faragásokkal díszített. A bútor felülete utólagosan sárgásfehér színűre festett. 1945-ig a mezőberényi zsinagógában állt.

M.: 153 cm, 91x71 cm

Mezőberényi I. Kerületi E. E. (B. m.)

KÉZIRATOK, NYOMTATVÁNYOK

240. A gyulai zsidók saját kezű aláírásai

Gyula, 1857

Papír, kézírás.

2+2 oldal, 31x21 cm

BML. V. B. 141.b. 1857/1948.

241. A gyomai izraelita status quo hitközség alapszabálya

Gyoma, 1882

Fűzött, papír, kézirat.

10 oldal, 34x21 cm

BML. IV. 424. 502.

242. A füzesgyarmati autonom orth. izraelita hitközség szabályzata

Füzesgyarmat, 1907

Papír, fűzött, kézirat.

6 oldal, 34x21 cm

BML. IV. 424. 440.

243. A gyulai izraelita templom bővítési rajzai

Gyula, 1910

Kék papír, kézírás. Tervezte: Titz Reinhardt, 6 darab rajz.

39x40, 39x55 cm

BML. XV. 8. 1910/504.

244. Ádler Ignác gyulai rabbi nyilvántartó lapja

Gyula, 1934

Papír, nyomtatvány, kézírás.
2 oldal, 29,5x21 cm
BML. V. B. 174.

**245. A B.-Gyulai Izr. Hitközség
alapszabályai**

Gyula Dobay János Könyvnyom-
dája, 1881
Papír, puha fedelű, fűzött, nyomta-
tott. Németből magyarra fordította:
Brody Samu.
34 oldal, 20x12,5 cm
BML. V. B. 172. Gyula város taná-
csának iratai. 1898/3593.

**246. A b. – csabai Malbisch Arumim
szegény iskolás gyerekeket
segélyező–egylet alapszabályai**
Békéscsaba Corvina Nyomda, 1894
Tűzött, papír, nyomtatott.
8 oldal, 19x12,5 cm
BML. IV. 424. 244.

**247. A „Békési izr.
Betegsegélyező egylet”
alapszabályai**
1894

Ragasztott, papír, nyomtatott.
4 oldal, 34x21 cm
BML. IV. 424. 49.

**248. Az Orosházi Izr.
Nőegylet Alapszabályai**
Orosháza Pless N. könyvnyomdája,
1896
Tűzött, papír, nyomtatott.
10 oldal, 19,5x12 cm
BML. IV. 424. 833.

**249. Az orosházi „Szent–Egylet”
(Chewra Kadisa) alapszabályai**
Gyoma Kner Izidor Könyvnyom-
dája, 1908
Papír, tűzött, nyomtatott.
16 oldal, 20x12,5 cm
BML. IV. 424. 881.

**250. A Békéscsabai Izraelita
Chewra Kadischa alapszabályai**
Békéscsaba, 1910
Papír, fűzött, gépelt, héber kézírással

kiegészítve. Az egylet pecsétjének
lenyomatával.
10 oldal, 34x21 cm
BML. IV. 424. 128.

**251. Révész Fülöp: A békéscsabai
izraelita hitközség multja és jelenje.**
Békéscsaba Tevan Nyomda és
Könyvkiadóvállalat, 1926
Papír, tűzött, nyomtatott, sérült.
28 oldal, 19,5x13 cm
BML. V. B. 82. 1941/3326.

**252. Silberfeld Jakab: Harsonazengés II.
Felolvasások, beszédek, imák.**
Békéscsaba Corvina Nyomda,
[1929.]
Papír, puhatáblás, drótfűzött,
nyomtatott. A szerző saját kezű aján-
lásával *dr. Kovácsics Dezső* főispán-
nak. Az OMIKE békéscsabai fiókjá-
nak kiadványa.
212 oldal, 22,5x15 cm
BML. Könyvtár

LEVELEZŐLAPOK

---

253. A gyulai zsinagóga
Épült 1883, tervezte Scheer Konrád
9x13,5 cm
EFM. Ladics-gyűjtemény

254. Orosházi zsinagóga
Épült 1890, kibővítve 1904
14,5x10 cm
BML. FT.

**255. Békéscsabai neológ hitközség
zsinagógája**
Épült 1893, tervezte Langer Lipót
14x9 cm
BML. LGY. XV. 13.

**256. Gyulai zsinagóga
az 1910. évi átépítés után**
1910, tervezte Titz Reinhardt
9x13,5 cm
BML. FT.

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- ÁCS = Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp. 1986.
 ACSÁDY = Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. MSK. Új folyam XII. Bp. 1896.
 ActaArchHung. = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
 ARDELEAN = Ardelean, Iosif Ioan: Monographia comunii Chitichaz. Arad 1893.
 Átm., átm. = átmérő
 BARCSA = Barcsa János: A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület történelme. I–II. Debrecen 1906.
 Békés = Békés című hetilap 1882–1937.
 BÉNYEI = Bényei Krisztina: Adalék Békés megye zsinagógái és zsidó hitközségeinek történetéhez. 1997. Szakdolgozat. Kézirat.
 BERÉNYI 1990 = Berényi, Mária: Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria (1785–1918), Căruile Dunărea. Bp. 1990.
 BERÉNYI 1994 = Berényi, Mária: >colile populare române din Ungaria. In.: Simpozion, Publicație a Comunității Cercetătorilor și Creatorilor Români din Ungaria. Giula 1994. 22–33.
 BERÉNYI 1995 = Berényi Mária: Istoria Fundației Gojdu. A Gozsdu Alapítvány története (1870–1952). Bp. 1995.
 BERÉNYI 1996 = Berényi Mária: Román ortodox egyház a két világháború közötti Magyarországon. In.: Annales. Gyula 1996. 7–49.
 BKRT. = Békéscsaba és környéke régészeti topográfiája. I–II. Szerk.: Jankovich B. Dénes. Bp. 1998.
 BLAZOVICH = Blazovich László: A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban. Szerk.: Blazovich László. Dél-Alföldi Évszázadok 9. Szeged 1996.
 B. m. = Békés megye
 BML. = Békés Megyei Levéltár (Gyula)
 BML. LGY. = BML. Levelezőlapok gy.
 BML. IV. A. 1. = Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1715–1848.
 BML. IV. 424 = Békés vármegyei egyesületi alapszabályok 1870–1944.
 BML. IV. 426 = Békés vármegye felekezeti anyakönyvi lapjai 1827–1895.
 BML. V. B. 82. = Békéscsaba város polgármesterének iratai 1828–1944.
 BML. V. B. 172. = Gyula város tanácsának iratai 1872–1928.
 BML. XV. 8. = Gyula város Mérnöki Hivatala tervrajzainak gyűjteménye 1897–1959.
 BONYHAI = Bonyhai Mihály: Mezőberény monográfiája. Mezőberény 1943.
 BRODY = Brody Samu: Emlékezések. Gyula 1903.
 BUCSAY = Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon. Bp. 1985.
 BUNYITAY = Bunyitay Vince: A váradi püspökség története I–III. Nagyvárad 1883.
 Csanád = Csanád Egyházmegye Jubileumi Évkönyve. Szeged 1980.
 Csanádi 1961 = A Csanádi Egyházmegye papságának névtára. Szeged 1961.
 Cs. m. = Csongrád megye
 CSOBAI = Csobai, Elena: Istoricul românilor din Ungaria de azi. Giula 1996.
 CSOBAI–MARTIN = Csobai Elena–Martin Emilia: Vestigiile Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria. A Magyarországi Román Ortodox Egyház kincsei. Gyula 1999.
 CSOMOR = Csomor János: Körös-Nagyharsány Krónikája. Bibliotheca Bekesiensis 19. Békéscsaba 1980.
 DM. = Déri Múzeum (Debrecen)
 EFM. = Erkel Ferenc Múzeum (Gyula)
 EFM. NGY. = Erkel Ferenc Múzeum Néprajzi Gyűjtemény (Gyula)
 DURKÓ = Durkó Antal: Békés nagyközség története. Békés 1939.

ERDEI = Erdei Aranka: Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban. Gyula 1986.

FÉNYES 1837 = Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben. Pest 1837.

FT. = Fotótár

GAJDÁCS = Gajdács Pál: Tót-Komlós története. Gyoma 1896.

GERGELY = Gergely Jenő: Felekezetek és egyházak. Az 1894–95. évi egyházpolitikai törvények hatása. In.: História. XVIII. évf. 1996. 5–6. sz. 19–22.

GKR. = Gergely Jenő–Kardos József–Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon – Szent Istvántól napjainkig. Bp. 1997.

GONDA = Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Bp. 1992.

gy. = gyűjtemény

GYK. = Áldás, békesség. Emlékek Gyula és környéke reformátusságának életéből. Gyulai Katalógusok 1. Szerk.: Havassy Péter. Gyula 1995.

GYÖRFFY = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963.

H., h. = hosszúság

HAAN = Haan Lajos: Békés Csaba mezővárosa hajdanáról 's mostani állapotjáról. Pest 1866.

HÁZI = Házi Albert: Adatok a régi sárréti világból. Sárréti Írások 3. Szerk.: Miklya Jenő. Szeghalom 1988. 131–199.

H-B. m. = Hajdú-Bihar megye

HENSZLMANN = Henszlmann Imre: A szatmári püspöki megyék középkori építészeti régiségei. Archeológiai Közlemények 4. 1869. 129–145.

HO@OPAN = Hoşopan, Alexandru: Micherechi–Cîteva aspecte istorice. In.: Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria 11. Gyula 1998.

IMPLÓM = Implom József összegyűjtött kisebb írásai és életművének bibliográfiája. Összeállította és a kísérő tanulmányt írta: Draskovich József. Gyulai Füzetek 2. Gyula 1991.

JUHÁSZ = Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története. Makó 1930.

JUHÁSZ 1984 = Juhász Irén: Vésztő. Mágori domb. Természetvédelmi terület. Tájak korok múzeumok 172. Bp. 1984.

KARÁCSONYI 1896 = Karácsonyi János: Békésvármegye története I–III. Gyula 1896.

KÄFER–KÖTELES = A művelődés évszázadai Békéscsabán. Szerk.: Käfer István–Köteles Lajos. Békéscsaba 1998.

KERESKÉNYINÉ = Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből. Gyulai Füzetek 1. Összeállította, bevezette, jegyzetelte: Kereskényiné Cseh Edit. Gyula 1990.

KISS = Kiss Bálint: A Helvécziai Vallástételt követő Békés-Bánáti Egyházi Vidék Vallási, Polgári, Tudomány és Földleírás történeteinek emléke. I–IV. (Kézirat) Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. I. 27. 43. doboz.

KÖHN = Köhn Dávid: Hatvan év múltán. Visszaemlékezések. Gyula 1936.

KÓSA = Kósa László: A gyulai református egyház története. Gyulai Füzetek 7. Gyula 1994.

KOSZORÚS = Koszorús Oszkár: Az orosházi evangélikus egyház gyűjteményeiről. Békési Élet 1985/4.

KOVÁCS = Magyar református templomok I–II. Szerk.: Kovács J. István. Bp. 1942.

LOVAG = Zsuzsanna, Lovag: Bronzene Pektoralkreuze aus der Arpadenzeit. ActaArchHung. 32. 1980. 363–372.

Ltsz.: = leltári szám

M., m. = magasság

MAKKAI = Makkai Sándor: A Tiszántúli Református Egyházkerület jövője. Debrecen 1942.

MALINA> = Malina<, Marin: Contribuții privind situația preoților ortodocși și a satelor din Bihor la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Oradea 1977.

MART. 1885 = Magyarországi Rendeletek Tára. 1885. I–II. Bp. 1885., 1888. I–III. Bp. 1888.

MFME–StudArch. = Móra Ferenc Múzeum–Studia Archaeologica (Szeged)

MISARA> = Misară<, Teodor: Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R.

Ungará. Cărbule „Dunărea.” Bp. 1990.

MMM. = Munkácsy Mihály Múzeum (Békéscsaba)

MNM. = Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)

MRO. = A Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteménye (Gyula)

MRT. = Ecsedy István–Kovács László–Maráz Borbála–Torma István: Magyarország Régészeti Topográfiája 6. A szeghalmi járás IV/1. Bp. 1982.

MSÉ. = Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. VIII. 1900. Bp. 1901.

MSK. = Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 1900. 1. k. Bp. 1902., 1910. 42. k. Bp. 1912., 1920. 69. k. Bp. 1923., 1930. 83. k. Bp. 1932. Az 1941. évi népszámlálás. Bp. 1947., Az 1949. évi népszámlálás 1. k. Bp. 1949.

MT. = Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896., 1894–1895. évi törvénycikkek. Bp. 1897.

MZS. = Magyarországi zsinagógák. Főszerkesztő: Gerő László. Bp. 1989.

MZSH. = Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. Közzéteszi: Schweitzer József. I. rész. Adattár A., B. Bp. 1994.

NADÁNYI = Nadányi Zoltán: Magyar városok és vármegyék monográfiája. Bihar vármegye. Bp. 1938.

NEN. = A Körös vidék és a Körös–Tisza–Maros-köz településeinek népessége a XIX. században. A népesség száma, vallás szerinti összetétele és egyéb adatai a Nagyvárad, Csanádi, Egri és Váci Egyházmegye névkönyveiben (chematismusok) 1775–1916. A Békés Megyei Levéltárban őrzött másolatot kigyűjtötte és összeállította: Zalai György, Csorvás 1999.)

NEUMANN = Neumann Jenő: Szarvas nagyközség története. Szarvas 1922.

NSZ. = 1870. Népszámlálás. Buda 1871., A Magyar Korona Országáiban 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei I–II. Bp. 1882.

pá.: = peremátmérő

PALUGYAY = Palugyay Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. IV. Békés–Csanád. Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest 1855.

PETRUSÁN–MARTYIN–KOZMA = Petrusán György–Martyin Emília–Kozma Mihály: A magyarországi románok. Változó világ 29. Bp. 2000.

R. E. = Református Egyházközség

RÉTHY = Réthy Zsigmond: Békés megyei természetvédelmi zsebkönyv. Békéscsaba 1990.

RÉVÉSZ = Révész Fülöp: Az izr. hitközség története. In.: Békéscsaba. Főszerkesztő: Korniss Géza. Békéscsaba 1930. 239–251.

R. K. P. = Római Katolikus Plébánia

R. O. P. = Román Ortodox Parókia

SCHERER = Scherer Ferenc: Gyula város története I–II. Gyula 1938.

SISA = Sisa Béla: Békés megye műemlékei. I–II. Békéscsaba 1981.

sz. = század

szá. = szájmérték

SZABÓ 1937 = Szabó István: Ugocsa népe. Bp. 1937.

CS. SZABÓ = Cs. Szabó István: Adatok egyes, a mai Békés megyében található református templomok középkori és XVIII. századi előzményeiről. Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből. (Közlemények) 3. Szerk.: Erdmann Gyula. Gyula 1989. 617–638.

SZATMÁRI = Szatmári Imre–Gerelyes Ibolya: Tanulmányok a gyulai vár és uradalma történetéhez. Gyula 1996.

SZATMÁRI 1995 = Szatmári Imre: Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében. MFMÉ–StudArch. I. 1995. 219–264.

SZEK. = A Szeged–Csanádi Püspökség Egyházmegyei Múzeuma és Könyvtára (Szeged)

szél. = szélesség

SZENTKERESZTY = Szentkereszty Tivadar: Békés vármegye népoktatásának története. Békéscsaba [1932].

tá. = talpátmérő

TÁBORSZKY = Táborszky László: A megye egyházi és hitélete. In.: Békés megye kézikönyve. Főszerkesztő: Kőváry E. Péter. Szeged 1999. 68–69.

TÓTKOMLÓS = Tótkomlós története. Szerk.: Szincsek György. Tótkomlós 1996.

ún. = úgynevezett

uo. = ugyanott

v. = vastagság

VAJDA = A szarvasi Vajda Péter Gimnázium jubileumi évkönyve. Szerk.: Holp József. Szarvas 1984.

VÁRADY = Várady József: A Tiszántúl református templomai. I–II. Debrecen 1991.

VARGA = Varga László: A zsidó bevándorlás Magyarországon. Századok 1992/1. 59–79.

VERESS = Veress Endre: Gyula város oklevéltára. Bp. 1938.

WEISZ = Weisz Miksa: Az orosházi Izraelita Hitközség történetéből. In.: Orosháza 200 éve. Szerk.: Reisinger József. Orosháza 1941. 33–35.

ZOMBORI = Zombori István: A Szeged-Csanádi Püspökség Egyházmegyei Múzeum és Könyvtár. Szeged 2000.

ZOVÁNYI = Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Bp. 1977.

ZSL. = Zsidó Lexikon. Szerk.: Újvári Péter. Bp. 1929.

Kat. 6.

Kat. 5.

Kat. 9.

Kat. 2.

Kat. 8.

Kat. 58. (részlet)

Kat. 117.

Kat. 10.

Kat. 118.

Kat. 128.

Kat. 123.

Kat. 129. (részlet)

Kat. 129. (részlet)

Kat. 126. (részlet)

Kat. 122.

Kat. 124. (részlet)

Kat. 186. (részlet)

Kat. 187.

Kat. 137.

Kat. 61. (részlet)

Kat. 139.

Kat. 141.

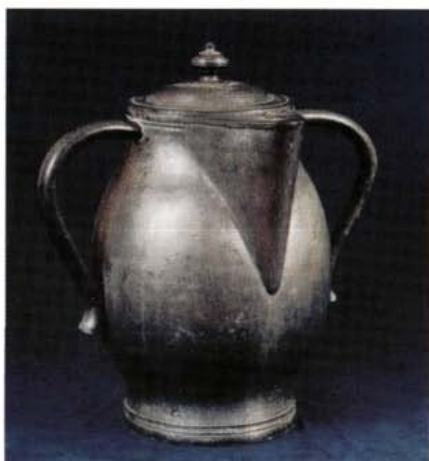
Kat. 189.

Kat. 196.

Kat. 148.

Kat. 164.

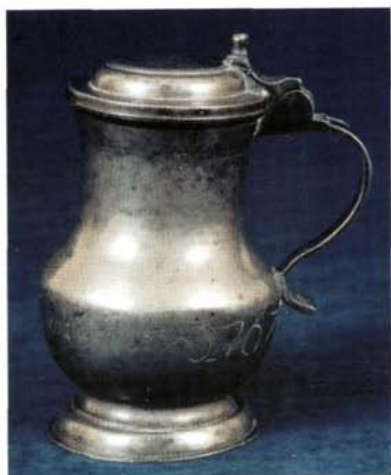
Kat. 70.

Kat. 67–68.

Kat. 153.

Kat. 156.

Kat. 159.

Kat. 162.

Kat. 163.

Kat. 144.

Kat 32.

Kat. 73.

Kat. 34.

Kat. 42-43.

Kat. 168.

Kat. 44. (részlet)

Kat. 49. (részlet)

Kat. 49. (részlet)

Kat. 81.

Kat. 173.

Kat. 83.

Kat. 204. (részlet)

Kat. 206.

Kat. 89.

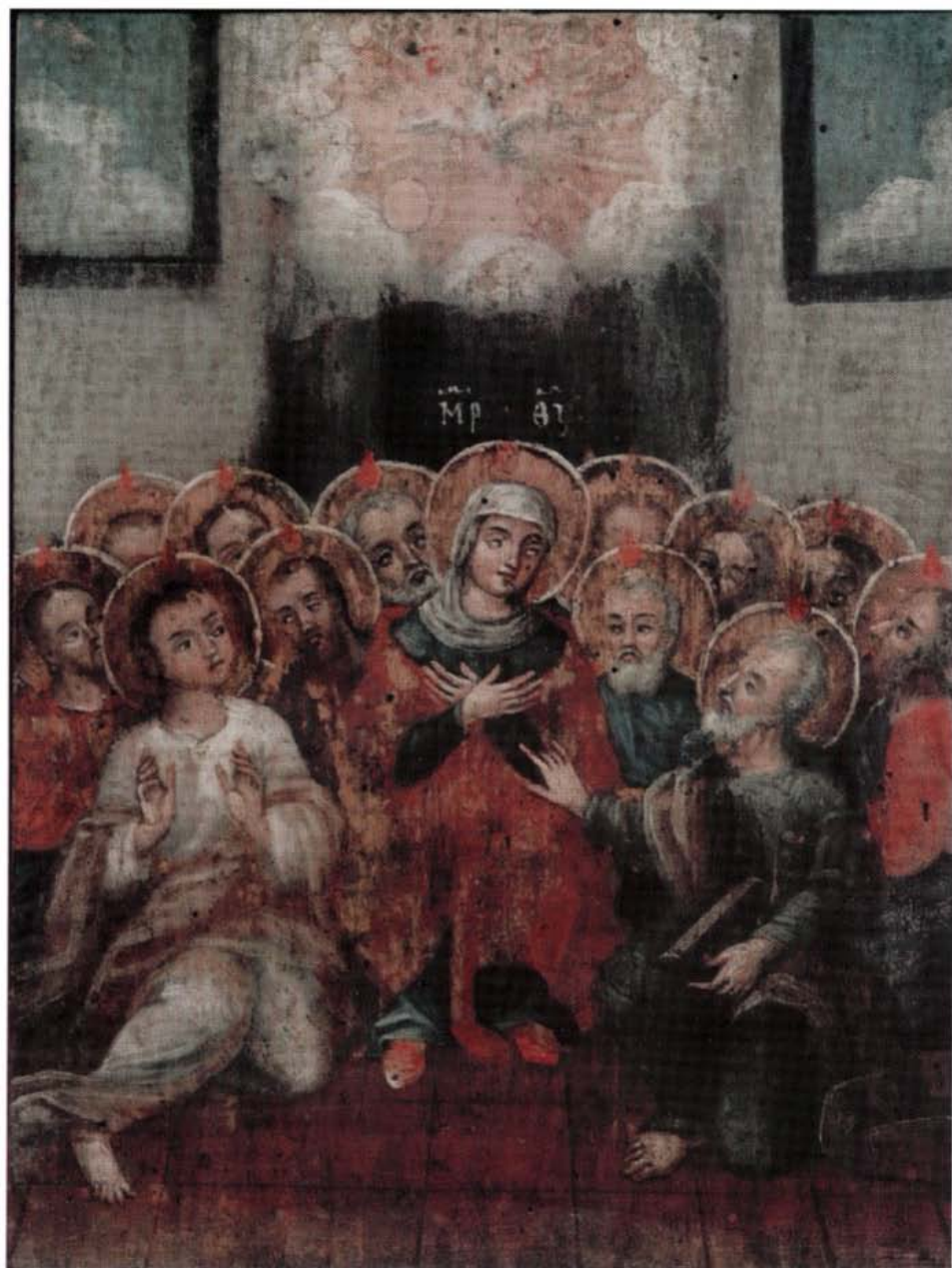

Kat. 105.

Kat. 108.

Kat. 221.

Kat. 170.

Kat. 75.

Kat. 74.

Kat. 239.

Kat. 47. (részlet)

Kat. 47. (részlet)

Kat. 47. (részlet)

